

Знак чотирьох

Артур Конан Дойл

Знак чотирьох

Повість

1. Наука робити висновки

Шерлок Холмс узяв з полиці каміна пляшечку й дістав з чистенького сап'янового футляра шприц. Довгими білими нервовими пальцями він закріпив на ньому голку й відгорнув манжет свого лівого рукава. Кілька хвилин він замріяно розглядав свою м'язисту руку, вкриту незліченними цятками від попередніх уколів. Потім устроїв у неї голку, натиснув на маленький толочок і, глибоко вмостившись у плюшевому кріслі, протяжно й задоволено зітхнув.

Вже впродовж багатьох місяців, тричі на день, я був свідком цієї процедури, але звикнути до неї не міг досі. Навпаки, я щодня відчував дедалі більше роздратування й картав себе за те, що мені бракує мужності покінчити з цим. Не раз я заприсягався сказати своєму другові все, що думаю про цю його звичку, та холодна, байдужа Холмсова натура уривала всякі спроби наставити його на розум. Знаючи його неабиякі таланти, владну вдачу та інші небуденні риси, я просто ніяковів і мовчав.

Проте того дня, — чи завдяки кларету, випитому за сніданком, чи в нападі відчаю, що охопив мене, коли я побачив його надзвичайну впертість, — я врешті-решт не витримав.

— Що сьогодні, — спитав я, — морфій чи кокаїн?

Холмс неохоче відсунувся від розгорнутої старовинної книги з готичним друком.

— Кокаїн, — мовив він, — семивідсотковий розчин. Хочете спробувати?

— Ні, що ви, — одрубав я. — Мое тіло ще й досі не одужало після афганської кампанії. Я не хочу піддавати його зайвій напрузі.

Помітивши моє обурення, Холмс усміхнувся.

— Може, й ваша правда, Ватсоне, — сказав він. — Це справді шкодить здоров'ю. Проте водночас, як я дізнався, надзвичайно стимулює і прояснює розум, тож на побічну дію можна не зважати.

— Але ж подумайте! — палко вигукнув я. — Яку ціну ви сплачуєте! Ваш мозок, як ви самі кажете, краще працює, але то згубний процес, що призводить до переродження нервових клітин і врешті — до божевілля. Ви добре знаєте, яка потім настає реакція. Навряд чи така справа варта заходу. Як ви можете, заради якоїсь хвилини збудження, ризикувати дивовижною силою, якою наділила вас природа? Зрозумійте, що я розмовляю з вами не просто як друг, а як лікар, що опікується людським здоров'ям.

Холмс нітрохи не образився. Навпаки, стулив кінчики пальців і сперся ліктями об поруччя крісла, як людина, що тішиться бесідою.

— Мій мозок, — відповів він, — бунтує проти байдюкування. Дайте мені загадку, дайте мені роботу, найзаплутанішу задачу, найхімерніший випадок — і я порину в

свою стихію. Я забуду про штучні збудники. Я ненавиджу це буденне, безглузде життя. Мені потрібна напруга розуму. Саме через те я обрав собі цей фах — або радше створив його, бо іншого такого фахівця нема в світі.

— Єдиний у світі приватний детектив? — спитав я, звівши брови.

— Єдиний приватний детектив-консультант, — відповів він. — Останній і найвищий ступінь у розслідуванні. Коли Грегсон, Лестрейд або Етелні Джонс у глухому куті, — а це, до речі, звичайний їхній стан, — справи з їхніх рук переходять до мене. Я знайомлюся з ними як фахівець і оголошую свою думку — думку фахівця. Я не шукаю слави. Ім'я моє не з'являється в газетах. Найвища нагорода для мене — сама робота, змога знайти поле дій для моїх незвичайних методів. Ви самі їх добре знаєте — згадайте хоча б пригоду з Джеферсоном Гоупом.

— Так, справді, — відказав я вже лагідніше. — То був найцікавіший випадок у моєму житті. Я навіть написав про це невеличку повість із химерною назвою "Етюд у багряних тонах".

Холмс сумно хитнув головою.

— Я бачив її, — сказав він. — І, правду кажучи, не можу привітати вас з успіхом. Розслідування злочинів — наука точна, принаймні повинна такою бути, і описувати її слід суворо, безсторонньо. А у вас там самісінька романтика: це все одно, що до праці про п'яту Евклідову аксіому долучити історійку про кохання.

— Але ж там справді була романтична історія, — заперечив я. — Я лише суворо дотримувався фактів.

— Дещо з фактів можна було й приховати або хоча б знати міру, викладаючи їх. Єдине, що варте тут уваги, — це ланцюг міркувань від наслідку до причини, який і став запорукою успіху.

Мене роздратували ці слова, адже я хотів зробити йому приємність. І ще дратувала його самозакоханість, що їй на догоду я повинен був присвятити кожен рядок своєї книжки його надзвичайним методам. Проживши зі своїм другом на Бейкер-стрит кілька років, я не раз помічав у нього певну пиху, що приховувалася за його звичною стриманою поведінкою. Проте я нічого не відповів і взявся за свою хвору ногу. Нещодавно з неї дістали кулю, пущену з афганської рушниці, і хоча рана не заважала мені ходити, нога щоразу нила за будь-якої зміни погоди.

— Віднедавна я переніс свою практику на континент, — мовив, трохи помовчавши, Холмс і набив свою стару вересову люльку. — Минулого тижня до мене звертався Франсуа ле Вілляр, що останнім часом, як вам відомо, посів чільне місце серед найперших французьких детективів. Він має напрочуд бистрий, справді кельтський, розум, але не дуже знається на тонкощах нашого мистецтва. Справа була пов'язана з одним заповітом і мала кілька цікавих подробиць. Я нагадав йому два схожі випадки — один розслідували в Ризі 1857 року, а другий — у Сент-Луїсі 1871 року, — і це навело його на потрібний шлях. Сьогодні вранці я одержав від нього лист із подякою за допомогу.

Сказавши це, Холмс подав мені згорнутий аркуш паперу іноземного виробництва. Я

переглянув лист і помітив, що він ряснів словами "чудово", "майстерно", "неперевершено", які свідчили про щире захоплення француза.

— Він пише до вас, мов учень до вчителя, — мовив я.

— Він надто переоцінює мою допомогу, — байдуже відповів Шерлок Холмс. — Сам він — дуже здібна людина. Має принаймні дві риси з трьох, які потрібні справжньому детективові: вміє спостерігати і робити висновки. Йому бракує лише знань, але згодом це теж прийде. Зараз він перекладає французькою мовою мої невеличкі розвідки.

— Ваші розвідки?

— Хіба ви не знали?! — вигукнув він, сміючись. — Так, є гріх: я написав кілька розвідок. Усі вони стосуються професійних подробиць. Ось, наприклад, одна з них — "Визначення сортів тютюну за попелом". Тут я описую сто сорок сортів тютюну з сигар, цигарок та люльок. До неї додано кольорові малюнки із зображенням різних видів попелу. Тютюновий попіл — вельми поширений, часто дуже важливий доказ. Якщо ви, наприклад, можете достеменно сказати, що вбивство скоєно людиною, яка курить індійський тютюн, це одразу звужує коло ваших пошуків. Для досвідченого ока різниця між чорним попелом трихінопольської сигари та білими пластівцями "пташиного ока" не менша за різницю між капустою й картоплею.

— Ви приділяєте велику увагу дрібницям, — зауважив я.

— Просто я розумію їхню вагу. Ось іще одна моя розвідка — про відбитки слідів із зауваженнями щодо використання гіпсу для збереження цих відбитків. Ще одне невеличке дослідження присвячене впливу професії на обриси руки: тут наведено зображення рук покрівельника, моряка, композитора, ткача та ювеліра. Ця робота має великий практичний інтерес для вченого-детектива, надто тоді, коли треба розпізнати труп або визначити фах злочинця. Але я зовсім утомив вас своїми захопленнями.

— Аж ніяк, — гаряче заперечив я. — Це надзвичайно цікаво мені, бо я на власні очі бачив, як ви застосовували ці знання. Але ви щойно говорили про вміння спостерігати і робити висновки. Мені завжди здавалося, що то одне й те саме.

— Навряд, — відповів він, затишно вмоштуючись у кріслі і пускаючи з люльки товсті сизі кільця диму. — Спостереження, наприклад, підказало мені, що цього ранку ви були на пошті, що на Вігмор-стрит, а вміння робити висновки переконало, що ви ходили туди посылати телеграму.

— Справді! — мовив я. — Саме так! Але я, правду кажучи, не розумію, як ви здогадалися. Я зайшов туди випадково і не пригадую, щоб комусь розповідав про те.

— Це дуже просто, — зауважив він, кепкуючи з мого здивування, — так просто, що й пояснювати нема чого, однак я можу на цьому прикладі показати вам різницю між спостереженнями й висновками. Спостереження засвідчило, що підшви ваших черевиків забруднені червонястою землею. А біля пошти на Вігмор-стрит саме лагодять бруківку; ґрунт розкопано, і увійти на пошту, не забруднивши черевиків, неможливо. Земля там особлива, червоняста; поблизу, як мені відомо, такої більш немає. Ось що дало мені спостереження. Решта все — висновки.

— А як ви дізналися про телеграму?

— Ну, я знав, звичайно, що сьогодні ви не писали ніяких листів, бо просидів навпроти вас цілісінький ранок. А у відімкненій шухляді вашого столу я помітив цілий аркуш марок і пухлу паку поштівок. Навіщо вам тоді йти на пошту, якщо не посилати телеграму? Відкиньте все зайве, і той факт, що залишиться, буде правдою.

— Так, авжеж, — відповів я, трохи помовчавши. — Проте цей приклад, як ви й самі сказали, один із найпростіших. Пробачте мою настирливість, але я хотів би піддати ваші методи серйознішому випробуванню.

— Будь ласка, — відповів він, — це врятує мене від зайвої дози кокаїну. Я залюбки розв'язу будь-яку задачу, що ви запропонуєте мені.

— Я пам'ятаю, як ви казали, що коли людина довго користується якоюсь річчю, то на ній неодмінно застається відбиток її особи й досвідчене око може це прочитати. У мене тут є годинник, що потрапив до моїх рук нещодавно. Зробіть ласку, скажіть мені, якими були звички і вдача його останнього власника?

Я подав йому годинник із прихованим задоволенням, бо вважав, що цю загадку розв'язати неможливо, і хотів трохи зігнати пиху зі свого друга, чия самовпевнена мова іноді так мене дратувала. Він виважив годинник на руці, уважно оглянув циферблат, потім відкрив кришку і роздивився коліщатка, — спочатку просто так, а далі — крізь сильну лупу. Я ледве стримував посмішку, коли він, клацнувши кришкою, розчаровано передав годинник мені.

— Тут важко щось сказати, — зазначив він. — Годинник нещодавно почистили, позбавивши мене змоги стверджувати щось напевно.

— Ваша правда, — відповів я. — Перш ніж цей годинник потрапив до мене, він побував у майстра і його справді старанно почистили.

Я подумки дорікнув другові за те, що він пояснив свою невдачу такою дрібною причиною. Цікаво, що можна прочитати в нечищеному годиннику?

— Не хвалитимусь даремно, але дещо я тут усе-таки побачив, — зауважив він, утупившись замисленими, сонними очима в стелю. — Якщо я помилятимусь, то виправте мене, будь ласка. Як я можу судити, цей годинник належав вашому старшому братові, а той успадкував його від батька.

— Ви побачили це, звичайно, з літер "Г. В." на кришці?

— Саме так. Із літери "В" починається ваше прізвище. Цей годинник було зроблено півстоліття тому, тоді ж і вирізьблено літери; з цього видно, що він належав людині старшого покоління. Коштовні речі зазвичай переходять до старшого сина, а вашого брата, ймовірно, звали так само, як і батька. А батько ваш, якщо я добре пам'ятаю, помер багато років тому. Виходить, що до вас цим годинником володів ваш старший брат.

— Поки що так, — відказав я. — А далі?

— Ваш брат був неохайною людиною — дуже неохайною і легковажною. Він успадкував добрі гроші, але все прогайнував, жив у злиднях, хоч доля часом і всміхалася йому, врешті-решт запив і помер. Це все, що я зумів прочитати.

Я скочив зі стільця й схвильовано заходив по кімнаті.

— Це вже казна-що, Холмсе, — мовив я. — Я й повірити не міг, що ви дійдете до отакого. Ви якось довідалися про долю мого нещасного брата, а тепер удаєте, що отаким дивним чином дізналися про це тільки зараз. Я ніколи не повірю, що все це розповів вам старий годинник! Це жорстоко і віддає, щиро кажучи, шарлатанством.

— Любий мій докторе, — ласкаво мовив Холмс, — пробачте мені. Розгадуючи вашу загадку, я зовсім забув, що можу завдати вам болю. Будьте певні, що я нічого не знав про вашого брата до того, як побачив годинник.

— Тоді як ви могли про все це довідатися? Ваша розповідь цілком збігається з правдою.

— Це щасливий збіг. Я міг лише припустити таке — з певною мірою ймовірності. Проте я й не сподівався, що саме так і було.

— Але ж це не просто здогад?

— Ні, ні, я ніколи не вдаюся до здогадів. Це препогана звичка, що руйнує здатність до міркування. Ви здивовані, бо не помічаєте напряду моїх думок, а дрібниці для вас не існують, хоча саме на них зазвичай ґрунтуються висновки. Ось, наприклад, мій перший висновок — ваш брат був нечупара. Якщо ви уважно оглянете годинник знизу, то побачите, що футляр не лише пом'ятий у двох місцях, а й подряпаний чимось твердим — монетами або ключами, які ваш брат носив у тій самій кишені. Не треба великого розуму, аби здогадатися, що людина, яка отак поводить себе з годинником за п'ятдесят гіней, не звикла до охайності. Легко уявити собі й те, що коли вона одержала в спадок таку дорогу річ, то й сама спадщина була чимала.

Я кивнув, показуючи, що уважно його слухаю.

— В англійських ломбардах, коли беруть у заставу годинник, номер квитанції звичайно видряпують голкою зсередини його кришки. Це зручніше за будь-які паперові мітки: немає ризику, що його загублять чи підмінять. Крізь лупу я побачив на цьому годиннику не менш ніж чотири такі номери. Висновок — ваш брат частенько опинявся на міліні. Другий висновок — часом йому щастило поправити свої справи, бо інакше він не міг би викупити годинник. Нарешті, погляньте на отвір для ключа. На оці подряпини біля отвору — це сліди ключа, який не одразу встромляли куди слід. Непитущі люди таких подряпин не роблять. А в п'яниць вони завжди є. Ваш брат накручував годинник увечері і залишав своєю тремтячою рукою ці сліди. Хіба є тут щось незрозуміле?

— Так, тепер усе ясно, — відповів я. — Мені шкода, що я був несправедливим до вас. Я мусив більше довіряти вашим дивовижним здібностям. Дозвольте спитати: чи розслідуєте ви зараз якусь цікаву справу?

— Ніякої. Звідти й кокаїн. Я не можу жити без розумової праці. Який іще сенс має життя? Погляньте у вікно. Який огидний, похмурий та безнадійний цей світ! Погляньте на жовтавий туман, що клубочиться на вулицях та огортає брудні будинки. Що може бути буденнішим і прозаїчнішим? Яка користь із моїх здібностей, докторе, коли немає можливості застосувати їх? Злочин стає нудним, існування — теж нудним, у світі нічого не залишається, крім нудьги.

Я вже розтулив був уста, щоб відповісти на цю тираду, аж тут у двері гучно постукали й до кімнати увійшла господиня, несучи на мідяній таці візитну картку.

— До вас молода леді, сер, — звернулася вона до мого друга.

— Міс Мері Морстен, — прочитав він. — Щось не пригадую цього імені. Запросіть, будь ласка, її сюди, місіс Хадсон. Не йдіть, докторе. Я хочу, щоб ви zostалися тут.

2. Обставини справи

Міс Морстен упевнено й спокійно увійшла до кімнати. То була білява дівчина, тендітна, струнка, в чистеньких рукавичках, убрана з якнайвишуканішим смаком. Але в її одязі були скромність і простота, що наводили на думку про не таке вже й заможне життя. На ній була темно-сіра вовняна сукня без усяких оздоб і маленький капелюшок такого самого кольору, прикрашений білою пір'їнкою збоку. Обличчя її не відзначалося витонченістю, але його вираз був такий милий, довірливий, а великі блакитні очі аж сяяли натхненням та добротою. В своєму житті я бачив жінок багатьох народів із трьох різних континентів, але ніколи ще не зустрічав обличчя, що так ясно свідчило б про шляхетність і чуйність душі. Коли вона сідала на стілець, запропонований Шерлоком Холмсом, я помітив, як тремтять її уста і руки, — напевно, від нестримного внутрішнього хвилювання.

— Я прийшла до вас, містере Холмсе, — мовила вона, — бо ви колись допомогли моїй господині, місіс Сесіль Форестер, розплутати невеличку сімейну пригоду. Вона досі не може забути вашої ласки та розуму.

— Місіс Сесіль Форестер, — замислено повторив Холмс. — Так, пам'ятаю, я справді трохи прислужився їй. Проте та справа була дуже проста.

— Вона так не думає. Зате про мою справу ви такого не скажете. Я не можу уявити собі нічого дивнішого, незбагненнішого за те, що привело мене зараз до вас.

Холмс потер руки, і його очі заблищали. Він подався вперед у своєму кріслі; його гостре, яструбине обличчя сповнилося надзвичайної уваги.

— Розкажіть про вашу справу, — мовив він сухо, по-діловому.

Я збентежився.

— Дозвольте, я залишу вас? — спитав я, підводячися з крісла.

На мій подив, дівчина зупинила мене, піднявши руку в рукавичці.

— Якщо ваш друг залишиться тут, — сказала вона, — він зробить мені неоціненну послугу.

Я знову сів у крісло.

— Сталося все це так, — вела далі відвідувачка. — Мій батько служив офіцером в одному індійському полку; він одіслав мене до Англії, коли я була ще дитиною. Мати моя померла, а родичів в Англії я не мала. Мене віддали до найкращого приватного пансіону в Единбурзі, і там я навчалася до сімнадцяти літ. 1878 року мій батько, що був тоді капітаном, дістав відпустку на рік і приїхав додому. Він послав мені з Лондона телеграму, що доїхав добре, зупинився в готелі "Ленгем" і з нетерпінням чекає на мене. Телеграма та, як я пам'ятаю, просто дихала батьківською любов'ю й ласкою. Прибувши до Лондона, я одразу поїхала до "Ленгема", однак там мені сказали, що капітан

Морстен справді зупинився в них, але минулого вечора пішов кудись і не повернувся. Цілий день я чекала від нього вістей. Увечері за порадою управителя готелю я звернулася до поліції, й наступного дня про це повідомили в усіх газетах. Але розшуки наші були марні, і з того дня аж донині я не почула ані слова про свого нещасного батька. Він повернувся додому, щоб зажити спокійно, затишно, а натомість...

Вона піднесла руку до горла, й притлумлене ридання обірвало її слова.

— Коли це сталося? — спитав Холмс, розгортаючи записник.

— Він зник третього грудня 1878 року — майже десять років тому.

— А його речі?

— Залишилися в готелі. Там не було нічого підозрілого — одяг, книжки, багато цікавинок з Андаманських островів. Батько був офіцером тюремної варти.

— Чи мав він друзів у Лондоні?

— Я знала лише одного — майора Шолто, вони разом служили в Тридцять четвертому Бомбейському піхотному полку. Незадовго до того майор пішов у відставку й оселився в Аппер-Норвуді. Ми, звичайно, розпитали його, але він навіть не знав, що його друг-офіцер перебуває в Англії.

— Дивна пригода, — зауважив Холмс.

— Я ще не розповіла про найголовніше. Десь із шість років тому, а саме четвертого травня 1882 року, в "Таймсі" з'явилося оголошення про розшук міс Мері Морстен: адресу просили в її інтересах надіслати до газети. Ані імені, ані зворотної адреси в оголошенні не було. Я щойно влаштувалася гувернанткою до місіс Сесіль Форестер. За її порадою я надіслала свою адресу до відділу оголошень. Того самого дня, коли вона з'явилася в газеті, я одержала поштою посилку — невелику картонну коробочку, в якій була велика гарна перлина. Але навіть коротенької записки в тій посилці не було. Відтоді щороку, того самого дня, я одержувала таку саму коробочку з такою самою перлиною, без жодного натяку на ім'я посилача. Я показувала перли ювелірові, і той сказав, що це рідкісний і дорогий сорт. Ви зараз самі побачите, які вони гарні.

Говорячи це, вона розкрила пласку коробочку й показала нам шість чудових перлин — таких я ще ніколи не бачив.

— Ваша розповідь дуже цікава, — мовив Шерлок Холмс. — А чи траплялося з вами щось іще?

— Так, і саме сьогодні. Через те я й прийшла до вас. Вранці я отримала цей лист. Прочитайте-но самі.

— Дякую, — сказав Холмс. — І конверт теж дайте, будь ласка. Штемпель — Лондон, Південний Захід, 7 липня. Так! У кутку відбиток чоловічого великого пальця, — напевно, поштаревого. Чудовий папір. Конверт — шість пенсів за пачку. Людина витонченого смаку, принаймні в листуванні. Зворотної адреси немає.

"Будьте сьогодні ввечері, о сьомій годині, біля третьої колони зліва від входу до театру "Ліцей". Якщо вам страшно, візьміть із собою двох друзів. З вами повелися несправедливо, це слід виправити. Не звертайтеся до поліції: коли ви це зробите, все загине. Ваш невідомий друг".

— Справді, пречудова маленька таємниця! Що ви наміряєтесь робити далі, міс Морстен?

— Саме про це я й хотіла спитати вас.

— Тоді, звичайно, ввечері ми поїдемо туди, — ви, я і доктор Ватсон, що найкраще підходить для такої справи. Ваш незнайомець пише про двох друзів. А ми з Ватсоном не раз уже працювали вдвох.

— А чи погодиться він піти з вами? — спитала вона з благанням у голосі.

— Буду радий і щасливий, коли зможу вам прислужитися! — палко промовив я.

— Ви обидва такі добрі, — відповіла вона. — Я живу самотно і не маю друзів, яким могла б довіритися. То я приїду до вас о шостій?

— Не запізнюйтесь, — відказав Холмс. — Іще одне запитання. Лист написаний тим самим почерком, що й адреси на коробочках із перлами?

— Я взяла їх із собою, — відповіла міс Морстен, діставши півдюжини аркушів бурого паперу.

— Ви справді взірцева клієнтка. Ви маєте добре чуття. Ну-бо, подивимось. — Він порозкладав папери на столі й почав уважно оглядати їх один за одним. — Почерк усюди, крім листа, змінено, — сказав він невдовзі. — Але немає сумніву, що писала одна людина. Погляньте: "е" скрізь написано на грецький кшталт, а "с" однаково зігнуте. Скрізь, безперечно, одна й та сама рука. Я не хочу навіювати вам марних надій, міс Морстен, але скажіть, чи немає чогось схожого між цим почерком та рукою вашого батька?

— Ні, нічого схожого.

— Я так і сподівався. Отже, ми чекатимемо на вас о шостій. Дозвольте мені залишити ці папери в себе. Я хотів би ще попрацювати з вашою справою. Зараз лише пів на четверту. На все добре.

— На все добре, — відповіла наша гостя і, поглянувши на нас обох ясними, ласкавими очима, сховала за пазуху коробочку з перлами й пішла.

Стоячи біля вікна, я дивився, як легко вона ступає вулицею, поки сірий капелюшок і біла пір'їнка не зникли серед похмурого натовпу.

— Яка чарівна дівчина! — вигукнув я, обернувшись до свого друга.

Він знову запалив люльку, заплющив очі й глибше поринув у крісло.

— Справді? — байдуже запитав він. — Я й не помітив.

— Ні, ви якась машина, лічильна машина! — скрикнув я. — Ви часом просто вражаєте мене!

Він лагідно всміхнувся.

— Найголовніше, — з притиском мовив він, — не судити про людину за її особистими рисами. Клієнт для мене — проста величина, один з чинників проблеми. Емоції шкодять тверезому мисленню. До вашого відома, найчарівнішу жінку, яку я знав у своєму житті, було повішено за отруєння трьох власних дітей, — вона зробила це, щоб одержати гроші за страховим полісом. А найогидніше обличчя з усіх моїх знайомих мав один філантроп, що витратив трохи не чверть мільйона на лондонських злидарів.

— Але цього разу...

— Я ніколи не роблю винятків. Винятки заперечують правило. Ви мали коли-небудь нагоду вивчати людську вдачу за почерком? Що ви можете сказати про почерк цієї людини?

— Він правильний і розбірливий, — відповів я. — Належить діловій людині сильної вдачі.

Холмс хитнув головою.

— Погляньте на високі літери, — мовив він. — Вони ледве виступають над рядком. Літеру "в" можна прийняти за "е". Людина сильної вдачі може писати дуже нечітко, але великі літери вона завжди виділятиме. Цей незнайомець літеру "к" всюди пише по-різному, а великі літери свідчать про його амбітність. Ну, гаразд, мені треба йти. Я хочу дещо розвідати. А вам пораджу почитати цю книжку — прегарний твір. Це "Мучеництво людини" Вінвуда Ріда[22]. Через годину я повернуся.

Я сидів біля вікна з книжкою в руці, але мої думки були далекі від сміливих міркувань письменника. Уява моя поверталася до нашої гості — до її усмішки, глибокого чарівного голосу, до незбагненої таємниці, що затьмарила її життя. Їй було сімнадцять років, коли зник її батько, отже, зараз їй двадцять сім — чудовий вік, коли юність із її соромливістю вже минула й життя вгамувало молодий запал. Так я сидів і міркував, поки мої думки не попливли таким небезпечним річищем, що я швидко сів до письмового столу й шалено накинувся на свіжий курс патології. Як міг я — простий військовий хірург із простреленою ногою та порожнім гаманцем, мріяти про такі речі? Вона була простим чинником — і нічим більшим. Якщо майбутнє моє буде чорне, то краще вже думати про нього спокійно, як личить чоловікові, а не розмальовувати його мандрівними вогниками уяви.

3. Пошуки розв'язки

Холмс повернувся о пів на шосту. Він був веселий, бадьорий, у чудовому настрої, що звичайно змінював у нього напади меланхолії.

— В цій справі немає ніякої загадки, — мовив він, беручи чашку чаю, яку я йому налив. — Факти припускають лише одне пояснення.

— Як? Ви вже знайшли розв'язку?

— Ні, про це рано ще говорити. Поки що я відшукав одну важливу деталь. Дуже важливу. Але багато подробиць іще треба з'ясувати. Я тільки-но виявив, перегорнувши підшивку "Таймса", що майор Шолто з Аппер-Норвуда, який служив у Тридцять четвертому Бомбейському піхотному полку, помер 28 квітня 1882 року.

— Можливо, я, по-вашому, й дурень, але я не бачу тут нічого підозрілого.

— Не бачите? Ви мене вражаєте. Погляньмо з іншого боку. Капітан Морстен зник. Єдина особа в Лондоні, до кого він міг поїхати, — майор Шолто. Але майор Шолто сказав, що нічого не чув про Морстенів приїзд до Лондона. Чотирма роками пізніше Шолто помирає. Через тиждень після його смерті дочка капітана Морстена одержує коштовний подарунок, і так триває кілька років поспіль, поки не надходить лист, де сказано, що з нею повелися несправедливо. Це, безперечно, натяк на зникнення її

батька. Навіщо спадкоємцям щойно померлого Шолто посилати їй подарунки, якщо вони не знають якоїсь таємниці і не хочуть за щось винагородити міс Морстен? Хіба можна якось по-іншому пов'язати ці факти?

— Але яка химерна винагорода! І як по-дивному її надіслано! Чому лист написано тепер, а не шість років тому? До того ж у листі сказано, що несправедливість треба виправити. Як виправити? Навряд чи батько її досі живий. Тут мається на увазі щось інше.

— Отут і є труднощі, справжні труднощі, — замислено мовив Шерлок Холмс, — але наша нічна подорож усе це пояснить. А ось і міс Морстен у кебі. Ви готові? Ходімо, вже повернуло на сьому.

Міс Морстен закуталася в темний плащ, її миле обличчя зблідло. Вона не була б жінкою, якби наша дивна подорож не тривожила її, проте трималася впевнено і охоче відповідала на запитання Шерлока Холмса.

— Майор Шолто був дуже близьким другом мого батька, — сказала вона. — У своїх листах він щоразу згадував майора. Вони з батьком служили офіцерами в тюремній варті на Андаманських островах і майже увесь час проводили разом. До речі, в батьковому столі знайшли якийсь чудернацький папір; ніхто не може зрозуміти, що це таке. Я не знаю, чи стосується він нашої справи, але про всяк випадок узяла його з собою. Ось він.

Холмс обережно розгорнув складений аркуш паперу і розгладив його на колінах. Потім заходився старанно оглядати його крізь лупу.

— Папір зроблено в Індії, — зауважив він. — Колись він був приколотий до дошки. На ньому накреслено план якогось великого будинку з багатьма кімнатами, коридорами й переходами. В одному місці червоним чорнилом поставлено хрестик, над ним — напівстертий напис олівцем: "3,37 ліворуч". У лівому кутку якийсь дивний значок, схожий на чотири поставлені поряд хрести, поперечки яких з'єднано. За ним незграбним, грубим почерком написано: "Знак чотирьох — Джонатан Смол, Магомет Сінгх, Абдулла Хан, Дост Акбар". Не думаю, що це пов'язане з нашою справою. Але документ, очевидно, важливий. Його ретельно зберігали в записнику, бо обидва боки паперу чисті.

— Ми справді знайшли його в записнику.

— Бережіть цей документ, міс Морстен, може, він ще стане нам у пригоді. Я починаю підозрювати, що справа ця глибша й заплутаніша, ніж мені здалося спершу. Я повинен обміркувати її з самого початку.

Він зручно вмовстився на своєму місці; з насуплених його брів і байдужого виразу очей я зрозумів, що він напружено думає. Ми з міс Морстен тихенько гомоніли про нашу подорож і про те, чим вона може скінчитися, а наш товариш усю дорогу вперто мовчав.

Був вересневий вечір, близько сьомої години, але цілий день було вогко, й тепер величезне місто огортала щільна габа туману. Брудно-сірі хмари нависли над брудно-сірими вулицями. Ліхтарі на Стренді розпливалися димчастими плямами, кидаючи на

мокру бруківку сліпучі кола. З яскраво-жовтих вікон крамниць на залюднену вулицю падали смуги слабкого, непевного сяйва, в якому клубочився туман. У нескінченному натовпі облич, що пропливали через ці вузькі смуги, — облич сумних і радісних, понурих і веселих, — мені примарилося щось моторошне, потойбічне: вони виринали з мороку і знову розчинялися в мороці. Я не дуже вразлива людина, але цей смутний, гнітючий вечір і наша дивна подорож зовсім мене збентежили. Я бачив, що міс Морстен відчуває те саме. Лише Холмс, здавалося, не помічав нічого. Він розгорнув на колінах записник і вряди-годи заносив до нього якісь числа й нотатки при світлі кишенькового ліхтарика.

Коло входу до театру "Ліцей" уже купчився натовп. До головних дверей нескінченним потоком під'їжджали двоколки й карети, з яких виходили чоловіки в накрохмалених сорочках і закутані в шалі, обвішані діамантами жінки. Ледве ми дісталися третьої колони, де нам було призначено зустріч, як до нас підійшов низенький, смаглявий, верткий чоловічок в одязі візника.

— Ви разом з міс Морстен? — спитав він.

— Я міс Морстен, а ці двоє джентльменів — мої друзі, — відповіла вона.

Він утупився в нас пильним, проникливим поглядом.

— Пробачте, міс, — трохи настирливо сказав він, — але я прошу вас дати мені слово, що жоден з ваших друзів не служить у поліції.

— Я даю вам слово, — відповіла вона.

Чоловічок різко свиснув, і якийсь хлопчисько підбіг до кеба й відчинив дверцята. Наш співрозмовник скочив на козли, ми сіли всередину. Тільки-но ми зробили це, як візник хльоснув коней і кеб шалено помчав туманними вулицями.

Становище було курйозне. Ми їхали невідомо куди й невідомо навіщо. Або це запрошення було чийось жартом, що здавалося неймовірним, або ми мали дізнатися про щось важливе, що більш скидалося на правду. Міс Морстен сиділа спокійно, стримано, як і завжди. Я спробував підбадьорити її розповіддю про свої пригоди в Афганістані, але, правду кажучи, мене самого так схвилювала й зацікавила ця мандрівка, що оповідки мої були дещо плутані. Вона й досі стверджує, що я розповів їй тоді цікаву історійку про те, як глибокої ночі до мого намету зазирнув "мушкет" і я дуплетом застрелив його з двоцівкового "тигра". Спершу я ще помічав, куди ми їдемо, але згодом завдяки чи то швидкій їзді, чи туманові, чи моєму поганому знанню Лондона я втратив орієнтацію і міг лише сказати, що їдемо ми дуже довго. Шерлок Холмс, однак, не розгубивсь і раз у раз пошепки називав площі й вулиці, якими мчав наш кеб.

— Рочестер-Роуд, — промовив він. — Площа Вінсент. Виїжджаємо на Воксхолл-Бридж-Роуд. Здається, їдемо до Суррею. Так, так, туди. Проїжджаємо міст. Погляньте, як блищить вода.

Ми й справді побачили, як унизу блищала темна, нерухома вода Темзи, в якій віддзеркалювалося світло ліхтарів, але кеб уже був на іншому березі і мчав заплутаним лабіринтом вуличок.

— Вордсворт-Роуд, — промовляв мій друг. — Прайорі-Роуд. Ларкхолл-Лейн. Стоквел-Плейс. Роберт-стрит. Колд-Гарбор-Лейн. Кінець нашої подорожі, здається, не в аристократичній частині міста.

Ми саме проїжджали найпохмуріші й найпідозріліші місця Лондона. Обабіч височіли ряди похмурих цегляних будинків, одноманітність яких порушували лише яскраво освітлені пивнички. Потім з'явилися ряди двоповерхових вілл із маленькими садками перед ними, потім — знову нескінченні ряди нових цегляних будинків, мов жахливі щупальці, які простягає на всі боки місто-велетень. Нарешті кеб зупинився біля третього будинку на новій вулиці. Жоден із сусідніх будинків не був заселений; той, біля якого ми зупинилися, був так само темний, як і інші, крім єдиного вогника в кухонному вікні. Ми постукали, й нам одразу відчинив служник-індус у жовтому тюрбані й білій широкій одежі, підперезаний жовтим поясом. Дивно було бачити цю східну постать на дверях звичайнісінького приміського будинку.

— Саїб чекає на вас, — мовив він, і тієї самої миті зсередини долинув тонкий, пронизливий голос:

— Проведіть їх до мене. Просто до мене!

4. Історія лисого чоловічка

Ми пішли за індусом темним, майже порожнім коридором, аж поки побачили з правого боку двері, які він відчинив навстіж. Просто в очі нам ударило яскраве жовте світло, посеред якого стояв маленький рудий чоловічок із високим чолом і лисучою лисою маківкою, що стриміла над волоссям, мов вершина гори над соснами. Він стояв перед нами, потираючи руки, і обличчя його увесь час сіпалося — то посміхалося, то супилося, ні на мить не заспокоючись. Природа наділила його одвислою нижньою губою і великими жовтими, нерівними зубами, які він безперестану намагався заховати, погладжуючи рукою підборіддя. Незважаючи на лисину, він здавався ще молодим чоловіком. Йому й справді тільки-но повернуло на тридцятий рік.

— До ваших послуг, міс Морстен, — повторював він тихим, високим голосом. — До ваших послуг, джентльмени. Заходьте, будь ласка, до моєї маленької келії. Кімнатка невеличка, міс, зате опоряджена до мого смаку. Оаза мистецтва серед огидної пустелі Південного Лондона.

Ми всі були вражені виглядом кімнати, до якої він запросив нас. У цьому похмурому будинку вона здавалася діамантом чистої води в мідній оправі. Стіни прикрашали розкішні шовкові завіси й гобелени, картини у важких рамах, східні вази. Килим на підлозі був бурштиновий із чорним, такий пухнастий і грубий, що ноги м'яко потопали в ньому, наче в моховинні. На килимі лежали дві великі тигрові шкури, що разом з величезним кальяном, який стояв у кутку на килимку, справляли враження східної пишноти. На майже невидимій золотій дротині посередині кімнати висіла срібна лампа у вигляді голуба. Вона горіла, виповнюючи кімнату тонкими, приємними пахощами.

— Містер Тадеус Шолто, — мовив чоловічок, так само сіпаючись і всміхаючись. — Так мене звуть. Ви — міс Морстен, а ці джентльмени...

— Це містер Шерлок Холмс, а це — доктор Ватсон.

— Доктор, он як! — зраділо вигукнув він. — А чи маєте ви з собою стетоскоп? Дозвольте попросити вас про одну ласку. В мене, бачте, є великі побоювання щодо мого мітрального клапана. Щодо аорти я спокійний, а от мітральний клапан... Я хотів би почути вашу думку про нього.

Я послухав його серце, але не знайшов ніяких вад, крім того, що чоловічок був страшенно чимось переляканий, — його трусило з голови до п'ят.

— Начебто все гаразд, — мовив я. — Вам нема чого тривожитися.

— Даруйте моє хвилювання, міс Морстен, — безжурно сказав він. — Я великий стражденник, і давно вже підозрюю, що з моїм мітральним клапаном щось негаразд. Я радий чути, що немає підстав тривожитись. Якби ваш батько, міс Морстен, щадив своє серце, він і досі був би живий.

Я мало не заліпив йому ляпаса — так роздратував він мене своїм брутальним, безцеремонним доторком до такої дражливої теми. Міс Морстен сіла, обличчя її зблідло — побілішали навіть вуста.

— Я серцем чула, що мій батько помер, — промовила вона.

— Я все можу вам пояснити, — відповів чоловічок. — Навіть більше: я виправлю допущену до вас несправедливість і зроблю це неодмінно, хоч би там що казав мій брат Бартолом'ю. Я дуже радий бачити тут ваших друзів не тільки як охоронців, а й як свідків того, що я хочу сьогодні сказати й зробити. Втрюх ми зможемо вчинити рішучий спротив братові Бартолом'ю. Але не треба ніяких свідків — ані поліції, ані понять. Ми все владнаємо самі, не вплутуючи нікого стороннього. Ніщо не розсердить брата Бартолом'ю більше, ніж будь-який розголос.

Сказавши це, він сів на низьку канапу й допитливо втупився у нас своїми хворими, вологими блакитними очима.

— Зі свого боку, — мовив Холмс, — я ладен запевнити вас, що усе, що ви тільки-но скажете, далі мене не піде.

Я кивнув на знак згоди.

— От і чудово! От і чудово! — відповів чоловічок. — Дозвольте запропонувати вам чарку к'янті, міс Морстен? Чи, може, токаю? Інших вин у мене немає. Накажете дістати пляшку? Ні? Тоді, гадаю, ви не будете заперечувати, коли я закурю? Вам не заважатимуть легенькі пахощі східного тютюну? Я трохи нервуюсь, а мій кальян — найкраще заспокійливе.

Він приставив трубку до великої посудини, й дим весело забулькотів у рожевій воді. Ми всі троє сиділи півколом, повитягавши шії й підперши підборіддя долонями, а химерний, нервовий чоловічок із високою, лискучою лисиною схвильовано курих посередині кальян.

— Надсилаючи вам це запрошення, — мовив він, — я міг би, звичайно, просто дати свою адресу, але побоювався, що ви не звернете уваги на моє прохання й запросите з собою не тих людей. Через те я дозволив собі призначити вам це побачення біля театру з моїм слугою Вільямсом. Я йому цілком довіряю, і він одержав настанови, що коли

запідозрити щось непевне, то може вертатися додому сам. Пробачте ці мої перестороги, але я людина самотня і, навіть сказав би, витонченого смаку, а прозаїчнішого за поліцію немає нічого в світі. Моя натура не сприймає грубої прози. Я рідко спілкуюся з вуличним натовпом. Як бачите, мене оточують вишукані речі. Я можу назвати себе шанувальником мистецтва. Це моє захоплення. Пейзаж на стіні — справжній Коро[23], і якщо знавець іще може, скажімо, сперечатися щодо отого Сальватора Роза[24], то щодо оцього Бугро не може бути жодного сумніву. Я кохаюся в сучасній французькій школі.

— Пробачте, містере Шолто, — сказала міс Морстен, — але я приїхала сюди на ваше прохання, бо ви хотіли щось розповісти мені. Зараз уже надто пізно, і я воліла б, щоб наша бесіда була якомога коротшою.

— І все-таки вона забере в нас трохи часу, — відповів він, — бо нам неодмінно доведеться поїхати до Норвуда, до мого брата Бартолом'ю. Ми поїдемо разом і спробуємо здолати його впертість. Бартолом'ю дуже сердитий на мене за те, що я повів цю справу по-своєму. Учора ввечері ми навіть посварилися. А ви не можете уявити собі, який страшний він буває в гніві.

— Якщо нам треба їхати до Норвуда, то ліпше буде вирушити туди негайно, — насмілився я зауважити.

Містер Шолто зареготав так, що почервоніли його вуха.

— Оце вже навряд! — вигукнув він. — Я не знаю, що брат скаже на таку несподіванку. Ні, я мушу спершу підготувати вас, пояснити вам наші стосунки. Передусім я маю вам сказати, що в цій історії є кілька деталей, про які я сам нічого не знаю. Я розповідатиму вам не все, а лише те, що відомо мені самому.

Мій батько, як ви вже, певно, здогадалися, — майор Джон Шолто, що служив колись в Індійській армії. Одинадцять років тому він пішов у відставку й оселився в садибі Пондишері-Лодж в Аппер-Норвуді. В Індії він розбагатів і повернувся додому з грубими грошима, величезною колекцією коштовних дрібничок і численною челяддю з тубільців. З таким достатком він зміг купити собі будинок і почав розкошувати. Ми з братом-близнюком Бартолом'ю були єдиними його дітьми.

Я чудово пам'ятаю, який подив у нас викликала звістка про те, що зник капітан Морстен. Ми прочитали про це в газетах, а знаючи, що він був другом нашого батька, вільно розмовляли про це при ньому. Він звичайно приєднувався до нашої розмови й гадав, що ж насправді сталося з капітаном. Ми жодного разу не підозрювали, що ця таємниця назавжди похована в батьковому серці, що з усіх людей лише він один знає про долю Артура Морстена.

Однак ми знали, що над батьком тяжіє якась таємниця, якась небезпека. Він боявся виходити сам надвір і завжди наймав до Пондишері-Лодж охоронцями колишніх боксерів. Вільямс, що привіз вас сюди, — один з них. Він був колись чемпіоном Англії в легкій вазі. Наш батько ніколи не говорив нам, чого він боїться, але видно було, що його лякають люди на дерев'яних ногах. Одного разу він вистрелив з револьвера в чоловіка на дерев'яній нозі, що виявився звичайнісіньким крамарем. Щоб залагодити

цю справу, нам довелося сплатити великі гроші. Ми з братом гадали, що то просто батькова примха, та наступні події змусили нас змінити свою думку.

На початку 1882 року батько одержав з Індії лист, що вразив його, наче блискавка. Він трохи не знепритомнів, коли розпечатав його за сніданком, і з того дня не вставав аж до самої смерті. Що було в тому листі, ми так ніколи й не дізналися; коли він тримав його в руках, я встиг помітити, що то — коротенька, абияк надряпана цидулка. Батько вже багато років слабував на нервову хворобу, але тепер йому явно стало гірше, і наприкінці квітня лікарі сказали нам, що надії на одужання немає; нас покликали до батька — він хотів сказати нам свої останні слова.

Коли ми увійшли до кімнати, батько сидів на подушках і важко дихав. Він попросив нас замкнути двері і підійти до ліжка з обох боків. Узявши нас за руки, він заговорив голосом, надщербленим хвилюванням і болем. Це дивовижне зізнання я спробую переказати його власними словами.

"Лише одна річ гнітить мою душу цієї врочистої хвилини, — промовив батько. — Це кривда, якої я завдав сироті, бідолашній Морстеновій доньці. Клята жадібність, що все життя була моїм гріхом, позбавила її скарбів — принаймні тієї частки, що по праву належить їй. Але я й сам ніколи не скористався ними — така сліпа, безглузда була моя жадібність. Саме почуття, що я володію ними, було для мене таким дорогим, що я не міг ні з ким поділити їх. Бачите ці перлові чотки біля пляшечки з хіною? Навіть із ними я не можу розлучитися, хоч і вирішив одіслати їй. Ви, мої сини, повинні віддати їй належну частку скарбів Аґри. Але нічого не посилайте їй, — навіть цих чоток, — поки я ще живий, бо буває, що навіть смертельно хвора людина одужує.

Я розповім вам, як помер Морстен, — вів далі він. — Багато років мій друг слабував на серце, але приховував це від усіх. Я один про те знав. В Індії ми завдяки щасливим обставинам заволоділи величезним багатством. Я привіз його до Англії, і Морстен, — тієї самої ночі, коли приїхав додому, — пішов просто до мене по свою частку. Зі станції він ішов пішки; до будинку його впустив мій вірний слуга Лал Човдар, якого вже нема на світі. Ми з Морстеном засперечалися, як поділити скарби, й почали сваритися. Розлючений Морстен скочив зі стільця; обличчя його раптом померкло, він притулив руку до грудей і впав горілиць, ударившись головою об краєчок скриньки зі скарбами. Коли я нахилився над ним, то з жахом побачив, що він мертвий.

Я довго й розгублено стояв, не знаючи, що робити. Спершу, звичайно, хотів покликати на допомогу людей, але зрозумів, що зараз є всі підстави підозрювати мене в убивстві. Смерть під час сварки, рана на голові — все це свідчило проти мене. До того ж поліційне слідство неминуче зацікавиться скарбами, а я нізачо не хотів розголошувати їхньої таємниці. Морстен сказав мені, що жодна душа в світі не знає, куди він поїхав. І мені теж здавалося, що нема потреби, щоб про це відала хоч одна душа.

Я все ще стояв над Морстеном, коли раптом, підвівши голову, побачив на порозі свого слугу Лал Човдара. Він прослизнув до кімнати й замкнув за собою двері. "Не бійтеся, саїбе, — сказав він, — ніхто не знатиме, що ви вбили його. Сховаймо його куди-

небудь — і по всьому". — "Я його не вбивав!" — заперечив я. "Я все чув, саїбе, — мовив він. — Чув вашу сварку, чув звук удару. Але вуста мої запечатані. В домі всі сплять. Приберемо його звідси". І я врешті наважився. Якщо навіть мій слуга не вірить мені, то як я можу сподіватися, що в мою невинність повірять дванадцять дурних крамарів на лаві присяжних? Тієї ночі ми з Лал Човдаром сховали тіло, а через кілька днів усі лондонські газети заповнили вісті про таємниче зникнення капітана Морстена. З того, що я розповів вам, ви бачите, що мене важко в чомусь звинуватити. Але я заховав не лише тіло, а й скарби, які від того дня вважав за свою неподільну власність. Через те я хотів би, щоб ви це виправили. Нахиліться ближче до моїх уст. Скарби сховані..."

Цієї миті батькове лице страшенно змінилося: очі дико виричалися, щелепа одвисла, і він скрикнув голосом, якого я ніколи не забуду: "Не впускайте його! Заради Христа, не впускайте!" Ми обидва поглянули у вікно, куди він утупив свої очі. З темряви на нас зиркло чиесь обличчя. Я добре розгледів побілілий ніс, що притулювся до шибки. То було бородате, люте обличчя з жорстокими очима й зціпленими вустами. Ми з братом кинулися до вікна, але той незнайомиць зник. Коли ми повернулися до батька, голова його безсило впала на груди, а серце вже не билось.

Тієї ночі ми обшукали весь садок, однак не знайшли жодного сліду нічного вторгнення, крім відбитка однієї ноги на клумбі, якраз під вікном. Якби не цей єдиний слід, ми могли б подумати, що це дике, люте обличчя просто примарилось нам. Однак невдовзі ми відчули ще й інші ознаки того, що проти нас діють якісь таємні сили. Одного ранку вікно в батьковій кімнаті виявилось відчиненим, у шафах і скринях хтось усе поперевертав, а до письмового столу було пришпилено папірець із надряпаними словами: "Знак чотирьох". Що то були за слова і хто нас потайки відвідав, ми так і не дізналися. Як ми могли судити, нічого з батькових речей не пропало, хоч хтось і копірсався в них. Природно, що цю дивну пригоду ми з братом пов'язуємо з тим страхом, який усе життя не давав спокою нашому батькові, а для нас донині залишився загадкою.

Чоловічок замовк, розпалив кальян і кілька хвилин замислено пускав дим. Ми всі сиділи, уважно слухаючи його химерну історію. Під час короткої розповіді про батькову смерть міс Морстен страшенно зблідла: на мить мені здалося, що вона от-от знепритомніє. Проте, випивши склянку води, якої я налив з венеціанської карафки, що стояла в кутку на столику, вона заспокоїлась. Шерлок Холмс із байдужим виглядом глибоко поринув у крісло; з-під напівзаплющених повік було видно, як палають його очі. Глянувши на нього, я пригадав, що лише сьогодні він гірко скаржився на нудьгу й буденність життя. Тепер він принаймні дістав загадку, для розв'язання якої йому доведеться напружити всі сили. Містер Тадеус Шолто позирав то на одного, то на іншого з нас, явно пишаючися враженням, яке справила на нас його розповідь. Попихкуючи довжелезною трубкою кальяну, він заговорив далі.

— Ми з братом, — провадив він, — були, як ви можете здогадатися, дуже схвильовані батьковою розповіддю про скарби. Кілька місяців ми перекопували кожну ділянку в садку, але так нічого й не знайшли. Від думки про те, що батько помер тієї

самої миті, коли хотів відкрити нам схованку, ми просто сатаніли. Про ціну захованих скарбів ми могли судити хоча б з отих перлових чоток. Через ті чотки ми навіть посперечалися з братом Бартолом'ю. Перлини були, мабуть, дуже коштовні, і він не хотів розлучатися з ними, успадкувавши, правду кажучи, й батьків гріх. До того ж він вважав, що коли про ці чотки хтось дізнається, то поповзуть чутки, й тоді нам не уникнути клопоту. Я зміг лише переконати його, щоб він розшукав адресу міс Морстен і щороку посилав їй по одній перлині, аби хоч якось порятувати її від злиднів.

— Ви такі ласкаві, — щиро мовила міс Морстен. — Це справді був добрий вчинок.

Чоловічок палко замахав руками.

— Але ж ми опікувалися вами, — сказав він. — В усякому разі, так вважав я, одначе брат Бартолом'ю ніяк із цим не погоджувався. Ми мали великі гроші. Більшого я не бажав. Поводитися так із молодістю леді — це просто погана манера. Погані манери ведуть до злочину, — кажуть французи: як вишукано вони висловлюють такі думки! Незгода наша зайшла так далеко, що я вирішив поселитись окремо; так я залишив Пондишері-Лодж, узявши з собою старого індуса та Вільямса. Але вчора я дізнався, що сталась надзвичайно важлива подія: скарби знайдено. Я негайно повідомив про це міс Морстен, і тепер нам застається лише поїхати до Норвуда й забрати свою частку. Минулої ночі я сказав про це братові Бартолом'ю, тож непроханими гістьми ми там не будемо, хоч і жаданими — так само.

Містер Шолто замовк; він сидів, пересмикуючись, на своїй розкішній канапі. А ми мовчали й думали про несподіваний поворот цієї таємничої справи. Першим підхопився Холмс.

— Ви все робили як слід, сер, від початку до кінця, — сказав він. — Ми спробуємо пролити світло на все, що є темного в вашій історії, й цим віддячити вам. Але, як щойно зауважила міс Морстен, уже надто пізно і треба негайно вирушати.

Наш новий знайомий обережно відкрутив трубку з кальяна, пошукав рукою за шторою й дістав звідти довге, оздоблене тасьмою пальто з каракулевим коміром. Застебнувши пальто на всі гудзики, — хоч вечір був теплий, навіть задушливий, — він нап'яв на голову шапку з кролячого хутра, яка щільно затуляла вуха, залишаючи на волі гостре, жваве обличчя.

— Мое здоров'я дуже кволе, — пояснив він, ідучи до дверей. — Я мушу додержуватись суворого режиму.

Кеб чекав на нас біля воріт. План був, напевно, складений заздалегідь, бо тільки-но ми сіли, як коні відразу рушили й помчали. Тадеус Шолто безперестану мовив язиком, заглушуючи своїм високим голосом стукіт коліс.

— Бартолом'ю — великий розумака, — провадив він. — Як, по-вашому, він знайшов скарби? Він дійшов висновку, що коли їх немає надворі, то вони повинні бути всередині будинку. Він обміряв усі кімнати, не проминувши ані дюйма. І побачив, що висота всього будинку — сімдесят чотири фути, а якщо взяти окремо висоту кімнат, розташованих одна над одною, і додати ще товщину перекриттів, яку він виміряв, просвердливши в них отвори, то загалом висота дорівнюватиме не більш ніж

сімдесятьом футам. Кудись зникли аж чотири фути. Зрозуміло було, що їх слід шукати нагорі. Тоді він пробив отвір у стелі горішнього поверху, і там справді виявилось ще одне малесеньке горище; його було замуровано, тож ніхто про нього й не чув. Посередині на кроквах стояла скринька зі скарбами. Бартолом'ю витяг її крізь отвір і відімкнув. Там були коштовні речі на суму не менш ніж півмільйона фунтів.

Почувши про таке величезне багатство, ми всі виричали очі. Міс Морстен, якби ми захистили її права, обернулася б з убогої гувернантки на одну з найбагатших спадкоємиць Англії. Як справжній друг, я, звичайно, мав би порадіти з такої новини, проте я, на свій сором, мушу сказати, що серце моє налилося свинцевим тягарем. Затинаячись, я пробурмотів кілька слів вітання й похмуро втупився в підлогу, не слухаючи балачок нашого нового знайомого. Він був звичайнісінький іпохондрик, і я, немовби крізь дрімоту, чув нескінченну розповідь про симптоми його хвороб та благання пояснити йому склад та дію всілякого знахарського зілля, яке він усюди возив із собою в шкіряному футлярі. Я маю надію лише на те, що він того вечора не запам'ятав усіх моїх порад. Холмс наголошує, що достеменно чув, як я попереджав про страшну небезпеку, яка йому загрожуватиме, якщо він вживатиме більш ніж по дві краплі рицини, і радив стрихнін у великих дозах як заспокійливе. Я відчув полегшення, коли наш кеб рвучко зупинився і візник, зіскочивши вниз, відчинив дверцята.

— Це Пондишері-Лодж, міс Морстен, — сказав містер Тадеус Шолто, подаючи їй руку.

5. Трагедія в Пондишері-Лодж

Було вже близько одинадцятої, коли ми досягли цієї останньої мети нашої нічної подорожі. Ми залишили позаду вологий туман великого міста; тут, у передмісті, ніч була просто чудова. З заходу повівав теплий вітерець, важкі хмари поволі сунули небом, із-за них вряди-годи визирав місяць. Було не дуже темно, але Тадеус Шолто взяв з кеба один ліхтар і пішов уперед, освітлюючи нам дорогу.

Садиба Пондишері-Лодж стояла посеред парку; її оточував високий мур, утицяний битим склом. Всередину вели лише одні вузькі, окуті залізом двері. Наш провідник якось дивно постукав, як часом стукають поштарі.

— Хто там? — спитав зсередини грубий голос.

— Це я, Мак-Мердо. Час уже навчитися впізнавати мій стукіт.

За дверима почулося бурчання, потім дзвякіт і скрегіт ключів. Двері важко повернулися на завісах, і на порозі з'явився присадкуватий, з могутніми грудьми чоловік; жовте світло ліхтаря осявало його висунуте вперед лице й блискучі, недовірливі очиці.

— То ви, містере Тадеусе? А це хто з вами? Господар нічого не казав про гостей.

— Ви просто дивуєте мене, Мак-Мердо! Я ж учора ввечері попередив свого брата, що завітаю до нього з друзями.

— Він сьогодні не виходив з кімнати, містере Тадеусе, і я не дістав ніяких розпоряджень. Ви самі добре знаєте наші суворі звичаї. Вас я можу впустити, але друзі ваші нехай почекають надворі.

Це була несподівана перепона. Тадеус Шолто розгублено й безпорадно поглянув на охоронця.

— Просто неподобство, Мак-Мердо! — сказав він. — Я відповідаю за них, і вам цього має бути досить. До того ж, із нами тут молода дівчина. Їй не личить стояти вночі посеред дороги.

— Шкода, містере Тадеусе, — невблаганно відповів охоронець. — Гості й справді можуть бути вашими друзями, але вони можуть виявитися ворогами господаря. Мені добре платять за те, щоб я виконував свій обов'язок, і я його виконую. Я не знаю ваших друзів.

— Та ні, Мак-Мердо, знаєте, — лагідно промовив Холмс. — Я не думаю, що ви забули мене. Пам'ятаєте аматора-боксера, що бився з вами три раунди на рингу Алісона в день вашого бенефісу чотири роки тому?

— Невже це ви, містере Шерлоку Холмсе?! — гаркнув боксер. — Боже мій! Як я вас не впізнав?! Якби ви не стояли отут тихцем, а зацідили мені отим своїм зустрічним у щелепу, то я одразу впізнав би вас. Ви просто закопуєте свій талант у землю, далебі! Ви б далеко пішли, якби схотіли.

— Бачите, Ватсоне, якщо мій фах нікому більше не знадобиться, в мене ще буде в запасі аматорський талант, — мовив, усміхнувшись, Холмс. — Гадаю, що наш друг більше не триматиме нас надворі.

— Заходьте, сер, заходьте, і ваші друзі теж, — відповів охоронець. — Мені справді шкода, містере Тадеусе, але я маю суворі інструкції. Я мусив упевнитись, хто ваші друзі, щоб впустити їх.

Кам'яниста доріжка виляся безлюдним парком і вела до будинку — простого й невишуканого, майже зануреного в тінь, крім однієї стіни, залитої місячним світлом. Нагорі виблискувала шибка вікна. Величезний, похмурий і мовчазний, будинок навівав холод. Навіть Тадеус Шолто збентежився: ліхтар тремтів і порипував у його руці.

— Нічого не розумію, — мовив він. — Тут, мабуть, якась помилка. Я ж чітко сказав Бартолом'ю, що цього вечора ми будемо в нього, а в вікні кабінету чомусь нема світла. Не розумію, в чому річ.

— Ваш брат завжди так суворо охороняє дім? — спитав Холмс.

— Так, це заведено ще нашим батьком. Бартолом'ю був улюбленим його сином, і я часом гадав, що батько більше розповідає йому, ніж мені. Оте освітлене місяцем вікно — братів кабінет. Шибка блищить, але всередині світла, здається, немає.

— Немає, — погодився Холмс. — Проте віконце біля дверей начебто світиться.

— Так, це кімната економки. Стара місіс Бернстон сидить там щовечора. Вона все розкаже нам. Зачекайте-но тут хвилину-дві. Якщо ми вдеремося до неї всі разом, вона стривожиться, бо не чекає наших відвідин. Тихо! Що то таке?

Тремтячою рукою він підніс ліхтар, і довкола нас затанцювали й застрибали плями світла. Міс Морстен схопила мене за руку, і всі ми зупинились, нашорошивши вуха, чуючи, як б'ються наші серця. З великого темного будинку крізь тишу ночі долинули сумні, жалісні звуки — то схлипувала перелякана жінка.

— Це місіс Бернстон, — мовив Шолто. — В домі є лише одна жінка. Зачекайте. Я зараз повернуся.

Він підбіг до дверей і тим самим звичним для себе чином постукав. Йому відчинила висока літня жінка, яка сплеснула руками від радості, тільки-но його побачила:

— О, містере Тадеусе, я така рада, сер, що ви прийшли! Така рада, що ви прийшли, містере Тадеусе!

Ми чули її веселий голос, аж поки двері зачинились, і з-за них тепер долиняло лише монотонне бурмотіння.

Наш провідник залишив нам ліхтар. Холмс поволі посвітив ним на всі боки, потім пильно оглянув будинок і великі купи землі, що громадилися в дворі. Ми з міс Морстен стояли поряд, тримаючись за руки. Дивна річ кохання: ось ми стоїмо тут удвох — ми, що досі ніколи не бачили одне одного, не сказали одне одному ласкавого слова, не поглянули ніжно одне на одного, — але зараз, у годину небезпеки, наші руки мимоволі потяглись одна до одної. Потім я не раз дивувався з того, але тоді все це здавалось мені якнайприроднішим, і згодом вона часто повторювала, що одразу була певна, що знайде в мені розраду й захист. Так ми стояли поряд, тримаючись за руки, наче діти, й серця наші сповнилися спокоєм серед темряви, що оточувала нас.

— Яке дивне місце! — мовила вона, озираючись.

— Тут ніби рилися всі кроти Англії. Таке я бачив під Баларетом[25], але там горби перекопали золотошукачі.

— І тут так само, — зауважив Холмс. — Це сліди шукачів скарбів. Не забувайте, що ці скарби шукали шість років. Нічого дивного, що парк тепер нагадує золоту копальню.

Цієї миті двері в будинку прочинились і Тадеус вибіг надвір з повними жаху очима.

— З Бартолом'ю щось сталося! — вигукнув він. — Я так боюся! Мої нерви не витримують.

Він справді мало не захлинався слізьми, і його тремтяче бліде обличчя, що виступало з каракулевого коміра, здавалось безпорадним, благальним, мов у зляканої дитини.

— Ходімо до будинку, — рішуче промовив Холмс.

— Так, ходімо! — прожебонів Тадеус Шолто. — Далєбі, я не знаю, що тепер робити.

Ми всі увійшли за ним до економчиної кімнати, що була ліворуч від дверей. Нервово ламаючи пальці, там метушилася перелякана старенька; поява міс Морстен трохи її заспокоїла.

— Хай Господь благословить ваше добре, лагідне личко! — скрикнула вона, тамуючи ридання. — Я так рада бачити вас. О, скільки я витерпіла цього дня!

Міс Морстен погладила сухорляву, шкарубку економчину руку й прошепотіла кілька по-жіночому ласкавих слів; бліді, мертвотні щоки старої знов порожевішали.

— Господар замкнувся в кімнаті й не відповідає, — пояснила вона. — Цілісінький день я чекала, коли він мене покличе, але ж він любить сидіти на самоті; лише годину тому я стривожилась, чи не скоїлося з ним чого-небудь, піднялася нагору й зазирнула у замкову щілину. Підіть самі, містере Тадеусе, й подивіться. Десять років я

тут живу, бачила містера Бартолом'ю Шолто й веселим, і смутним, але такого обличчя в нього ще ніколи не бачила.

Шерлок Холмс узяв лампу й подався нагору першим, бо в Тадеуса Шолто аж зуби цокотіли зі страху. Він був такий зляканий, що в нього підгиналися коліна, тож я взяв його під руку, щоб він міг піднятися по сходах. Двічі, поки ми йшли нагору, Холмс виймав з кишені лупу й старанно розглядав плями на кокосовому килимку, які здалися мені звичайнісіньким пилом. Ішов він дуже повільно, лампу тримав низько і раз у раз пильно позирав то праворуч, то ліворуч. Міс Морстен залишилася внизу, разом з переляканою економкою.

Третій марш сходів привів нас у довгий прямий коридор, де на правій стіні висів великий індійський килим, а ліворуч було троє дверей. Холмс повільно пішов уперед, а за ним уздовж коридору посунулися наші довгі чорні тіні. Нам потрібні були треті двері. Холмс постукав і, не дочекавшись відповіді, спробував крутнути клямку. Двері були замкнені зсередини і до того ж на широкий міцний замок; ми побачили це, піднісши ближче лампу. Ключ, однак, було повернуто, і в щілину можна було зазирнути. Шерлок Холмс нахилився до неї й тут-таки відсахнувся.

— Тут щось диявольське, Ватсоне, — прошепотів він із такою тривогою, якої я раніше не чув від нього. — Що ви про це скажете?

Я припав до щілини й здригнувся з жаху. Крізь вікно струменіло місячне сяйво, наповнюючи кімнату слабким, непевним світлом. Просто на мене дивилось немовби підвішене в повітрі — все інше було в затінку — обличчя нашого друга Тадеуса. Та сама висока, лискуча лисина, те саме руде волосся довкола неї, той самий мертвотний вид. Але тепер це обличчя застигло в жажливій посмішці — такий напружений і неприродний, що в цій спокійній, освітленій місяцем кімнаті вона страхала ще більше, ніж гримаса болю чи переляку. Обличчя так скидалося на лице нашого маленького приятеля, що я аж озирнувся, щоб побачити, чи справді він стоїть поряд з нами. Лише тоді я пригадав, що вони з братом — близнюки.

— Який жах! — мовив я до Холмса. — Що нам тепер робити?

— Треба висадити двері, — відповів він і навалився на них усім тілом, намагаючись виламати замок.

Двері рипіли й тріщали, але не подавалися. Удвох із Холмсом ми нарешті їх подужали, замок клацнув, двері прочинились, і ми опинилися в кабінеті Бартолом'ю Шолто.

Він був облаштований під хімічну лабораторію. На полиці, що висіла на стіні навпроти дверей, вишикувались два ряди пляшок і пляшечок зі скляними пробками, а стіл був заставлений бунзенівськими пальниками, пробірками та ретортами. В кутках на підлозі в кошиках стояли пляшки з кислотою. Одна з них, напевно, тріснула, бо з-під неї витікав струмок темної рідини, й кімнату наповнював важкий, солодкавий дух, ніби від дьогтю. В одному кутку, де підлога була засипана тиньком, стояла драбина: верх її упирався в стелю, поряд з отвором — достатньо великим, щоб туди могла пролізти людина. Біля драбини лежав жмут грубої мотузки.

Біля стола у дерев'яному кріслі понуро сидів господар, схиливши голову до лівого плеча і всміхаючись цією жахливою, незбагненною посмішкою. Він уже захолов і помер, напевно, кілька годин тому. Я помітив, що не лише обличчя, а й руки та ноги його були скривлені якнайхімернішим чином. На столі, біля його руки, лежало дивне знаряддя — тонка бура палиця з кам'яним наконечником, схожим на молоток, що був грубо прив'язаний мотузкою. Поряд лежав видертий із записника аркушик паперу; на ньому було надряпано якісь слова. Холмс поглянув на нього й подав мені.

— Подивіться-но, — сказав він, промовисто піднявши брови.

У світлі ліхтаря я прочитав, здригнувшись з жаху: "Знак чотирьох".

— Що це означає, заради Бога? — спитав я.

— Це означає вбивство, — мовив він, нахилившись над небіжчиком. — Ага! Я так і сподівався. Погляньте-но!

Він показав на довгий, тонкий шпичак, що стримів у шкірі над вухом.

— Ніби шпичак якоїсь рослини, — зауважив я.

— Це справді шпичак рослини. Можете його вийняти. Тільки обережно, він отруєний.

Двома пальцями я витяг шпичак. Він подався дуже легко, майже не залишивши на шкірі сліду. Тільки маленька цятка засохлої крові показувала місце уколу.

— Для мене все це — незбагненна таємниця, — мовив я. — І чимдалі вона стає загадковішою.

— Навпаки, — відповів Холмс, — вона з кожною хвилиною яснішає. Бракує лише кількох ланок, щоб відтворити цю пригоду цілком.

Ми майже забули про нашого товариша відтоді, як потрапили до кабінету. Він і досі стояв на дверях, заламуючи руки й бідкаючися, — правдивий образ страху. Раптом він шалено, відчайдушно закричав:

— Скарби зникли! Вони пограбували його! Ми витягли скарби через оту діру. Я допомагав йому! Я останній, хто бачив його живим! Я пішов звідти учора ввечері й чув, коли спускався сходами, як він замикав двері.

— О котрій годині це було?

— О десятій. А тепер він мертвий, сюди викличуть поліцію і мене запідозрять. О, я певен, що так і буде! Але ж ви так не думаєте, джентльмени? Ви не думаєте, звичайно, що це зробив я? Хіба я привіз би вас сюди, якби скоїв таке? О Господи! О Господи! Ні, я збожеволію!

Він заламував руки й тупотів ногами, трясучись, мов у лихоманці.

— Вам нема чого боятися, містере Шолто, — лагідно мовив Холмс, поплескавши його по плечу. — Послухайте моєї поради і їдьте до поліційної дільниці. Треба повідомити їх про те, що сталося. Обіцяйте допомагати їм, чим можете. А ми чекатимемо на вас тут.

Чоловічок скорився, ще й досі не оговтавшись, і ми почули, як він, спотикаючись у темряві, ступає сходами вниз.

6. Шерлок Холмс демонструє свій метод

— Отже, Ватсоне, — мовив Холмс, потираючи руки, — ми маємо півгодини. Використаймо їх якнайкраще. Як я вже сказав вам, ця справа цілком для мене зрозуміла, проте все-таки ми можемо й помилитися, довірившись надто вже очевидним фактам. Якою б простою пригода не здавалася, вона завжди може обернутись на складнішу.

— Простою?! — вигукнув я.

— Авжеж, — відповів він, наче професор-медик, що звертається до учнів. — Сядьте, будь ласка, отам у кутку, щоб ваші сліди не зашкодили розсліду. А тепер до роботи! Насамперед, як ці молодчики проникли сюди і як вибралися звідси? Двері з учорашнього вечора не відчинялися. А як щодо вікна? — Холмс підніс до вікна лампу, бурмочучи вголос свої міркування, але звертався радше до самого себе, ніж до мене. — Вікно зсередини взято на засувку. Рами дуже міцні. Немає жодного гачка. Спробуймо відчинити його. Поблизу нема ніяких ринв. Дах надто далеко. І все-таки людина пролізла сюди крізь вікно. Минулої ночі трохи дощило. Отут на підвіконні слід черевика. І ще якийсь дивний круглий слід; ось він знову — на підлозі, а ось — на столі. Погляньте-но, Ватсоне! Картина справді дуже чітка.

Я позирнув на круглі, виразні плями бруду на підлозі.

— Це слід не від черевика, — мовив я.

— Через те він і є таким важливим для нас. Це відбиток дерев'яної ноги. Бачите, отут, на підвіконні, слід важкого черевика з широкою металевою підковою, а поряд — знову слід дерев'янки.

— Людина на дерев'яній нозі?

— Атож. Але вона була тут не сама, а з дуже спритним помічником. Чи могли б ви залізти сюди по оцій стіні, докторе?

Я визирнув у відчинене вікно. Місяць і досі яскраво освітлював цей кут будинку. До землі було футів із шістдесят, і я ніде не міг побачити ані щербини, ані виїмки, куди можна було б поставити ногу.

— Ні, це неможливо, — відповів я.

— Без помічника — справді. Але уявіть собі, що нагорі є ваш приятель, який кинув вам оцей міцний мотузок, що лежить отам у кутку, прив'язавши один його кінець до великого гака в стіні. Отож, якщо ви спритна людина, то навіть із дерев'янкою залізете сюди. Потім, звичайно, ви так само спустилися б униз, ваш помічник витягнув би мотузок нагору, відв'язав би його від гака, зачинив би вікно на засувку, а сам подався б геть тим самим шляхом, що й потрапив сюди. А ось дещо дрібніша річ, — вів далі Холмс, показуючи на мотузок, — хоча наш друг на дерев'янці виявився добрим лазуном, але за фахом він не моряк. Руки його не звикли до канатів. Моя лупа виявила в кількох місцях сліди крові, надто на кінці мотузка, — отже, він злізав додолу так швидко, що пообдирав собі на руках шкіру.

— Це все дуже добре, — сказав я, — але справа нітрохи не стає зрозумілішою. Що то за таємничий приятель? І як він потрапив до кімнати?

— Так, приятель! — задумливо мовив Холмс. — І цей приятель — вельми прикметна

особа. Завдяки йому ця справа стає з біса цікавою. Гадаю, що цей приятель додасть нову сторінку до історії злочинів у нашій країні — подібні випадки траплялись і раніше, тільки в Індії та ще, коли я добре пам'ятаю, в Сенегамбії.

— Але як він усе-таки проліз сюди? — повторив я. — Двері зачинено, вікно надто високо. Може, крізь димар?

— Отвір у димарі замалий, — відповів він. — Я вже перевірів цей варіант.

— Тоді як? — не вгавав я.

— Ви просто не хочете скористатися моїм методом, — сказав Холмс, хитнувши головою. — Скільки разів я твердив вам: відкиньте все неможливе, і те, що залишиться, буде правдою, хай навіть якою неймовірною. Ми знаємо, що він не міг потрапити сюди ні крізь двері, ні крізь вікно, ні крізь димар. Знаємо ми й те, що він не міг сховатися в кімнаті, бо тут нема де ховатися. То як він сюди потрапив?

— Крізь отвір у даху! — вигукнув я.

— Авжеж. Він міг потрапити сюди лише так. Якщо ви зробите ласку й посвітите мені, то ми перенесемо наші пошуки на горище — до схованки, де було знайдено скарби.

Він піднявся драбиною до стелі, вхопився обома руками за сволок і проліз в отвір. Потім, висунувши обличчя, — він, певно, ліг там долілиць, — простяг руку, взяв у мене лампу й тримав її, поки я ліз за ним.

Горище, на якому ми опинилися, було десять футів завдовжки і шість завширшки. Підлогою йому служили сволоки й тонка дерев'яна дранка з тиньком, отож ступати по цій підлозі слід було обережно. Дах був двоспадний і закінчувався невеличким шпилем. Тут не було жодних меблів, а підлогу вкривав товстий, багатолітній шар пилу.

— Ось, як бачите, — мовив Шерлок Холмс, поклавши руку на спадисту стіну. — Ось віконце, що веде на дах. Відчиніть його і ви опинитесь просто на даху, а дах, на щастя, досить пологий. Отаким чином незнайомиць і потрапив до кімнати. Погляньмо, чи не залишив він іще якихось слідів по собі?

Він опустил лампу до підлоги, і я вдруге за ту ніч побачив на його обличчі здивований, пильний вираз. Придивившись до нього, я відчув, як шкіра моя береться морозом. Підлога була вкрита безліччю слідів босих ніг — виразних, ясних, але всі вони були чи не вдвічі менші за звичайні.

— Холмсе, — прошепотів я, — то це жахливе вбивство скоїла дитина?

Мій друг уже опанував себе.

— Правду кажучи, мене це теж спантеличило, — сказав він, — але все дуже просто. Мене підвела пам'ять — я з самого початку мав здогадатися, що то за сліди. Тут ми більш нічого не довідаємось. Ходімо вниз.

— То й що ж це, по-вашому, за сліди? — нетерпляче спитав я, коли ми сходили вниз до кімнати.

— Любий мій Ватсоне, проаналізуйте факти, — трохи роздратовано мовив Холмс. — Ви знаєте мої методи. Застосуйте їх, і вам цікаво буде порівняти наслідки.

— Але я тут нічого не можу зрозуміти, — відповів я.

— Скоро все зрозумієте, — кинув він неуважно. — Гадаю, що тут більш нема нічого цікавого, але все-таки подивімося ще раз.

Він швидко дістав з кишені лупу й рулетку і, притуливши свій довгий, тонкий ніс до самісінької підлоги, почав вимірювати, порівнювати й оглядати кожен дюйм; блискучі, глибокі його очі нагадували мені очі хижого птаха. Порухи його були швидкі, тихі, обережні, мов у собаки, що нанюхав слід. Я мимоволі подумав, яким страшним злочинцем він міг би стати, якби спрямував своє завзяття й талант не на захист закону, а проти нього. Оглядаючи горище, він увесь час щось бурмотів і нарешті гучно, радісно скрикнув:

— Оце вже пощастило! Це заощадить нам багато сил. Той незнайомець мав нещастя ступити в креозот. Погляньте-но, з правого боку цієї смердючої калюжки є маленький слід. Сулія з креозотом, як бачите, тріснула, і рідина витекла.

— Ну то й що? — спитав я.

— А те, що тепер ми неодмінно його спіймаємо, — відповів Холмс. — Я знаю собаку, що побіжить за цим слідом хоч на край світу. Якщо звичайний собака бігтиме за ним аж до самісіньких меж графства, то куди, по-вашому, забіжить спеціально натренований пес? Проста задача на потрібне правило, і відповідь дорівнює... Овва! А ось і повноважні представники закону.

Знизу долинула важка хода й грубі голоси, потім грюкнули двері.

— Поки вони йдуть сюди, — мовив Холмс, — торкніться руки й ноги цього бідолахи. Що ви відчуваєте?

— М'язи тверді, мов дерево, — відповів я.

— Отож. Їх звело страшною судомою, і це не проста судома. Чи на наводить вас на якусь думку ця гіпократівська, або сардонічна, як писали давніше, усмішка й ці задерев'янілі м'язи?

— Смерть спричинив якийсь сильний рослинний алкалоїд, — відповів я, — щось на зразок стрихніну, який викликає правець.

— Це перше, що спало мені на думку, коли я побачив те скривлене обличчя. Ступивши до кімнати, я одразу взявся шукати, чим було введено отруту. І знайшов, як ви бачили, шпичак, що ледве вколов шкіру. Ви, певно, помітили, що шпичак поранив ту частину голови, яка обернена до отвору в стелі, якщо сидіти, випроставшись у цьому кріслі. А тепер огляньмо сам шпичак.

Я обережно взяв шпичак і підніс до ліхтаря. Він був довгий, гострий і чорний; біля самого вістря блищала якась засохла густа рідина. Тупий кінець був довгастий і мав сліди ножа.

— Це від тутешньої рослини? — спитав Холмс.

— Ні, аж ніяк.

— Отож, спираючись на всі ці відомості, ви маєте дійти належного висновку. А ось і представники регулярної поліції; допоміжний загін повинен поступитися їм місцем.

Поки він говорив, кроки в коридорі лунали дедалі гучніше, і нарешті до кімнати важко ступив гладкий, здоровий чоловік в сірому вбранні. З його червоного, одутлого

лица на нас із-під припухлих, товстих повік хитро зирила пара маленьких блискучих очиць. За ним увійшли інспектор в уніформі і Тадеус Шолто, який ще й досі не заспокоївся.

— Оце так пригода! — хрипко вигукнув товстий чоловік. — Добряча пригода! А це хто такий? Ач, натовпилося, мов кролів у клітці!..

— Ви, мабуть, пам'ятаєте мене, містере Етелні Джонсе? — спокійно промовив Холмс.

— Звичайно ж, пам'ятаю! — прохрипів той. — Ви містер Шерлок Холмс, теоретик. Пам'ятаю! Я ніколи не забуду, як ви повчали нас у пригоді з бішопґейтськими діамантами. Правду кажучи, тоді ви навели нас на потрібний слід, але тепер уже вам час визнати, що то був просто щасливий випадок.

— І до того ж — кілька простісіньких міркувань...

— Ну, годі вже, годі! Ніколи не соромтеся визнати правду. Але що тут скоїлося? От що! Всі факти перед очима, тож ніяких теорій не треба. Я, на щастя, саме був у Норвуді — через іншу пригоду! Я вже був на станції, коли мене повідомили про цю смерть. А як ви думаєте, чому помер цей чоловік?

— Теорії тут справді ні до чого, — сухо мовив Холмс.

— Так, так. Ми ж не заперечуємо, що ви часом влучаєте в ціль. Боже мій! Двері, як я зрозумів, замкнено. Зникли скарби на півмільйона фунтів. А як щодо вікна?

— Його теж зачинено, але на підвіконні є сліди.

— Гаразд, гаразд, та якщо вікно зачинено, то сліди тут ні до чого. Це підказує здоровий глузд. Людина може померти від удару; але ж тут зникли скарби. Ага! В мене з'явилася цікава думка. Мені іноді теж може сягнути думка. Відійдіть, будь ласка, вбік, сержанте, і ви теж, містере Шолто. А ваш друг може стояти, де стояв. Що ви про це думаєте, Холмсе? Цей Шолто, як він сам зізнався, учора ввечері був у свого брата. З братом ставсь удар, після чого Шолто пішов і забрав скарби. Що ви на це скажете?

— А потім мертвий господар завбачливо підвівся й замкнув двері зсередини.

— Отож-бо й воно! Звернімося до здорового глузду. Тадеус Шолто прийшов до брата; між ними сталася сварка — про це ми знаємо. Брат помер, скарби зникли — про це ми теж знаємо. Після того, як Тадеус пішов, брата ніхто не бачив. Ліжко його стоїть незаймане. Тадеус, як бачите, страшенно схвилюваний. Отже, я плету сіть навколо Тадеуса. І ця сіть щільно його обплутує.

— Але ж ви не знаєте всіх подробиць, — зауважив Холмс. — Погляньте на оцей шпичак: я маю всі підстави вважати, що він отруєний; його було встромлено у голову небіжчика — там залишився слід. На столі лежала ця записка, — прочитайте її, а поряд — оця дивна зброя з кам'яним наконечником. Як усе це пояснює ваша версія?

— Дуже просто, — пихато відповів товстун-детектив. — У домі повно індійських цікавинок. Тадеус приніс цю річ сюди, а якщо шпичак був отруєний, то Тадеусові легко було застосувати його як знаряддя вбивства. А записка — звичайнісінька витівка про людське око. Незрозуміло тільки, як він звідси вийшов? Ага, звичайно, — он отвір у стелі.

З несподіваною для своєї гладкої статури спритністю він поліз нагору і прослизнув в отвір; тієї самої миті ми почули його переможний голос — він кричав, що там є віконце.

— Він, мабуть, відшукає там іще щось, — промовив, знизавши плечима, Холмс. — Йому часом спадає на думку щось розумне. Як сказав Ларошфуко, "нема нестерпніших дурнів за тих, що мають трохи розуму".

— Ось, погляньте! — мовив Етелні Джонс, злізаючи драбиною. — Факти врешті-решт кращі за будь-які теорії. Моя думка підтвердилась. Там є віконце, що веде на дах, і його навіть відчинено.

— Це я його відчинив.

— Справді? То ви теж його бачили? — Почувши таке, Джонс трохи збентежився. — Добре, хто б його не помітив, усе одно зрозуміло, як цей джентльмен вибрався звідси. Інспекторе!

— Слухаю, сер! — долинуло з коридору.

— Запросіть сюди містера Шолто. Містере Шолто, я мушу попередити вас, що кожне ваше слово може бути використане проти вас. Ви заарештовані ім'ям королеви як особа, причетна до смерті вашого брата.

— Бачите? Хіба ж я не казав вам! — вигукнув бідолашний чоловічок, простягаючи до нас руки й благально дивлячись на наші обличчя.

— Не хвилюйтеся, містере Шолто, — мовив Холмс. — Мені здається, що я зможу зняти з вас це звинувачення.

— Не обіцяйте надто багато, містере теоретику, не обіцяйте! — відрізав детектив. — Ця справа може виявитись важчою, ніж ви гадаєте.

— Я не тільки виправдаю його, містере Джонсе, а ще й зроблю вам подарунок — назву ім'я й прикмети одного з двох людей, які були в цій кімнаті минулої ночі. Його звуть, як я маю підстави припускати, Джонатан Смол. Він малописьменний, невисокий, бадьорий, не має правої ноги і ходить на стоптаній усередину дерев'янці. Його ліва нога взута у важкий, з тупим передом черевик на залізній підкові. Це колишній каторжанин, середнього віку, дуже засмаглий. Ці кілька прикмет можуть стати вам у пригоді, — до того ж він обдер долоні об мотузку і залишив на ньому кров. А другий...

— Є ще й другий? — насмішкувато промовив Етелні Джонс.

Але я помітив, що впевнений Холмсів голос справив на нього враження.

— Так, і це досить дивовижна особа, — сказав Шерлок Холмс, обертаючись на п'ятах. — Я сподіваюся, що невдовзі зможу відрекомендувати вам цю парочку. Одну хвилинку, Ватсоне. — Він провів мене до сходів.

— Ця несподівана пригода, — мовив Холмс, — змусила нас забути про первісну мету нашої подорожі.

— Я теж про це подумав, — відповів я. — Не можна, щоб міс Морстен залишалася в цьому страшному домі надалі.

— Так. Ви повинні відвезти її додому. Вона мешкає в місіс Сесіль Форестер, у Ловер-Кембервелі, — це не дуже далеко звідси. Якщо ви повернетесь, я зачекаю вас тут. Але

ви, певно, втомилися?

— Анітрохи. Я, здається, не засну, поки не дізнаюся все про цю химерну історію. Я не раз потрапляв у скрутне становище, але заприсягаюся, що всі оці дивовижі зовсім мене спантеличили. Якщо вже я опинився серед химер, то зостануся з вами до кінця.

— Ви добре прислужитесь мені, — відповів Холмс. — Ми самі поведемо цю справу, і нехай цей Джонс тішить себе своїми вигадками. Одвізши міс Морстен додому, заїдьте ще, будь ласка, на Пінчин-Лейн, будинок три, — це в Ламбеті, біля самісінького берега. Там у третьому будинку праворуч мешкає чучельник на ім'я Шерман. У його вікні ви побачите ласицю, що тримає кроленя. Розбудіть Шермана, перекажіть йому мої вітання й скажіть, що мені негайно потрібен Тобі. Візьміть Тобі й привезіть у кебі сюди.

— Це, напевно, собака?

— Еге ж, кумедний такий псюра з дивовижним нюхом. Я краще вже скористаюся допомогою Тобі, ніж усіх детективів Лондона.

— Я привезу його вам, — сказав я. — Зараз перша година. Я повернуся коло третьої, якщо знайду свіжого коня.

— А я тим часом, — мовив Холмс, — спробую щось довідатися в місіс Бернстон і в служника-індуса, який спить у коморі на горищі, як сказав мені містер Тадеус. А потім простудіюю неперевершені методи містера Джонса й послухаю його не надто ввічливі кепкування. "Ми звикли, що люди кепкують із того, чого не спроможні пізнати", — так сказав Гете, як завжди, глибоко й стисло.

7. Пригода з бочкою

Поліція приїхала в двох кебах; в одному з них я одвіз міс Морстен додому. Лагідна, мов ангел, дівчина увесь цей жахливий вечір трималася стійко, доки поряд була людина, що потребувала допомоги; коли я зійшов униз, вона лагідно й спокійно розмовляла з переляканою економкою. Коли ж ми опинилися в кебі, вона спершу трохи не знепритомніла, а потім вибухнула невтішним риданням — так тяжко їй вразили ці нічні пригоди. Потім казала мені, що під час цієї подорожі я здався їй чужим та холодним. Міс Морстен і гадки не мала, яка боротьба тривала тоді в моєму серці і яких зусиль мені коштувало стримати себе. Я був так само повен ніжності й любові до неї, як і тоді, в парку, коли тримав її за руку. Я відчував, що за багато років безжурного життя не пізнав би краще її милої, мужньої натури, ніж за один цей день химерних пригод. Проте дві думки змушували мене мовчати. Вона була слаба й безпорадна, нерви її зовсім розхиталися. Говорити їй зараз про кохання означало б скористатись цим випадковим моментом. Але ще гіршим здавалося мені те, що вона була багатою. Якщо Холмсові розшуки будуть успішними, вона стане спадкоємицею знайдених скарбів. Чи буде це чесно, шляхетно, коли відставний хірург на половинній платні скористається хвилиною симпатією, що її подарував випадок? Чи не побачить вона в мені звичайнісінького шукача заможної нареченої? Я не міг собі дозволити, щоб це спало їй на думку. Ці скарби Агри постали між нами нездоланною перепорою.

Було вже близько другої години, коли ми дісталися будинку місіс Сесіль Форестер. Слуги вже давно полягали спати, але сама місіс Форестер так зацікавилася дивним

листом, який одержала міс Морстен, що сиділа й чекала на її повернення. Вона сама відчинила нам двері; то була струнка жінка середнього віку, і я з радістю побачив, як ніжно обняла вона міс Морстен і як по-материнському привітала її. Зрозуміло було, що міс Морстен для неї — не лише служниця, а й подруга. Вона відрекомендувала мене, й місіс Форестер запросила мене увійти, щоб я переповів їй наші пригоди. Проте я пояснив їй усю серйозність Холмсового доручення й пообіцяв невдовзі заїхати до них і розповісти, як просувається справа. Коли кеб рушив, я озирнувся; ще й досі бачу перед собою цю картину — дві стрункі жіночі постаті на ґанку, напівпрочинені двері, світло з передпокою, що пробивалося крізь матове скло, барометр на стіні і начищені дротини на сходах. Навіть цей єдиний погляд на спокійний, затишний англійський будинок змусив мене забути ті похмурі, страшні пригоди, що зовсім поглинули нас.

Що далі я думав, то похмурішими й страшнішими здавались вони мені. Поки кеб гримотів мовчазними, освітленими ліхтарями вулицями, я пригадав увесь цей химерний ланцюг подій. Першу загадку було розв'язано. Смерть капітана Морстена, посилки з перлинами, оголошення в газеті, лист — на всі ці речі ми пролили світло. Але натомість нам відкрилася ще одна, набагато глибша й трагічніша таємниця. Індійські скарби, дивне креслення, знайдене серед Морстенових речей, дивовижна смерть майора Шолто, знайдення скарбів і негайне вбивство того, хто їх знайшов, загадкові обставини вбивства, сліди, незвичайна зброя, надряпані на папірці слова — ті самі, що й на кресленні капітана Морстена, — усе це був справжній лабіринт, у якому людина, що не мала здібностей мого друга, неодмінно заблукала б, утративши надію відшукати хоч якийсь ключ.

Вулиця Пінчин-Лейн виявилася рядом старих двоповерхових цегляних будинків у долішній частині Ламбету. Я довго й марно стукав у двері будинку номер три. Нарешті за віконницею блиснула свічка і з горішнього вікна визирнуло чиєсь обличчя.

— Геть, п'яний волоцюго! — долинуло звідти. — Якщо ти й далі гатитимеш у двері, я відімкну їх і випущу сорок трьох собак!

— Мені потрібен лише один, я по нього й приїхав, — відповів я.

— Геть! — горлав той самий голос. — У мене тут є гадюка в торбі. Якщо ти не заберешся, я кину її тобі на голову!

— Але ж мені потрібен собака! — вигукнув я.

— Годі вже балачок! — скрикнув містер Шерман. — Рахую до трьох. Коли скажу "три", кину на тебе гадюку!

— Містер Шерлок Холмс... — почав я, і ці слова справили на нього магічне враження; вікно негайно зачинилося, і двері за хвилину відімкнулися. Містер Шерман виявився довготелесим, худорлявим старим джентльменом у синіх окулярах, із сутулими плечима й жилавою шиєю.

— Друга містера Шерлока Холмса я завжди радий бачити, — мовив він. — Заходьте, сер. Не підходьте до борсука, він кусається. Який сором! Ти хочеш укусити цього джентльмена? — він звернувся до горностає, що просунув свою звірячу голівку між дротами клітки. — Не бійтеся цієї змії, сер, це просто мідянка. Вона не отруйна, і я

випускаю її поповзати по кімнаті; вона чудово нищить жуків. Не гнівайтесь на мене за те, що я спочатку був трохи нечемний; ці дітлахи зовсім на мене напосілися — полюбляють стовбичити під моїми вікнами. Чого ж від мене хоче містер Шерлок Холмс, сер?

— Йому потрібен ваш собака.

— Он як! Йому потрібен Тобі!

— Так, саме Тобі.

— Тобі живе в сьомій клітці ліворуч.

Він поволі, зі свічкою в руці, пішов уздовж цього дивного звірячого містечка. В непевному, неясному світлі я помічав у кожному закутку блискучі, мерехтливі очі, що стежили за нами. Над нашими головами на бантинах сиділи поважні птахи; вони ліниво переступали з ноги на ногу, коли наші голоси тривожили їхню дрімоту.

Тобі виявився незграбним, кудлатим песиком з довгими вухами — покручем спанієля з біглем; він був білий з бурими плямами й ходив смішним перевальцем. Трохи повагавшись, він узяв з моїх рук грудку цукру, яку подав мені старий натураліст, прийняв мене й без усяких труднощів побіг за мною до кеба. Годинник на єпископському палаці саме вибив третю, коли я вдруге опинився біля Пондишері-Лодж. Колишнього боксера Мак-Мердо, як я довідався, заарештували як співника злочинця і разом з містером Шолто відправили до дільниці. Вузькі двері вартували двоє полісменів, але мене з собакою вони пропустили одразу, тільки-но я назвав ім'я свого друга-детектива.

Холмс стояв на порозі, засунувши руки в кишені й смокчучи свою люльку.

— О, ви привезли його! — мовив він. — Чудовий пес! Етелні Джонс уже пішов. Поки ви їздили, ми були свідками його невгамовного завзяття. Він заарештував не тільки нашого друга Тадеуса, а й охоронця, економку та індуса-служника. Тож тепер ми тут самі, крім сержанта в кабінеті нагорі. Залишіть собаку тут, і ходімо нагору.

Ми прив'язали Тобі до столу в передпокої й знову піднялися сходами. У кімнаті все було так само, як і раніше, лише тіло Бартолом'ю було накрите простиралом. У кутку дрімав натомлений поліційний сержант.

— Дайте-но мені ваш ліхтар, сержанте, — попросив мій друг. — А тепер зав'яжіть іззаду оцей мотузок, щоб ліхтар висів у мене на грудях. Дякую. Черевики й шкарпетки я скину. Візьміть їх із собою вниз, Ватсоне. Я трохи попрацюю лазуном. Умочіть-но мій носовичок у креозот. Отак. А тепер підніміться на хвилинку зі мною на горище.

Ми знову пролізли в отвір. Холмс підніс ліхтар до слідів у поросі.

— Я хочу, щоб ви краще роздивились на ці сліди, — мовив він. — Чи помітили ви щось незвичайне в них?

— Це сліди дитини, — відповів я, — або маленької жінки.

— Судячи з їхнього розміру, так. І все?

— Більш начебто нічого — сліди як сліди.

— Аж ніяк. Погляньте-но сюди! Тут у поросі є відбиток правої ноги. А тепер я ступаю поряд своєю босою ногою. Де різниця?

— Ваші пальці притиснуті один до одного. А на іншому сліді вони всі стирчать нарізно.

— Отож. Це слід запам'ятати. А тепер підійдіть-но, будь ласка, до віконця й понюхайте підвіконня. Я зі своїм носовичком зостануся тут.

Я так і зробив — і раптом відчув сильні пахощі дьогтю.

— Ось куди він ступав, коли тікав. Якщо ви нанюхали його слід, то Тобі, гадаю, нанюхає й поготів. А тепер ідіть униз, одв'яжіть собаку — і навздогін за незнайомцем.

Коли я вийшов надвір, Шерлок Холмс був уже на даху, і я бачив, як він поволі лізе по ньому з ліхтарем, мов велетенський світляк. Ось він зник за димарями, несподівано з'явився знову й ще раз зник — почав, мабуть, спускатися з іншого боку даху. Я обійшов будинок і побачив, що він уже сидить на карнизі, біля ринви.

— То ви, Ватсоне? — крикнув він.

— Так.

— Ось де він ліз нагору. Що то чорне внизу?

— Бочка з водою.

— Накривка на ній є?

— Так.

— А драбини там нема?

— Нема.

— Хай йому біс! Тут і карк легко зламати. Але там, де проліз він, пролізу і я. Ця ринва, здається, досить міцна. Я вже лізу!

Почулося шаркотіння босих ніг, і світло ліхтаря поволі поповзло вниз стіною. Потім Холмс легенько скочив на накривку бочки, а звідти — на землю.

— Знайти його слід було просто, — сказав він, узуваючи черевики. — Там, де він ступав, черепиця зовсім розхиталась, і він поспіхом загубив оце. Мій діагноз підтверджується, як кажуть ваші колеги-лікарі.

Він простяг мені щось схоже на невеличкий гаманець, сплетений із кольорової соломки й прикрашений дешевим бісером. Зовні він трохи скидався на цигарницю. Всередині було півдюжини темних дерев'яних шпичаків, гострих з одного боку й закруглених з іншого, — таких самих, як той, що поранив Бартолом'ю Шолто.

— Диявольські шпичаки, — промовив Холмс. — Обережно, не пораньтеся. Я радий, що знайшов їх, бо навряд чи він має з собою ще. Тепер можна не боятися, що отакий шпичак проткне мені або вам шкіру. Я краще вже ладен дістати кулю з гвинтівки. Чи готові ви до шестимильних перегонів, Ватсоне?

— Звичайно, — відповів я.

— Нога ваша подужає?

— О, так.

— Ходи сюди, Тобі! Ходи, песику! Нюхай, Тобі, нюхай! — Він підсунув носовичок з креозотом собаці під ніс; тварина, розставивши кудлаті ніжки й кумедно задерши вгору одне вухо, понюхала його, мов дегустатор, що смакує букет старого вина. Тоді Холмс кинув хустинку вбік, прив'язав грубий мотузок псові до нашійника і підвів його до

бочки з водою. Пес одразу тонко, схвильовано загавкав, ткнувся носом у землю і, задерши хвіст, помчав так швидко, що аж напруживсь повідок, і ми щодуху кинулися за ним.

На сході поволі розвиднялось, і ми вже могли дещо роздивитися в холодних вранішніх сутінках. Великий, схожий на коробку будинок із чорними, порожніми вікнами й високими голими стінами височів позаду нас, сумний і мовчазний. Дорога наша пролягала крізь парк, між ямами й канавами, що перетинали його з усіх боків. Усе це місце з купами сміття й землі, з непідстриженими кущами, здавалося таким похмурим, покинутим, що дуже пасувало до трагедії, яка сталася тут нещодавно.

Добігши до огорожі, Тобі помчав уздовж стіни, жалісно скавулячи, аж поки не зупинився в кутку, затіненому молодим буком. Там, де сходилися стіни, кілька цеглин зсунулось і утворило щось на зразок сходів; біля нижнього краю вони були зовсім стерті, — це свідчило, що ними часто користувалися. Холмс поліз по них, узяв з моїх рук собаку і спустив його з того боку на землю.

— Тут є слід руки чоловіка на дерев'яній нозі, — сказав мій друг, коли я піднявся до нього. — Ось, гляньте: легенькі криваві плями на білій стіні. Яке щастя, що звечора не було дощу! Запах залишився на дорозі, незважаючи на те, що вони пройшли тут двадцять вісім годин тому.

Правду кажучи, в мене з'явилися сумніви, коли я подумав про той великий рух, який буває на Лондонському шосе. Проте сумніви ці швидко розвіялися. Тобі, ані хвилини не вагаючись, смішним перевальцем помчав уперед. Різкий дух креозоту переміг на дорозі всі інші пахощі.

— Тільки не думайте, — мовив Холмс, — що злочинці скоро опиняться в наших руках лише завдяки тому, що один з них випадково вмочив ногу в креозот. Я знаю про них уже стільки, що бачу кілька способів вислідити їх. Цей, звичайно ж, — найлегший, і не скористатися ним було б безглуздо, коли вже доля так усміхнулася нам. Проте саме через цей випадок наша пригода перестала бути тією маленькою загадкою, що здавалася нею спочатку. Отоді б вона справді принесла мені славу.

— Якої ще слави вам треба! — відповів я. — Можу вас запевнити, Холмсе, що я просто зачудований вашою роботою, а нинішній ваш успіх перевершив навіть справу Джеферсона Гоупа. Нинішня пригода здається мені глибшою, загадковішою. Поясніть, наприклад, як ви так достеменно змогли описати чоловіка на дерев'янці?

— О, любий мій друже! Це зовсім просто. І я кажу це не заради ефекту. Все тут видно неозброєним оком. Два офіцери з тюремної охорони дізналися про важливу таємницю — захований скарб. Англієць на ім'я Джонатан Смол намалював і передав їм карту місця, де лежить той скарб. Як ви пригадуєте, саме це ім'я ми бачили на карті з записника капітана Морстена. Від імені своїх товаришів він підписав його "Знак чотирьох". Скориставшись цією картою, офіцери, — а може, один із них, — дістали скарби й забрали їх до Англії, порушивши, як можна здогадатися, певну угоду, за якою ці скарби потрапили до їхніх рук. Чому ж тоді Джонатан Смол сам не забрав скарбів? Це теж зрозуміло. Карту датовано днем, коли Морстен постійно спілкувався з в'язнями.

Виходить, що Джонатан Смол сам не міг забрати скарбів, бо сидів разом з товаришами в тюрмі.

— Але ж це просто здогад, — зауважив я.

— Це більше ніж здогад. Це єдине припущення, що пояснює всі факти. Перевіримо, як усе відбувалося. Майор Шолто кілька років живе спокійно, радіючи скарбам. Потім він одержує з Індії лист, що лякає його трохи не до смерті. Що було в тому листі?

— Те, що людина, з якою повелися несправедливо, звільнена.

— Або втекла. Це ймовірніше, бо майор, напевно, знав термін їхнього ув'язнення. Звільнення не повинно було здивувати його. Що він робить далі? Охороняє себе від чоловіка на дерев'янці — білого чоловіка; візьміть до уваги, що він одного разу помилково вистрелив з пістолета в крамаря. Далі: на карті лише одне англійське ім'я. Решта — індуські або магометанські. Інших білих людей немає. Отже, ми можемо напевно сказати, що чоловік на дерев'янці — це Джонатан Смол. Чи помічаєте ви якісь вади в моїх міркуваннях?

— Ні, все ясно й вірогідно.

— Добре, тоді уявімо себе на місці Джонатана Смола. Погляньмо на справу з його погляду. Він приїздить до Англії з двома намірами: повернути собі належне й помститись людині, що порушила угоду. Дізнається, де мешкає Шолто, і, напевно, зав'язує знайомство з кимось із слуг. Там є ключник, на ім'я Лал Рао, якого ми ще не бачили. Місіс Бернстон не дуже добре відгукнулася про нього. Проте Смоліві не вдається знайти схованки зі скарбами, бо ніхто, крім самого майора та його вірного слуги, тоді вже небіжчика, не відав, де вона. Несподівано Смол дізнається, що майор помирає. Злякавшись, що таємниця скарбів умре разом з ним, він прослизає повз охоронця, пробирається під вікно хворого, і лише присутність двох майорових синів заважає йому проникнути всередину. Шаленіючи з люті, він тієї самої ночі проникає до спальні покійного, обшукує його папери, сподіваючися знайти там хоч якийсь натяк на схованку зі скарбами, і врешті залишає як доказ своїх відвідин уже знайомий нам папірець із написом. Він, безперечно, заздалегідь вирішив, убивши майора, залишити біля його тіла цей папірець — на знак того, що це не просте вбивство, а помста, принаймні з погляду їхньої четвірки. Подібна пристрасть до ефектів часто трапляється в історії злочинів, і вона найчастіше стає цінним ключем до встановлення особи злочинця. Поки що все зрозуміло?

— Так, геть-чисто все.

— Що ж залишається чинити Джонатанові Смолу? Хіба що далі таємно стежити за будинком. Можливо, він мешкав не в Англії й наїжджав сюди лише вряди-годи. Потім схованку знайшли на горищі, і його негайно про це повідомили. Тут ми знов натрапляємо на слід якогось спільника серед слуг. Джонатан зі своєю дерев'яною ногою не в змозі дістатися до горішньої кімнати Бартолом'ю Шолто. Тоді він знаходить собі химерного помічника, який легко пробирається туди, але ступає босою ногою в креозот, після чого до справи береться Тобі, і відставний хірург із простреленим сухожилком вирушає в шестимильну мандрівку.

— То це помічник, а не Джонатан скоїв убивство?

— Саме так. І Джонатан був з того невдоволений, якщо судити зі слідів у кімнаті. Він не мав ненависті до Бартолом'ю Шолто й хотів лише скрутити йому руки та заткнути рота. Йому аж ніяк не хотілося на шибеницю. Але скоєного вже не виправити: у його товариша прокинулися дикунські звички, і отрута зробила своє. Тоді Джонатан Смол залишив свою записку, спустив крізь вікно на землю скриньку зі скарбами і виліз сам. Ось як я бачу ці події. Щодо його прикмет, то він, звичайно, має бути середнього віку, дуже засмаглий — після стількох років каторги на Андаманських островах. Зріст його легко визначити за довжиною кроку, а про бороду ми знали з розповіді Тадеуса Шолто, якого вразив густий заріст на обличчі, що з'явилося тоді у вікні. Гадаю, що це все.

— А помічник?

— Так, помічник! Але тут теж нема жодної таємниці. Для вас невдовзі все з'ясується. Яке чудове тут повітря вранці! Бачите цю хмаринку, що пливе, мов рожева пір'їна величезного фламінго? А червоне кружало сонця ледве продирається крізь лондонський туман. Воно світить багатьом добрим людям, але я ладен закластися, що навряд чи є зараз серед них химерніші за нас перехожі. Якою мізерною здається людина з її жалюгідним гонором та мріями на тлі природи! Як ся має ваш Жан Поль[26]?

— Чудово! Я натрапив на нього через Карлайля.

— Це все одно, що, пливучи струмком, дістаємося озера, з якого він витікає. Він висловив одну дивовижну, але промовисту думку про те, що справжня велич людини починається з усвідомлення власної мізерності. Вона припускає, що вміння оцінювати й порівнювати вже само по собі свідчить про шляхетність духу. Ріхтер дає багато поживи для роздумів. Чи є у вас револьвер?

— Ні, лише ціпок.

— Можливо, нам знадобиться зброя, коли ми вдеремося в їхній барліг. Джонатана я залишу вам, а якщо інший пручатиметься, я просто застрелю його.

Говорячи так, він дістав свій револьвер, зарядив його двома набоями й поклав назад, у праву кишеню піджака.

Весь цей час ми бігли за Тобі то путівцем, то шосе в бік міста. Скоро ми опинилися серед поплутаних вулиць, переповнених майстровими та докерами; нечупарні жінки відчиняли віконниці й підмітали сходи. В пивниці на розі якоїсь вулички вже вирувало життя: раз у раз звідти виходили товсті бородані, що втирали рукавами губи після вранішнього кухля. Вуличні собаки проводжали нас цікавими очима, але наш незрівнянний Тобі не дивився ні праворуч, ні ліворуч, а мчав уперед, трохи не торкаючись носом землі, і часом нетерпляче скавучав, нанюхуючи гарячий слід.

Ми вже проминули Стритем, Брикстон, Кембервел і опинилися біля Кенінгтон-Лейн, діставшись кружним шляхом до східного боку стадіону. Люди, яких ми шукали, обрали, мабуть, цю дивну кривулясту дорогу навмисне, щоб збити зі сліду погоню. Вони жодного разу не йшли головною вулицею, коли можна було йти бічними вуличками. На

початку Кенінгтон-Лейн вони повернули ліворуч і подалися по Бонд-стрит і Майлс-стрит. Тобі зупинився і почав бігати туди-сюди, задерши одне вухо й опустивши друге, мов живий образ собачої безпорадності. Потім він почав кружляти на місці, позираючи часом на нас, немовби шукаючи розради.

— Що це коїться з собакою? — розлютився Холмс. — Хіба вони взяли тут кеб чи полетіли на повітряній кулі?

— Може, вони зупинялися тут на хвилину, — припустив я.

— Так, усе гаразд. Тобі знов узяв слід, — з полегшенням сказав мій друг.

Цього разу пес помчав стрілою; обнюхавши все довкола, він ніби щось надумав і побіг уперед так швидко й рішуче, як іще не бігав цього ранку. Слід, напевно, був зовсім свіжим, бо Тобі не лише мало не заривався носом у землю, а й шарпався з повідка, що тепер заважав йому бігти. З блиску Холмсових очей я бачив, що кінець нашої подорожі вже недалеко.

Наш шлях тепер пролягав по Найн-Ельмс; позаду залишився великий дров'яний склад Бродеріка й Нельсона, що коло таверни "Білий орел". Там собака стрімко побіг у хвіртку і ми опинилися в дворі складу, де вже почали працювати пилярі. Тобі просто по стружках помчав на дорогу, обігнув клуню, проскочив коридор між двома купами дров і нарешті з переможним гавкотом стрибнув на велику бочку, що стояла на візку, на якому її привезли. З висолопленим язиком і блискучими очима Тобі став на бочці, позираючи на нас у чеканні похвали. Всі клепки бочки й колеса візка були вимащені темною рідиною; повітря довкола смерділо креозотом.

Ми з Шерлоком Холмсом презирнулися і водночас вибухнули нестримним сміхом.

8. Нерегулярний поліційний загін із Бейкер-стрит

— Що ж тепер? — спитав я. — Тобі втратив свою непогрішну репутацію.

— Він діяв у міру свого розуміння, — відповів Холмс і, знявши собаку з бочки, повів його до виходу з дров'яного складу. — Уявіть собі, скільки креозоту вживає Лондон за один день; тож нічого дивного, що наш слід перетнули. Нині пішла мода просочувати ним дерево. Бідолаха Тобі не винен.

— Тоді, гадаю, варто повернутися до попереднього сліду.

— Так. На щастя, це недалеко. Тепер зрозуміло, чому собака так розгубився на розі Найтс-Плейс: звідти два однакові сліди розходилися в два різні боки. Ми потрапили на хибний слід. Залишається повернутись і піти за іншим.

Це було неважко. Ми привели Тобі туди, де він помилився; там він зробив ще одне коло й нарешті кинувся в зовсім іншому напрямку.

— Боюся, щоб він не привів нас туди, звідки привезли цю бочку з креозотом, — зауважив я.

— Навряд. Погляньте-но, він зараз біжить тротуаром, а бочку везли бруківкою. Ні, цього разу ми на правильному шляху.

Слід повернув до берега, позаду залишилися Белмонт-Плейс і Прінсіз-стрит. У кінці Брод-стрит слід підвів просто до води, де був невеличкий дерев'яний причал. Тобі привів нас на самісінький його краєчок і зупинився, скавулячи й дивлячись на темну

швидку воду вниз.

— Не пощастило, — мовив Холмс. — Тут вони взяли човен.

До причалу було прив'язано кілька човнів та яликів. Ми підвели Тобі до кожного, але хоч як він приносився, сліду не було.

Недалеко від причалу стояв невеликий цегляний будиночок із дерев'яною вивіскою над другим вікном. На ній великими літерами було виведено: "Мордекай Сміт", а нижче — "Прокат човнів на годину або на день". Інший напис, над дверима, повідомляв, що хазяїн має паровий катер, — про це свідчила й велика купа коксу біля самісінького берега. Шерлок Холмс поволі озирнувся, і лице його спохмурніло.

— Оце вже погано, — мовив він. — Ці песиголовці виявилися розумнішими, ніж я гадав. Схоже, їм вдалося поховати кінці. Боюся, що відступ вони підготували заздалегідь.

Він підійшов до дверей будиночка. Вони відчинились, і звідти вибігло мале кучеряве хлоп'я років шести, а за ним — огрядна, рум'яна жінка з великою губкою в руці.

— Ходи-но митися, Джеку! — крикнула вона. — Ходи-но, бісеня! А то батько побачить, дасть тобі прочуханки!

— Який милий хлопчик! — почав Холмс. — Який рум'янощокий бешкетник! Чого ти хочеш, Джеку?

Малий із хвилину подумав.

— Шилінг, — відповів він.

— А може, ще чогось?

— Два шилінги, — відповів хлопчина, ще трохи подумавши.

— Тоді тримай! Який чудовий у вас синок, місіс Сміт!

— Хай Господь благословить вас, сер! Такий розумник росте! Нізащо його не вгамуєш, надто коли батька нема вдома, як оце зараз.

— Немає вдома? — розчаровано промовив Холмс. — Шкода, я хотів би переговорити з містером Смітом.

— Він поїхав ще вчора вранці, сер, і, правду кажучи, я вже починаю боятися за нього. Але коли вам потрібен човен, сер, то я можу одв'язати.

— Ні, я хотів найняти паровий катер.

— Ото лихо, сер, він саме на катері й поплив! Оце й турбує мене, бо вугілля там — лише до Вуліча й назад. Якби на яхті, я нічого б не думала: він частенько і до Грейвсенда ходить, і навіть ночує там, коли багато справ має. Але ж на катері далеко не заїдеш.

— Він може купити вугілля на будь-якій пристані.

— Може, сер, та він цього не любить. Надто вже, каже, вони деруть за це вугілля. А ще мені не до вподоби отой чоловік на дерев'янці, — в нього пика така мерзенна, й балакає не по-нашому. Чого він щоразу тут тиняється?

— Чоловік на дерев'янці? — здивовано спитав Холмс.

— Еге ж, сер, смаглявий такий, на мавпу схожий, — це він учора по мого старого

приходив. А старий мій, певно, вже чекав на нього, бо катер стояв готовий. Скажу вам щиро, сер, не до вподоби це мені.

— Люба моя місіс Сміт, — мовив Холмс, знизавши плечима, — ви даремно боїтеся за свого чоловіка. Звідки ви можете знати, що вночі приходив саме той чоловік на дерев'янці? Не розумію, чому ви так упевнено це кажете.

— А голос, сер? Голос його я добре знаю, — такий хрипкий та грубий. Постукав у вікно, коли повертало вже на третю. "Ану-бо, вставай, друже, — каже, — час на вахту". Мій старий розбудив Джіма — це наш старший, і вони обидва пішли, не сказавши мені жодного слова. Мені добре було чути, як дерев'янка стукотить по бруку.

— Той чоловік на дерев'янці був сам?

— Не скажу, сер. Я більш нічого не чула.

— Пробачте, місіс Сміт, але так мені потрібен був ваш катер! Як, до речі, він зветься?

— "Аврора", сер.

— Еге ж! Така стара зелена посудина з жовтою смугою, дуже широка в кормі?

— Ні, що ви. Наш катер маленький такий, чистенький. Його щойно пофарбували начорно, з двома червоними смугами.

— Дякую. Сподіваюся, що містер Сміт скоро повернеться. Я хочу податися річкою вниз, і якщо побачу "Аврору", то скажу йому, що ви хвилюєтеся. З чорним димарем, кажете?

— Димар чорний з білою смугою, сер.

— Так, звичайно. І чорні борти. На все добре, місіс Сміт. Я бачу човняра, Ватсоне. Зараз ми перепливемо на той бік.

— Найголовніше в розмовах із такими людьми, — мовив Холмс, коли ми сіли в ялик, — ніколи не показувати, що ти хочеш щось від них довідатися. Тільки-но вони це зрозуміють, як відразу сховаються в скойки, наче устриці. Якщо ж слухати їх абияк, неуважно, то можна дізнатися про все, що треба.

— Тепер зрозуміло, що нам слід робити, — сказав я.

— Що ж ви робитимете?

— Винайму катер і вирушу за течією шукати "Аврору".

— Любий мій друже, це було б непосильною задачею. "Аврора" могла зупинитися біля будь-якої пристані на будь-якому березі аж до Гринвіча. Нижче від мосту піде безліч пристаней. Якщо ми вирушимо в погоню самі, то вони дуритимуть нас кілька днів.

— Тоді викличте поліцію.

— Ні. Я викличу Етелні Джонса лише в останню мить. Він — чоловік непоганий, і я не хотів би псувати йому кар'єру. Але тепер, коли вже стільки зроблено, я хочу сам завершити цю справу.

— То, може, дамо оголошення для власників пристаней?

— Ні, це ще гірше! Наші приятелі дізнаються, що погоня вже близько, візьмуть і покинуть Англію. Мені здається, що вони так і збираються вчинити, але поки

небезпеки нема, вони не поспішатимуть. Джонсове завзяття стане нам у пригоді; я певен, що його версія вже з'явилася в усіх газетах і втікачі гадають, що поліція взяла хибний слід.

— То що ж нам робити? — спитав я, коли ми пристали біля Мілбанкської в'язниці.

— Наймімо кеб, поїдьмо додому, поснідаймо і з годину подрімаймо. Здається, що нам і наступної ночі доведеться бути на ногах. Зупинись-но біля пошти, хлопче! Тобі ми поки залишимо в себе, він ще може нам знадобитися.

Ми зійшли біля пошти на Грейт-Пітер-стрит, і Холмс послав телеграму.

— Як ви думаєте, до кого? — спитав він, коли ми знову рушили.

— Навіть уявлення не маю.

— Пам'ятаєте "поліційний загін" з Бейкер-стрит, що допоміг мені в справі Джеферсона Гоупа?

— Пам'ятаю, — усміхнувшись, відповів я.

— Цього разу нам знову потрібна їхня допомога. Якщо вони не впораються, я маю ще помічників, але спершу випробую їх. Ця телеграма — до мого замурзаного помічника Вігінса, і я певен, що він зі своєю ватагою буде в нас, коли ми ще не скінчимо снідати.

Було вже пів на дев'яту, і я відчув, що після повної хвилювань ночі в мене почалася реакція. Нога моя кульгала, тіло гуло від втоми, в голові був туман. Я не мав того професійного завзяття, яким палав мій друг; до того ж я не міг дивитись на цю справу як на просту логічну загадку. Щодо небіжчика Бартолом'ю Шолто, то я, почувши про нього мало втішного, не міг відчувати великої неприязні до його вбивці. Проте скарби — то була вже інша річ. Вони — принаймні частина їх — по праву належали міс Морстен. І поки була надія відшукати їх, я готовий був віддати задля цього своє життя. Щоправда, коли я знайду їх, я напевно втрачу міс Морстен. Але яким дрібним, егоїстичним було б моє кохання, якби я керувався лише цією думкою! Якщо Холмс не шкодував себе, щоб упіймати злочинців, то причина, що змушувала мене шукати скарби, була вдесятеро сильнішою.

Ванна на Бейкер-стрит і чиста білизна пречудово освіжили мене. Коли я зійшов униз, сніданок уже стояв на столі, а Холмс попивав каву.

— Ось, погляньте-но, — мовив він сміючись і подав мені газету. — Завзятий Джонс і невгамовні газетярі зробили своє. Але ви, здається, вже геть-чисто ситі цією історією. Беріться спершу до яєчні з шинкою.

Я взяв у нього газету й прочитав коротенький допис під назвою: "Загадкова пригода в Аппер-Норвуді".

"Минулої ночі, близько дванадцятої години, — писав "Стандард", — містера Бартолом'ю Шолто з Пондишері-Лодж, що в Аппер-Норвуді, знайдено мертвим у власній кімнаті за обставин, що змушують підозрювати злочин. Як нам пощастило дізнатися, на тілі містера Шолто не знайдено жодного сліду насильства, але багата колекція індійських коштовних речей, успадкована від батька, зникла. Першими це виявили містер Шерлок Холмс і доктор Ватсон, які приїхали туди з містером Тадеусом

Шолто, братом покійного. На превелике щастя, відомий поліційний агент містер Етелні Джонс був тоді у норвудській поліційній дільниці й прибув на місце злочину за півгодини після того, як знялася тривога. З притаманною йому майстерністю він одразу взявся до цієї справи, й наслідки не змусили себе чекати: брата небіжчика Тадеуса Шолто, а також економку місіс Бернстон, ключника-індуса на ім'я Лал Рао та охоронця Мак-Мердо взято під арешт. Немає сумніву, що злодій або злодії добре знайомі з будинком, бо містер Джонс, відомий своєю спостережливістю й знанням злочинного світу, твердо встановив, що негідники не могли проникнути до будинку ані крізь двері, ані крізь вікно, а лише крізь віконце на горищі над кімнатою, в якій знайшли тіло. Ця подробиця, досліджена якнайретельніше, незаперечно свідчить, що то були не випадкові грабіжники. Швидкі й рішучі дії представників закону принагідно свідчать, як це важливо, щоб на місці подібного злочину була людина з гнучким, проникливим розумом. Ми вважаємо, що цей випадок підтверджує правоту тих, хто наголошує, що наша поліція мусить бути менш централізованою; тоді вона старанніше виконуватиме свої обов'язки".

— Хіба це не чудово? — посміхнувся Холмс, відсorbнувши з чашки кави. — Що ви про це скажете?

— Тільки те, що ми ледве врятувалися від арешту як співники злочинців.

— І я скажу те саме. Якщо в нього знову прокинеться завзяття, я не поручуся за нашу безпеку.

Цієї миті в передпокої гучно пролунав дзвінок, а за ним — зляканий голос нашої господині місіс Хадсон, що силкувалася когось зупинити.

— Боже милий, Холмсе, — мовив я, підводячись, — невже це справді вони?

— Ні, до цього ще не дійшло. Це мій нерегулярний поліційний загін з Бейкер-стрит.

Не встиг він закінчити, як на сходах хутко затупотіли босі ноги, долинули тонкі хлоп'ячі голоси й до кімнати вдерлася дюжина брудних, обдертих хлопчаків. Незважаючи на галасливе вторгнення, в їхній поведінці була дисципліна, бо вони негайно вишикувалися в ряд і нетерпляче виричалися на нас. Один з них, вищий і старший за інших, виступив уперед з виразом недбалої пихи; дивитися на це мале опудало без сміху було неможливо.

— Дістав вашу телеграму, сер, — мовив він, — і привів усіх. Три шилінги й шостак на квитки.

— Ось, тримайте, — сказав Холмс і подав кілька срібних монет. — Далі, Вігінсе, вони доповідатимуть тобі, а ти — мені. Я не можу піддавати свій дім новому вторгненню. Але зараз навіть добре, що прийшли всі: послухаєте мої інструкції. Треба знайти паровий катер "Аврора", власник якого — Мордекай Сміт; катер чорний із двома червоними смугами, димар — теж чорний із білою смугою. Він загубився десь на річці. Я хотів би, щоб один з вас чергував на причалі Мордекая Сміта, — на той випадок, якщо катер раптом повернеться. Розподіліть між собою обов'язки і обшукайте обидва береги річки. Коли матимете якісь новини, негайно повідомте мене. Зрозуміло?

— Так, начальнику, — відповів Вігінс.

— Умови, як і раніше; тому, хто знайде катер, плачу гінею. А це — за день наперед. Ну, до праці!

Холмс кожному дав по шилінгу, хлопці затупали босими ногами по сходах, і за мить я побачив, як вони повибігали на вулицю.

— Вони цей катер і під водою розшукають, — мовив Холмс, підводячись із-за столу й запалюючи люльку. — Всюди пролізуть, усе побачать, усе почують. Сподіваюся, що вже надвечір ми знайдемо "Аврору". А тим часом нам застається тільки чекати. Слід обірвавсь, і ми не візьмемо його, доки не відшукаємо "Аврору" або містера Мордекає Смита.

— Ці рештки доїсть Тобі. Ви ляжете відпочити, Холмсе?

— Ні, я не втомився. У мене дивна вдача. Я не пригадую, щоб праця мене втомлювала; навпаки, мене зморює неробство. Я хочу покурити й поміркувати про цю химерну пригоду, якою ми завдячуємо нашій чарівній клієнтці. Кінець здається мені надзвичайно простим. Людей з дерев'яною ногою, гадаю, не так багато, а той незнайомиць — просто унікальна особа.

— Знову цей незнайомиць!

— Я зовсім не хочу робити з нього таємниці, тим паче для вас. Але ви вже повинні були б мати про нього власну думку. Згадаймо ще раз прикмети. Маленька нога, пальці якої ніколи не знали взуття, ходить босим, дерев'яний кийок із кам'яним наконечником, дуже спритний, малий на зріст, отруєні шпичаки. Що ви про все це скажете?

— Дикун! — вигукнув я. — Можливо, один з тих індусів, що були спільниками Джонатана Смола.

— Навряд, — відповів Холмс. — Коли я вперше побачив його дивовижну зброю, то подумав те саме, але сліди змусили мене змінити свій погляд. Серед мешканців Індостану є низькі на зріст люди, але таких маленьких ніг там ні в кого немає. Індуси мають довгі й вузькі ступні. Магометани взувають сандалі, і великий палець у них відділений від інших ремінцем. Ці маленькі стріли можуть бути випущені лише одним чином — із трубки, в яку дмухають. То звідки, по-вашому, наш дикун?

— Південна Америка, — сказав я наздогад.

Він простяг руку до полиці й дістав звідти грубезний том.

— Це перший том географічного довідника, що видається нині. Його можна вважати за останнє слово науки. Що тут є цікавого?

"Андаманські острови. 340 миль на північ від Суматри, в Бенгальській затоці".

Так, так! Що далі? Вологе підсоння, коралові рифи, акули, Порт-Блер, каторжна тюрма, острів Ратленд, рослинність... Ось, знайшов!

"Тубільці Андаманських островів можуть заслуговувати на те, щоб мати їх за найнижчий на зріст народ світу, хоча деякі антропологи віддають перевагу африканським бушменам, індіанському племені "копачів" з Америки й тубільцям Вогняної Землі. Середній зріст тамтешньої дорослої людини — близько чотирьох футів, хоч трапляються й набагато нижчі особи. Це люті, похмурі, нетовариські люди, які

здатні, проте, демонструвати найвідданішу дружбу".

Запам'ятайте це, Ватсоне. Слухайте далі:

"Вони дуже потворні, мають великі голови, малі люті очиці й огидні риси обличчя. Руки й ноги в них надзвичайно малі. Вони такі дикі й злі, що всі зусилля британської влади приручити їх щоразу зазнавали невдачі. Вони завжди були грозою для моряків, з якими ставалися аварії, бо полонених вони звичайно вбивають кийками з кам'яними наконечниками або отруєними стрілами. Ці напади зазвичай закінчуються людожерськими бенкетами".

Які чудові, милі люди, Ватсоне! Якби цей чоловік мав змогу діяти на власний розсуд, ця пригода могла б обернутися ще страшніше. Мені здається, що Джонатан Смол не надто охоче скористався його послугами.

— Звідки ж у нього такий чудернацький товариш?

— Оцього я не можу вам сказати. Та оскільки ми вже знаємо, що цей Смол прибув до Англії з Андаманських островів, то немає нічого дивного, що він знайомий із цим остров'янином. Лягайте-но краще на канапу й подивіться, як швидко я присплю вас.

Холмс узяв із кутка свою скрипку; я вмотився на канапі, і він заграє якусь тиху, повільну, дрімливу мелодію — безперечно, свою власну, бо в мого друга був надзвичайний композиторський хист. Я пригадую його тонкі, сухорляві руки, серйозне обличчя й помах смичка. Потім мені здалося, що я спокійно пливу кудись лагідним морем звуків, і ось я вже опинився у країні снів, де наді мною схилилося миле личко Мері Морстен.

9. Розрив у ланцюзі

Коли я прокинувся, відпочилий і бадьорий, було вже по обіді. Шерлок Холмс сидів там, де раніш, але скрипку відклав убік і заглибився в читання книжки. Почувши, що я заворушився, він поглянув на мене; я помітив, що обличчя його спохмурніло й стривожилося.

— Ви спали так міцно, — мовив він. — Я боявся, що ми розбудимо вас своєю розмовою.

— Ні, я нічого не чув, — відповів я. — Є свіжі новини?

— На жаль, немає. Правду кажучи, я здивований і розчарований. Я сподівався, о цій порі вже знати щось певне. Тільки-но забігав Вігінс. Він сказав, що ніде не знайшов ані сліду катера. Це надто ускладнює нам справу, коли дорога є кожна хвилина.

— Чи можу я чимось допомогти? Я чудово відпочив і готовий провести ще одну безсонну ніч.

— Ні, зараз нам нема чого робити. Ми можемо лише чекати. Якщо ми кудись підемо, тим часом може надійти очікувана звістка, й справа знову затримається. Ви робіть як знаєте, а я зостанусь тут на варті.

— Тоді я поїду до Кембервела, відвідаю місіс Сесіль Форестер. Вона вчора просила мене зайти.

— Місіс Сесіль Форестер? — спитав Холмс з прихованою усмішкою в очах.

— І міс Морстен теж, звичайно. Їм так хотілося почути, що було далі.

— Я не розповідав би їм надто багато, — мовив Холмс. — Жінкам ніколи не можна довіряти до кінця — навіть найкращим з них.

Я не став сперечатися щодо цього категоричного твердження.

— Повернуся за годину чи дві, — зауважив я.

— Чудово! Щасливої дороги! До речі, якщо поїдете на той бік, відвезіть додому Тобі; мені здається, що він більше нам не знадобиться.

Я забрав нашого песика й віддав разом з півсовереном старому натуралістові на Пінчин-Лейн. Звідти я поїхав просто до Кембервела, де побачив, що міс Морстен ще й досі не відпочила після наших нічних пригод, але дуже хоче послухати новини. Місіс Форестер так само була сповнена цікавості. Я розповів їм усе, як було, поминувши хіба що найстрахітливіші подробиці. Говорячи про смерть містера Шолто, я не сказав, як саме було скоєно вбивство. Але навіть з усіма скороченнями моя розповідь вразила й схвилювала обох.

— Наче в романі! — вигукнула місіс Форестер. — Скривджена дівчина, півмільйонний скарб, чорношкірий людожер та розбійник на дерев'яній нозі. Це замість казкового змія або підступного графа.

— І два мандрівні лицарі-рятівники, — додала міс Морстен, ласкаво поглянувши на мене.

— Послухайте-но, Мері, адже від цих пошуків залежить ваша доля. Мені здається, що ви просто не подумали про це. Лише уявіть собі, що означає бути багатою, коли увесь світ лежить біля ваших ніг!

Серце моє радісно затріпотіло, коли я помітив, що вона цілком спокійно сприйняла таке майбутнє. Вона навіть недбало хитнула своєю гордою голівкою, ніби ці скарби анітрохи її не цікавили.

— Я хвилююся лише через містера Тадеуса Шолто, — мовила вона. — Решта все — дурниці; він був такий добрий і шляхетний. Наш обов'язок — зняти з нього це жахливе, несправедливе звинувачення.

Вже вечоріло, коли я залишив Кембервел, і зовсім смеркло, коли дістався додому. Книжка й люлька мого друга лежали в його кріслі, проте сам він зник. Я озирнувся, сподіваючись побачити хоча б записку, але її не було.

— Мабуть, містер Холмс кудись вийшов, — заговорив я до місіс Хадсон, коли вона увійшла, щоб засмикнути завіски.

— Ні, сер. Він пішов до себе. Послухайте-но, сер, — багатозначно зашепотіла вона, — я побоююся, що він захворів.

— Чому ж це, місіс Хадсон?

— Він якийсь дивний сьогодні, сер. Тільки-но ви пішли, як він заходив кімнатою — туди-сюди, туди-сюди, — я вже втомилася слухати ці кроки. Потім почав сам із собою розмовляти, щось бурмотіти, і щоразу, як почує дзвінок, вибігає на сходи й кричить: "Що там таке, місіс Хадсон?" А потім замкнувся в кімнаті, але й крізь двері чути, як він там ходить. Аби лиш не захворів. Я вже пропонувала йому заспокійливе, та він так поглянув на мене, сер, що я й не пам'ятаю, як вийшла з кімнати.

— Гадаю, місіс Хадсон, що тут нема причин для тривоги, — відповів я. — Я не раз бачив його таким. Він саме заклопотаний однією невеличкою справою і, звичайно ж, хвилюється.

Я розмовляв з нашою господинею якнайспокійнішим голосом, але й сам, правду кажучи, почав тривожитись, коли, прокидаючись кілька разів серед ночі, щоразу чув за стіною його розмірену ходу; я розумів, якої шкоди може завдати його жвавому розумові ця вимушена перерва.

За сніданком Холмс виглядав змореним та знесиленим; на його щоках хворобливо палали дві червоні плями.

— Ви не шкодуєте себе, друже, — зауважив я. — Адже ви цілу ніч провели на ногах.

— Так, я не міг спати, — відповів він. — Ця пекельна загадка з'їдає мене. Застрягти на місці через таку дурницю, коли все інше вже ясно, — це для мене занадто. Я знаю злочинців, знаю їхній катер, знаю все — і не можу їх розшукати. Я використав усі свої засоби. Всю річку, обидва її береги обшукали — і жодного сліду; навіть місіс Сміт досі не знає, де її чоловік. Починаю підозрювати, що вони затопили катер. Хоча є факти, що свідчать супроти цього.

— А може, місіс Сміт спрямувала нас хибним слідом?

— Ні, гадаю, що це неможливо. Я розпитував про катер з такими прикметами — він справді існує.

— А може, він поплив проти течії?

— Це я теж передбачив; його шукають тепер аж до Ричмонда. Якщо сьогодні не буде новин, я завтра поїду сам і шукатиму не катер, а людей. Але все-таки я певен, що ми дещо довідаємось.

Проте ми не довідалися нічого. Ані од Вігінса, ані з інших джерел. Газети й далі друкували статті про норвудську трагедію. Всі вони по-ворожому трактували нещасного Тадеуса Шолто. Жодна газета не подавала свіжих подробиць, крім того, що допит призначено на завтра. Ввечері я знову помандрував до Кембервела, щоб розповісти жінкам про нашу невдачу, а коли повернувся, то побачив Холмса в найпохмурішому настрої. Він ледве відповідав на мої запитання й цілий вечір займався якимись хімічними дослідями: нагрівав реторти, дистильовав воду і нарешті так просмердів кімнату, що я трохи не втік надвір. Аж до світанку чути було, як він брязкає пробірками, захоплений своїми дослідями.

Прокинувся я рано-вранці, немов од штурхана, і здивувався, побачивши, що Холмс стоїть біля мого ліжка, вбраний у стару матроську одіжку — бушлат і пов'язаний круг ший грубий червоний шарф.

— Я вирушаю вниз за течією, Ватсоне, — повідомив він. — Я багато міркував над цією справою і бачу лише один спосіб. І його будь-що треба випробувати.

— Я теж, мабуть, піду з вами? — сказав я.

— Ні, ви станете мені в більшій пригоді, якщо залишитесь тут. Я їду неохоче, бо щохвилини може надійти очікувана звістка, хоча Вігінс, як я побачив учора ввечері, зовсім утратив надію. Читайте всі листи й телеграми на моє ім'я, і коли довідається

щось важливе, чиніть на власний розсуд. Чи можу я довіритися вам?

— Цілковито.

— Боюся, що телеграму не моє ім'я не можна буде послати, бо я й сам ще не знаю, де й коли буду. Але якщо мені пощастить, то я, мабуть, швидко повернуся. І, звичайно ж, принесу свіжі новини або щось іще.

Увесь ранок я не мав од нього жодної звістки. Розгорнувши "Стандард", я, проте, побачив нове повідомлення, що відрізнялося від попередніх.

"Щодо трагедії в Аппер-Норвуді, — йшлося там, — то вона може виявитись набагато складнішою й таємничішою справою, ніж здавалося спочатку. Як тільки-но було з'ясовано, містер Тадеус Шолто ніяким чином не завинив у братовій смерті. Його та економку місіс Бернстон звільнили минулого вечора. Є вісті, що поліція має ключ для встановлення особи справжніх злочинців, і ця справа зараз у руках містера Етелні Джонса, агента Скотленд-Ярду, добре відомого своїм завзяттям і проникливістю. Злочинців щохвилини можуть заарештувати".

"Ну, дякувати Богові, — подумав я. — Принаймні наш друг Шолто на волі. Цікаво, що то за "ключ"? Проте так завжди пишуть, коли поліція сідає на міліну".

Я кинув газету на стіл, і раптом в око мені впало оголошення в колонці "Надзвичайні пригоди". В ньому йшлося:

"Розшуковують Мордекаю Сміта, власника човнів, і його сина Джона, що залишили причал Сміта близько третьої години ночі у вівторок на паровому катері "Аврора". Катер чорний, з двома червоними смугами, димар чорний з білою смугою; винагорода — п'ять фунтів кожному, хто повідомить про місце перебування згаданого Мордекаю Сміта й катера "Аврора" місіс Сміт, причал Сміта, або на Бейкер-стрит, 221-б".

Адреса "Бейкер-стрит" свідчила, що це оголошення, безперечно, подав Холмс. Я подумав, що це справді хитромудрий задум: утікачі побачать тут лише природне хвилювання жінки, яка розшукує свого чоловіка.

День тягнувся невимовно довго. Щоразу, як стукали в двері чи з вулиці лунали кроки, я насторожувався, чекаючи або повернення Холмса, або відповіді на його оголошення. Я пробував читати, але думки мої невпинно снувалися довкола нашої дивної пригоди та пари негідників, за якими ми полювали. "А якщо раптом, — запитував я себе, — в міркуваннях мого друга сталася фатальна помилка? Якщо він став жертвою якогось жахливого самообману? Хіба не може бути такого, що його витончений, логічний розум побудував свою теорію на сумнівних відомостях?" Я не знав випадку, щоб він помилився, але навіть найсильніший розум часом може схибити. Його могла збити зі сліду надто вже тонка логіка — він полюбляв чудернацькі, дивовижні пояснення, гребуючи простішими й природнішими з тих, що були під рукою. Проте, з іншого боку, я сам був свідком цієї пригоди й на власні вуха чув його висновки. Вкотре пригадавши з самого початку всю довгу низку химерних подій, багато з-поміж яких могли б здатися дурницями, я мусив визнати, що коли Холмс десь і помиляється, то згодом все одно виявиться, що він мав слушність.

О третій годині дня пролунав різкий дзвінок, із передпокою долинув чийсь владний

голос, і в кімнаті, на мій подив, з'явився не хто інший, як сам містер Етелні Джонс. Зараз він анітрохи не нагадував отого пихатого, безцеремонного мудрагеля, що так упевнено взявся розслідувати пригоду в Аппер-Норвуді. Вигляд у нього був понурий, а в поставі з'явилося щось благальне.

— Добридень, сер, добридень, — промовив він. — Містера Шерлока Холмса, як я бачу, немає?

— Ні, і я не знаю, коли він повернеться. Може, ви зачекаєте? Сідайте в це крісло, візьміть сигару.

— Дякую, я так і зроблю, — відповів Джонс, утираючи лице червоною картатою хустинкою.

— Вип'єте віскі з содовою?

— Охоче, півсклянки. Зараз така спека, як на вересень, і до того ж кінця не видно отим турботам. Адже вам відома моя норвудська версія?

— Так, пам'ятаю, ви її розповідали.

— Що ж, мені довелося її переглянути. Я так спритно накинув тенета на містера Шолто, сер, аж раптом трісь — а посередині в них виявилася дірка. Він має незаперечні докази своєї невинності. Відтоді, як він залишив братову кімнату, його бачили то там, то тут. Він не міг ані вилізти на дах, ані пролізти на горище крізь віконце. Ця справа дуже темна, і мою репутацію поставлено на карту. Я був би дуже радий вашій невеличкій допомозі.

— Всі ми часом потребуємо допомоги, — зауважив я.

— Ваш друг містер Шерлок Холмс — дивовижна людина, сер, — промовив він хрипким, потайним голосом. — Він — людина, що не знає поразок. Я чув, до яких справ брався цей чоловік, і щоразу йому вдавалося пролити на них світло. Він трохи непослідовний у своїх методах і надто поспішає з висновками, але я гадаю, що він міг би стати найкращим офіцером поліції, — я готовий повторити це будь-кому. Сьогодні я дістав від нього телеграму, з якої видно, що він знайшов свіжий ключ до справи Шолто. Ось вона, його телеграма.

Він дістав з кишені телеграму й простяг мені. Відіслано її було з Поплара о дванадцятій годині.

"Негайно їдьте на Бейкер-стрит, — стояло там. — Якщо я не встигну повернутися, чекайте мене. Йду слідами вбивць Шолто. Якщо хочете взяти участь у фініші, приєднуйтеся до нас".

— Чудова новина. Він знову, мабуть, натрапив на їхній слід, — сказав я.

— Отже, він теж дав маху! — вигукнув Джонс із явним задоволенням. — Навіть найкращі з нас часом помиляються. Звичайно, ця тривога може виявитися даремною, але мій обов'язок охоронця закону — не проминати жодної нагоди. Там хтось іде. Можливо, це він.

На сходах затупотіли важкі кроки, почулося гучне сопіння й кахикання, мов у людини, що ледве дихає. Раз чи двічі ця людина зупинялася, нарешті підійшла до наших дверей і відчинила їх. Її вигляд якраз відповідав тим звукам, що їх ми тільки-но

чули. То був літній чоловік у матроській одежі — старому бушлаті, застебнутому до підборіддя. Спина його сутулилася, коліна тремтіли, дихання було важким та надсадним. Він стояв, спираючись на грубу дубову палицю, і плечі його тяжко здіймалися, набираючи в легені неслухняне повітря. На шиї його був барвистий шарф, на обличчі з пильними сірими очима вирізнялися кудлаті білі брови й довгі сиві бакенбарди. Як на мене, він скидався на поважного літнього моряка, зубожілого на старість.

— Що сталося, дідусю? — спитав я.

Він озирнув кімнату повільним, уважним старечим поглядом.

— Чи тут є містер Шерлок Холмс? — спитав він.

— Ні, але замість нього — я. Можете розповісти мені все, що хотіли розповісти йому.

— А я хочу побачити його самого, — промовив він.

— Але я ж сказав вам, що я його замінюю. Ви прийшли в справі катера Мордека Сміта?

— Так. Я знаю, де він. Знаю, де люди, яких він шукає. Знаю, де скарби. Я знаю все.

— То розкажіть мені, а я розкажу йому.

— Ні, я розкажу це тільки йому одному, — повторював він із старечою дратівливою впертістю.

— Ну, тоді зачекайте на нього.

— Не хочу. Не хочу марнувати цілий день. Якщо містера Холмса нема, то нехай собі сам розплутує цю справу. А вам я не скажу нічого, надто вже мені не до вподоби ваші пики.

І він пошкунтильгав до дверей, але Етелні Джонс перейняв його.

— Стривай-но, друже, — сказав він. — У тебе є важливі новини, і ти нікуди не підеш. Доведеться почекати нашого друга, хочеш ти цього чи ні.

Старий шарпонувся до дверей, але Етелні Джонс затулив їх своєю широкою спиною, і він зрозумів, що пручатися марно.

— Добре гостей вітає! — мовив він, стукнувши палицею об підлогу. — Я прийшов до цього джентльмена, а ви накинулись на мене, хоч я вас знати не знаю!

— Вам не роблять нічого лихого, — сказав я. — Ми винагородимо вас за змарнований день. Сідайте отут на канапі; він скоро повернеться.

Старий похмуро підійшов до канапи і, вмостившись на ній, спер голову на долоні. Ми з Джонсом знову запалили сигари і далі повели бесіду. Раптом нас на півслові обірвав Холмсів голос:

— Могли б і мені запропонувати сигару.

Ми аж підскочили в кріслах. Просто перед нами з задоволеною усмішкою сидів Холмс.

— Холмсе! — вигукнув я. — Ви тут! А де ж старий?

— Ось він, старий, — відповів Холмс, простягнувши нам жмуток сивого волосся. — Ось він — перука, брови, бакенбарди й таке інше. Я знав, що мій маскарад буде непоганий,

але й не сподівався, що він витримає таке випробування.

— Хай вам біс! — вигукнув Джонс із щирим захопленням. — З вас вийшов би неабиякий актор. Ви кахикаєте як справжнісінький мешканець робітничої казарми! А за ваші тремтячі коліна можна брати по десять фунтів на тиждень. Щоправда, блиск очей здався мені знайомим. Але втекти від нас ви все ж таки не зуміли, як бачите.

— Я працював цілий день в оцій машкарі, — відказав Холмс, запалюючи сигару. — Злочинний світ, бачте, вже добре мене знає, — надто після того, як наш друг, що сидить тут, узявся за перо; тож я тепер можу з'являтися на передовій лише в отакому вбранні. Чи одержали ви мою телеграму?

— Так, через те я сюди й завітав.

— Як ваша версія?

— Луснула. Двох моїх в'язнів довелося випустити, а проти решти немає жодного доказу.

— Не сумуйте. Натомість ми дамо вам двох інших. Я тільки прошу вас виконувати всі мої накази. Всі заслуги в цій справі буде визнано за вами, але ви повинні діяти за моїми вказівками. Згода?

— Звичайно, якщо ви допоможете мені спіймати цих людей.

— Тоді мені насамперед потрібен поліційний паровий катер. О сьомій годині біля Вестмінстерського причалу.

— Це легко зробити. Там завжди чергує поліційний катер, але я все-таки перейду дорогу і зателефоную.

— А ще мені потрібні два здорові полісмени — на випадок, якщо ті пручатимуться.

— В катері завжди є двоє чи троє полісменів. Щось іще?

— Коли ми візьмемо цих людей, до нас потраплять скарби. Гадаю, що моєму другові приємно буде віддати скриньку одній молодій леді, якій по праву належить їх половина. Нехай вона першою відімкне її. Еге ж, Ватсоне?

— Мені це буде дуже приємно.

— Це вже порушення порядку, — мовив Джонс, хитнувши головою. — Однак уся ця справа така незвичайна, що на це можна буде не зважати. Але потім скарби слід передати поліції до кінця слідства.

— Звичайно. Це легко буде зробити. Ще один момент. Мені хотілося б почути деякі подробиці з уст самого Джонатана Смола. Ви знаєте, як я люблю з'ясовувати все до кінця. Ви не заперечуватимете, якщо я влаштую приватну зустріч із ним — тут, у мене, або деінде, — під надійною охороною?

— Що ж, робіть як знаєте. Але я й досі не маю жодного доказу існування цього Джонатана Смола. Проте якщо ви його зловите, я не зможу відмовити вам у цій зустрічі.

— Отже, згода?

— Згода. Щось іще?

— Лише одне: запрошую вас пообідати з нами. Обід буде за півгодини. У мене є устриці, пара куріпок і невеликий вибір білих вин. Ні, Ватсоне, ви не вмієте шанувати

моєї хазяйовистості.

10. Кінець остров'янина

Обід наш удався на славу. Холмс, коли хотів, ставав чудовим співрозмовником. А саме того вечора він був у доброму гуморі — діалогу нервового збудження. Я ще ніколи не бачив його таким балакучим. Він розмовляв про середньовічну порцеляну та про містерії, про скрипки Страдіварі й про військові кораблі майбутнього — і розмовляв так, неначе в усьому був фахівцем. Цей спалах доброго гумору був реакцією жвавого розуму після недавньої смуги чорного смутку. Етелні Джонс у вільну від праці годину виявився компанійським чоловіком і за обідом поведився як справжній дотепник. Я теж був у піднесеному настрої, передчуваючи швидкий кінець нашої справи й перейнявшись Холмсовим гумором. Ніхто з нас того вечора не згадував про причину, що збрала нас до купи.

Коли зі столу прибрали, Холмс позирнув на годинник і розлив у три склянки портвейну.

— Вип'ємо, — сказав він, — за успіх нашого невеличкого походу. Тепер час вирушати. У вас є зброя, Ватсоне?

— Так, старий бойовий револьвер у шухляді.

— Тоді візьміть його з собою. Це конче потрібно. Я бачу, що кеб уже біля дверей. Я наказав, щоб він був тут о пів на сьому.

Невдовзі по сьомій ми були вже біля Вестмінстерського причалу; на нас там чекав катер. Холмс уважно оглянув його.

— Чи є на ньому якась ознака, що це поліцейний катер?

— Так, зелений ліхтар збоку.

— Тоді зніміть його.

Ліхтар миттю прибрали, ми зішли на борт, і катер відчалив. Джонс, Холмс і я сиділи на кормі. Стерновий був біля стерна, кочегар стежив за топкою, а два дужі полісмени стояли спереду.

— Куди? — спитав Джонс.

— До Тауера. Накажіть їм зупинитись навпроти Джекобсоного доку.

Наш катерок виявився дуже швидкохідним. Ми промчали повз караван навантажених барж, які, здавалося, не пливли, а стояли на місці. Коли ми наздогнали й залишили позаду пароплав, Холмс задоволено всміхнувся.

— Здається, що наш катер — найшвидший на всій річці, — мовив він.

— Ну, це навряд. Але швидших за наш таки небагато.

— Ми повинні наздогнати "Аврору", а її знають як швидкий катер. Зараз я все поясню вам, Ватсоне. Ви пригадуєте, як мене гнітила ця дрібничка?

— Так.

— Отож я вирішив дати перепочити своїм думкам і взявся до хімічних дослідів. Один з наших великих державних діячів сказав колись, що зміна заняття — найкращий відпочинок. Це справді так. Коли мені пощастило нарешті розкласти вуглеводень, я повернувся до загадки родини Шолто і обміркував її спочатку. Мої хлопці обнишпорили

кілька разів усю річку, але марно. Катера не було на жодному з причалів. Навряд чи вони затопили його, щоб сховати кінці в воду, хоча таке теж слід було мати на увазі, якщо решта припущень не справдяться. Я знав, що цей Смол дуже хитрий, але навряд чи він здатний на якісь надто вже витончені хитрощі. Такого чекаєш звичайно від освіченіших людей. Далі я пригадав, що він деякий час жив у Лондоні й спостерігав за Пондишері-Лодж, — а це означає, що він навряд чи зміг би так швидко покинути Англію; щоб залагодити всі справи, потрібен деякий час, щонайменше день. Таке, в усякому разі, моє припущення.

— Як на мене, воно сумнівне, — зауважив я. — Смол міг залагодити всі справи й до пограбування.

— Ні, навряд. Він надто дорожить своєю схованкою, де можна пересидіти, коли треба, й покине її лише тоді, коли буде певен, що йому вже нічого не зроблять. І ще дещо спало мені на думку. Джонатан Смол мав розуміти, що незвичайні прикмети його товариша, — хоч як би він намагався ховати його, — викличуть підозру і хтось пов'яже його з норвудською трагедією. Він не такий дурний, щоб цього не бачити. Тож вони покинули свою схованку серед темної ночі й хотіли повернутися ще до світанку. Але катер, за словами місіс Сміт, вирушив після третьої години. Тоді надворі вже зовсім ясно, за годину всюди будуть люди. Таким чином, я зробив висновок, що вони десь недалеко. Заплатили Смітові, щоб той прикусив язика, найняли його катер і швидко сховалися зі скарбами в своєму прихисткові. Там вони вирішили почекати зо дві доби, щоб дізнатися з газет, кого підозрюють і чи не стежить за ними, і тоді вже, знову серед ночі, податися до Грейвсенда або до Даунса, де вже загодя, безперечно, замовили місця на якомусь пароплаві, що йде до Америки чи до колоній.

— А катер? Адже вони не могли забрати його до своєї схованки!

— Звичайно. Виходить, що катер, незважаючи на швидкий хід, має бути десь поблизу. Я уявив себе на Смоловому місці й спробував поглянути на це його очима. Він, напевно, вирішив, що відпустити катер або поставити його біля найближчого причалу небезпечно: може, поліція натрапила-таки на їхній слід. Куди ж заховати катер, щоб він завжди був під рукою? Що зробив би я сам на його місці? І я побачив лише один спосіб. Треба поставити катер у якийсь док для дрібного ремонту. Там він буде надійно схований від чужого ока й водночас постійно готовий до подорожі.

— Як просто!

— Отож-бо й воно, що прості речі завжди спадають на думку останніми. Коли я подумав про це, то вирішив негайно діяти. В одязі старого матроса я подався вниз по річці оглядати доки. В п'ятнадцятьох доках мені не пощастило, але в шістнадцятому — Джекобсоновому — я дізнався, що "Аврору" два дні тому поставив до них чоловік на дерев'янці і попросив залагодити стерно. "Але зі стерном було все гаразд, — сказав мені майстер. — Онде вона, чорна, з червоними смугами". Тієї самої миті там з'явився не хто інший, як Мордекай Сміт, зниклий господар. Він був п'яний як чіп. Я, звичайно, не впізнав би його, та Сміт сам загорлав на всю пельку, що він, мовляв, хазяїн "Аврори". "Мені треба, щоб катер був готовий о восьмій, рівно о восьмій, — я обіцяв

його двом джентльменам, які не люблять чекати". Вони, мабуть, добре заплатили йому, бо він тринькав шилінги, не рахуючи їх. Я прокрався за ним, але він зник у найближчій пивниці; тоді я пішов назад у док, зустрів по дорозі одного зі своїх хлопчаків і доручив йому стежити за катером. Побачивши, що катер вирушає, він має махнути хустинкою. А ми тим часом засядемо на річці, і коли вони вийдуть, візьмемо їх разом із скарбами.

— Чи це ті люди, чи ні, але придумано чудово, — зауважив Джонс. — І все-таки я краще послав би до Джекобсоного доку загін поліції й спокійнісінько заарештував їх там.

— Ні в якому разі. Цей Смол — дуже хитрий чоловік. Спочатку він вишле розвідника, і якщо той зачує небезпеку, вони заляжуть у барліг іще на тиждень.

— Але можна вистежити Мордекаю Сміта й таким чином знайти їхню схованку, — мовив я.

— Тоді ми змарнуємо ще день. Ставлю сто проти одного, що Сміт не знає, де вони ховаються. Він дістав питво й добрі гроші, — навіщо йому розпитувати? Вони йому посилають накази, що слід робити. Ні, я обміркував усі можливі способи — цей найкращий.

Так ми розмовляли, проминаючи численні мости, перекинуті через Темзу. Коли ми пропливали повз Сіті, останні промені сонця вже золотили хрест на бані собору Святого Павла. Тауера ми дісталися, коли вже смеркало.

— Отам Джекобсонів док, — промовив Холмс, показавши на цілий ліс щогл у напрямку Суррею. — Курсуйте туди-сюди під прикриттям цієї флотилії. — Він дістав з кишені бінокль, підніс його до очей і кілька хвилин оглядав берег. — Я бачу свого дозорця, — повідомив він, — але хустиною він не махає.

— А може, спустимося трохи нижче й зачекаємо на них там? — нетерпляче спитав Джонс.

Ми всі вже аж палали нетерпінням — навіть полісмени й стерновий з кочегаром, яким передалося наше хвилювання.

— Ми не маємо права ризикувати, — відповів Холмс. — Десять проти одного, що вони підуть униз, а не вгору, але все-таки треба пам'ятати й про таку можливість. Звідси нам добре видно вхід у док, а нас майже ніхто не бачить. Ніч буде тиха й світла. Нам треба залишатися тут, де ми є. Бачите, як добре видно людей, що метушаться в світлі ліхтарів.

— Вони повертаються з роботи в доку.

— Які вони брудні! Але в кожному палає маленька іскра безсмертної душі. Поглянувши на них, не скажеш цього нізащо. Проте це справді так. Дивна істота — людина.

— Хтось назвав людину твариною, яка наділена душею, — пригадав я.

— Про це добре сказав Вінвуд Рід, — вів далі Холмс. — За його словами, кожна окрема людина — це незбагненна загадка, але група людей — це вже якась математична єдність. Хіба можна, скажімо, передбачити дії окремої людини? А от поведінку людської спільноти — можна, й досить точно. Окремі особи — різні, а

кількість характерів у спільноті залишається постійною. Так свідчать підрахунки... Але що це, хустинка? Справді, там розмахують чимось білим.

— То ваш хлопчисько! — скрикнув я. — Я виразно його бачу.

— А ось і "Аврора"! — вигукнув Холмс. — Добряче, з біса, йде! Повний уперед! Прямуйте за отим катером із жовтим ліхтарем. Присягаюся небом, що ніколи не пробачу собі, якщо вони втечуть від нас!

"Аврора" непомітно вислизнула з доку і пройшла між двома чи трьома невеличкими суденцями, тож ми її побачили, коли вона вже мчала вперед. Вона йшла вниз річкою біля самісінького берега з шаленою швидкістю. Джонс, поглянувши на неї, хитнув головою.

— Хвацько йде, — сказав він. — Нам її не наздогнати.

— Мусимо! — промовив Холмс, зціпивши зуби. — Не шкодуйте вугілля! Робіть усе, що можна! Хай наш катер краще згорить, але ми їх не випустимо!

Тепер ми йшли просто на них. Вогонь у топках гув, потужна машина стукотіла, мов величезне залізне серце. Гострий ніс катера розтинав спокійну гладінь річки, посилаючи праворуч і ліворуч дві тугі хвилі. В такт машині катер здригався, наче жива істота. Жовтий ліхтар на носі кидав уперед довгий, мерехтливий промінь світла. Попереду по воді мчала темна пляма — то була "Аврора", і вихор білої піни позад неї свідчив про її швидкість. Ми мчали повз баржі, пароплави, торгові судна, переганяючи їх то зліва, то справа. З темряви долинали голоси, "Аврора" летіла вперед, і ми наступали їй на п'яти.

— Ходу, хлопці, ходу! — крикнув Холмс, зазирнувши вниз, до кочегарки; яскраве полум'я звідти освітило його зосереджене орлине обличчя. — Не шкодуйте ані фунта вугілля!

— Здається, ми помалу наздоганяємо їх, — мовив Джонс, утупившись очима в "Аврору".

— Так, я теж цього певен! — відповів я. — Ще кілька хвилин — і ми їх наздоженемо.

І раптом лиха доля поглузувала з нас: дорогу нам почав перетинати буксир з трьома баржами. Якби не стерновий, що викрутив румпель убік, ми врізалися б у них; коли ми нарешті обігнули їх і знов лягли на курс, "Аврора" відірвалася від нас на добрячих двісті ярдів. Її, на щастя, було ще ясно видно; до того ж похмурі сутінки поволі оберталися на чисту зоряну ніч. Наша машина працювала на всю потужність, судно тремтіло й тріщало від шаленої енергії, що несла нас уперед. Ми залишили позаду Пул, проминули Вест-Індійські доки, обігнули довгу Дептфордську косу і Собачий острів. Темна пляма попереду знов почала набувати витончених обрисів "Аврори". Джонс увімкнув прожектор, і ми виразно побачили на її палубі людей. Один чоловік на кормі стояв на колінах, нахилившись до якогось чорного предмета. Біля нього лежала якась темна купа, схожа на ньюфаундлендського собаку. Хлопець тримав румпель; червоне полум'я кочегарки осявало старшого Сміта, голого до пояса, що механічно підкидав у топку вугілля. Вони не одразу зрозуміли, що ми наздоганяємо їх, але, побачивши, що ми йдемо просто за ними, повторюючи всі їхні повороти, відкинули

всілякі сумніви. Біля Ґринвіча нас розділяло десь із триста ярдів. Біля Блеквела відстань скоротилася до двох із половиною сотень ярдів. За час своєї військової кар'єри я пережив чимало гонитв у багатьох країнах, але жодного разу не відчував такого запалу й хвилювання, як у цій шаленій гонитві на Темзі. Ярд за ярдом ми наближалися до них. У нічній тиші ми чули стукіт та пихкотіння їхньої машини. Чоловік на кормі й досі стояв навколішки, нахилившись над якоюсь річчю; руки його без упины ворушилися, голова щохвилини підводилася, щоб зміряти відстань між нашими суднами. Ми підпливали все ближче й ближче. "Зупиніться!" — заволав Джонс. Нас розділяли десь із чотири корпуси; обидва катери летіли, мов на крилах. Ця ділянка річки була безлюдною; з одного боку пролягала долина Баркінґ-Левел, з іншого — похмурі Пламстедські болота. Почувши наш крик, чоловік на кормі підскочив, замахав над головою кулаками й почав лаяти нас хрипким, грубим голосом. То був дужий велетень; він стояв на палубі, розставивши ноги, і я побачив, що замість правої ноги у нього дерев'янка. Почувши його різкий, хрипкий крик, темна купа на палубі заворушилася й перетворилася на чорного чоловічка — таких маленьких людей я ще не бачив — із великою потворною головою та копицею скуповдженого волосся. Холмс витяг револьвер; я теж ухопився за свій, коли побачив це дике, бридке чудовисько. Воно було загорнуте в якусь темну ряднину; відкритим залишалося тільки обличчя, що може примаритись хіба в страшному сні. Ніколи ще я не бачив обличчя, позначеного такою злобою. Його очиці блищали й горіли лиховісним вогнем, а товсті губи вигиналися в жорстокій посмішці, оголивши зуби, що клацали із зв'язною люттю.

— Коли він підніме руку, стріляйте, — спокійно промовив Холмс.

"Аврора" була вже на відстані простягнутої руки. Я добре бачив їх обох — високого білого чоловіка, що стояв, розставивши ноги, й сипав прокльонами, і страшного карлика з огидним обличчям та міцними жовтими зубами, які блищали в світлі нашого ліхтаря.

Добре, що ми встигли підійти так близько. Хоч як пильно ми дивилися на нього, він швидко витяг зі своєї ряднини дерев'яну трубочку завдовжки з шкільну лінійку й притулив її до уст. Наші револьвери гримнули водночас. Карлик обернувся, розкинув руки і, захлинаючись кашлем, упав у воду. На мить у спінених хвилях я побачив його сповнені ненависті очі. Тієї самої миті чоловік на дерев'янці щосили наляг на стерно і "Аврора" повернула просто до південного берега; ми вистрелили, але кулі пролетіли за кілька футів од катера. Ми теж повернули, але пізно; "Аврора" вже підходила до берега. То була дика, безлюдна місцина; місяць мертвотним світлом осявав широку болотисту долину з калюжами стоячої води та острівцями гнилої трави. Катер, глухо вдарившись об берег, міцно застряг у мулі; ніс його задерся вгору, а корма занурилась у воду. Втікач вискочив на берег, і його дерев'янка одразу загрузла аж по пах у болоті. Він силкувався виборсатись, але марно — більше не зміг зробити жодного кроку ні вперед, ні назад. У безсилій злобі він завив і люто затупцяв другою ногою по болоті, але дерев'янка далі вгрузала в трясовину. Коли наш катер підійшов до нього, він уже так міцно став на якір, що ми змогли його витягти, лише обв'язавши йому плечі мотузком;

ми довго тягли його, наче велику хижу рибину. Обидва Сміти, батько й син, понуро сиділи в "Аврорі", але потім, за нашим наказом, покійно перейшли до нас. Визволивши "Аврору", ми міцно прив'язали її до своєї корми. На палубі катера стояла залізна скринька індійської роботи. У ній, поза всяким сумнівом, лежали закладені скарби родини Шолто. Ключа не було, і ми обережно віднесли її, хоч вона була досить важкою, до нашої маленької каюти. Ми поволі поверталися назад і освітлювали прожектором і річку, й береги, але ніде не знайшли навіть сліду карлика-остров'янина. Десь у мулі, на дні Темзи, до кінця світу лежатимуть кістки цього дивного гостя наших берегів.

— Погляньте-но, — мовив Холмс, показуючи на дерев'яні двері. — Він усе-таки вистрелив першим.

Справді, в дереві, якраз проти того місця, де ми стояли, стирчав один з тих смертельних шпичаків, які ми вже добре знали. Він, напевно, пролетів між нами тієї самої миті, коли ми вистрелили. Холмс усміхнувся і безтурботно знизав плечима; але я аж затремтів, коли уявив собі, яка страшна смерть чатувала на нас цієї ночі.

11. Великі скарби Аґри

Наш полонений сидів у каюті навпроти залізної скриньки, якою він так прагнув заволодіти й заради якої стільки зробив. То був засмаглий чоловік із зухвалими очима й немовби вирізьбленим із червоного дерева обличчям, помережаним сіткою великих і малих зморщок, які свідчили про його нелегке життя просто неба. Його густо заросле підборіддя випиналося вперед, як у впертої, незгідливої людини. Років він мав десь із п'ятдесят; кучеряве чорне волосся вже помітно взялося сивиною. Лице його, коли він сидів спокійно, здавалося навіть приємним, але варто було йому розлютитись, як ми це щойно бачили, — і воно ставало жорстоким, похмурим через насуплені брови й гостре підборіддя. Він сидів нерухомо, поклавши руки в наручниках на коліна й схиливши голову на груди; часом він позирав пильними, блискучими очима на скриньку, що була причиною всіх лихих його пригод. Мені здалося, що в цьому суворому, холодному обличчі було більше суму, аніж злоби. Один раз він звів очі вгору, і я ніби побачив у них посмішку.

— Чуєте, Джонатане Смоле, — сказав Холмс, запаливши сигару, — мені шкода, що все це так обернулося.

— Мені теж, сер, — щиро обізвався він. — Але я певен, що на шибеницю не підю. Я на Біблії ладен заприсягтися, що не здіймав руки на містера Шолто. Це малий Тонґа, оте бісеня, стрелив у нього своїм клятим шпичаком. Я тут не винен, сер. Мені шкода того Шолто, наче рідного брата. Я добряче відлупцював Тонґу вільним кінцем мотузка, та вже було запізно.

— Беріть сигару, — мовив Холмс, — і ковтніть із моєї фляги: ви зовсім змокли. Але як ви могли сподіватися, що такий маленький, німечний чоловічок упорається з містером Шолто та ще й триматиме його, поки ви лізтимете нагору?

— Та ви, здається, знаєте все, ніби самі були там, сер. Правду кажучи, я сподівався, що в кімнаті нікого не буде. Я добре знаю їхні звички: тієї години містер Шолто звичайно йшов вечеряти. Я тепер нічого не таїтиму. Найкращий захист для мене —

говорити правду. Якби то був старий майор, я спокійно пішов би за нього на шибеницю. Заколоти його — для мене все одно, що викурити оцю сигару. Але така вже моя клята доля, що я піду на каторгу через молодого Шолто, з яким ми навіть не посварилися.

— Ви в руках містера Етелні Джонса із Скотленд-Ярду, — перервав його Холмс. — Він обіцяв привезти вас до мене, і я хочу, щоб там ви розповіли мені всю правду. Ви повинні говорити все, як було, і тоді, сподіваюся, я зумію допомогти вам. Гадаю, я зможу довести, що ця отрута діє так швидко, що містер Шолто, коли ви з'явилися в кімнаті, був уже мертвий.

— Так воно й було, сер. Коли я проліз у вікно і вздрів його вишкірену пику, мене мало грець не побив. Я ладен був задавити Тонгу, але він утік на горище, забув там свій кийок і загубив оті клятні шпичаки, як потім сказав мені; вони, мабуть, і навели вас на слід, хоча я досі не доберу, як вам це вдалося. Я не маю злоби на вас, — він гірко всміхнувся. — Я лише помітив одну дивну річ. Той, хто має законне право на півмільйона фунтів, мусив першу половину життя будувати моли на Андаманських островах, а другу проведе в копальнях Дартмуру. В недобру днину зустрів я купця Ахмета й довідався про скарби Агри, які всім своїм господарям приносили тільки лихо. Ахмета вбили через них, майор Шолто все життя трусився й каявся, а я піду на довічну каторгу.

Тієї миті до каюти просунув своє широке обличчя й могутні плечі Етелні Джонс.

— Справжнісінька сімейна прогулянка, — зауважив він. — Дозвольте-но ковтнути з вашої фляги, Холмсе. Що ж, гадаю, нам застається лише привітати один одного. Шкода, що другого не пощастило взяти живим, але вибору тут не було. А вам слід признатися, Холмсе, що ви надто вже ризикували. Бо що, якби ми не наздогнали їх?

— Усе добре, що на добре виходить, — відказав Холмс. — Але я справді не думав, що "Аврора" — таке швидке судно.

— Сміт каже, що це один з найшвидших катерів на Темзі; якби він мав ще одного кочегара, ми нізащо б не наздогнали його. Він присягається, що нічого не знав про пригоду в Норвуді.

— Нічогісінько! — вигукнув наш полонений. — Ані слова! Я вибрав цей катер, бо чув про його швидкість. Ми нічого не сказали Смітові, але добре заплатили й пообіцяли заплатити ще більше на "Есмеральді", що вирушає з Грейвсенда до Бразилії.

— Ну, якщо Сміт не скоїв нічого лихого, то й ми не завдамо йому лиха. Ми швидко ловимо кого треба, але не квапимось із звинуваченням!

Було смішно дивитися на Джонса, переповненого пихою, — авжеж, зловити таку пташку! Легенька посмішка, що грала на обличчі Шерлока Холмса, свідчила про те, що його теж потішила хвальковитість детектива.

— Скоро ми будемо біля Воксхолського мосту, — мовив до мене Джонс. — Там ми висадимо вас, докторе Ватсоне, разом із скринькою. Навряд чи треба розтлумачувати вам, що я беру на себе дуже сувору відповідальність. Це — найнедозволеніша річ, але обіцянка є обіцянка. Проте я мушу відрядити з вами полісмена, оскільки ви везтимете такі коштовні речі. Ви, звичайно, наймете кеб?

— Так, найму.

— Шкода, що нема ключа, а то ми оглянули б їх уже тут. Вам доведеться зламати замок. Де ключ, друже?

— На дні річки, — коротко відповів Смол.

— Еге ж! Навіщо завдавати нам зайвого клопоту! Ми й так уже добряче сьогодні попрацювали. Гадаю, докторе, вас не треба попереджувати про обережність. І одразу везіть скриньку на Бейкер-стрит. Ми спершу поїдемо туди, а тоді вже до дільниці.

Вони висадили мене зі скринькою біля Воксхолського мосту, вирядивши зі мною полісмена — простого, нехитрого хлопця. А за чверть години ми вже під'їхали до будинку місіс Сесіль Форестер. Служниця вкрай здивувалася таким пізнім відвідувачам. Вона пояснила, що місіс Сесіль Форестер поїхала в гості й повернеться дуже пізно, а міс Морстен зараз у вітальні. До вітальні я й пішов, несучи в руках скриньку; полісмен погодився зачекати в кебі.

Міс Морстен у легенькій білій сукні з рожевим комірцем та поясом сиділа біля відчиненого вікна. М'яке світло лампи під абажуром осявало її фігурку, що глибоко поринула в плетене крісло, падало на її миле, серйозне личко й виблискувало на розкішних кучерях її золотавого волосся. Біла ручка її спочивала на бильці крісла, і вся її задумлива постать навівала тихий смуток. Почувши мої кроки, вона підхопилася з крісла, і на блідих щоках її загравав рум'янець радісного здивування.

— Я чула, як під'їхав кеб, — мовила вона, — але подумала, що то місіс Форестер повернулася так рано. Я й гадки не мала, що то ви. Які новини ви принесли мені?

— Я приніс дещо краще за новини, — сказав я, ставлячи скриньку на стіл і намагаючись розмовляти жваво, весело, хоча серце нило в моїх грудях. — Я приніс вам те, що дорожче за всі новини світу. Я приніс вам багатство.

Вона позирнула на залізну скриньку.

— Це скарби? — спитала вона досить байдуже.

— Так, великі скарби Аґри. Половина належить вам, половина — Тадеусові Шолто. На кожного з вас припадає близько двох сотень тисяч. Лише подумати! Десять тисяч фунтів на рік. В Англії мало дівчат із таким посагом. Хіба це не чудово?

Здається, я надто перегравав, висловлюючи своє захоплення; вона відчула нещирість мого привітання, трохи підняла брови й здивовано поглянула на мене.

— Якщо я й дістану їх, — сказала вона, — то лише завдяки вам.

— Ні, ні, — відповів я, — не мені, а моєму другові Шерлоку Холмсу. Я нізащо в світі не розв'язав би цієї загадки; навіть його дивовижний розум не одразу подужав її. Ми мало не втратили їх в останню мить.

— Сідайте, будь ласка, докторе Ватсоне, і розкажіть усе по порядку, — попросила вона.

Я стисло розповів їй, що сталося відтоді, як ми бачилися востаннє: про Холмсові розшуки "Аврори", про появу Етелні Джонса на Бейкер-стрит, про наш вечірній похід і, нарешті, про шалену гонитву на Темзі. Вона слухала розповідь про наші пригоди з блиском в очах і напіврозтуленими вустами. Коли ж я згадав про шпичак, який

пролетів повз нас, вона зблідла так, що я злякався, що вона от-от знепритомніє.

— Пусте, — мовила вона, коли я хутко подав їй склянку води. — Вже все гаразд. Мені просто було страшно: адже це через мене мої друзі опинилися в такій небезпеці.

— Все вже скінчилося, — відповів я. — Та нічого страшного й не було. Не будемо більше говорити про цей жах. Звернімося краще до чогось приємнішого. Ось скарби. Що може бути приємніше за скарби? Я навмисне привіз їх сюди, щоб ви першою побачили їх.

— Так, справді, дуже цікаво буде подивитись, — мовила вона. Проте в голосі її не було й нотки інтересу. Вона, безперечно, просто подумала, що не личить zostаватися байдужою, побачивши річ, яка коштувала мені й Холмсові таких небезпечних пошуків.

— Яка гарненька річ! — додала вона, схилившись над скринькою. — Напевно, справжня індійська робота?

— Так, це бенареське[27] литво.

— Яка важка! — вигукнула вона, спробувавши підняти її. — Сама ця скринька варта, мабуть, чималих грошей. А де ключ?

— Смол кинув його в Темзу, — відповів я. — Доведеться взяти кочергу місіс Форестер.

Скринька була замкнена на важкий замок у вигляді сидячого Будди. Я засунув під нього кінець кочерги й натиснув, як на важіль. Замок гучно клацнув, і скринька відімкнулася. Тремтячими пальцями я підняв вічко. Ми обоє заціпеніли з подиву: скринька була порожня!

Нічого дивного, що вона була такою важкою. Дно, стінки й вічко були на дві третини залізні. Цю скриньку, гарну й міцну, мабуть, навмисне зробили для коштовних речей, але жодної перлини, чи крихти золота, чи камінця там не залишилося. Скринька була геть-чисто порожня.

— Скарби пропали, — спокійно промовила міс Морстен.

Коли я почув ці її слова, коли добрав, що вони означають, величезна тінь, що огортала мою душу, розвіялась. Я лише тепер зрозумів, яким тягарем лежали на моєму серці оці скарби Агри. Звичайно, це було себелюбством, ганьбою, але я відчував лише одне — золота перепона між нами зникла.

— Дякувати Богові! — щиросердо вигукнув я.

Міс Морстен поглянула на мене з зачудованою усмішкою.

— Чому ви так говорите? — спитала вона.

— Бо ви знову стали моєю, — відповів я, беручи її за руку. Вона не забрала руки. — Бо я кохаю вас, Мері, так щиро, як ніхто нікого в світі не кохав. Бо ці скарби, ці багатства запечатали мої вуста. Тепер їх нема, і я можу сказати вам, що кохаю вас. Ось чому я сказав: "Дякувати Богові".

— Тоді я теж скажу: дякувати Богові, — прошепотіла вона, коли я пригорнув її до себе. Може, хтось там і загубив якісь скарби, але я того вечора знайшов найдорожчий скарб.

12. Дивна історія Джонатана Смола

Полісмен у кебі виявився терплячим чоловіком, бо минуло чимало часу, перш ніж я повернувся до нього. Але коли я показав йому порожню скриньку, обличчя його спохмурніло.

— Пропала винагорода! — мовив він понуро. — Нема скарбів, не буде й платні. Якби вони знайшлися, ми з Семом Брауном дістали б по десятці за нічну роботу.

— Містер Тадеус Шолто — багатий чоловік, — сказав я, — він винагородить вас і без скарбів.

Полісмен, однак, сумно хитнув головою.

— Кепська річ, — повторював він. — Містер Етелні Джонс скаже те саме.

Передчуття його справдилося, бо детективове обличчя видовжилось, коли я повернувся на Бейкер-стрит і показав порожню скриньку. Вони з Холмсом та арештованим тільки-но приїхали, бо по дорозі змінили свої наміри й заїхали до поліційної дільниці. Мій друг, як завжди, байдуже сидів у своєму кріслі, а Смол — у кріслі навпроти, закинувши свою дерев'яну ногу на здорову. Коли я відчинив порожню скриньку, він раптом гучно розреготався.

— Це твоя робота, Смоле, — сердито мовив Етелні Джонс.

— Так. Я сховав скарби там, куди ви ніколи не доберетеся! — переможно вигукнув він. — Це мої скарби, і якщо вже мені не судилося володіти ними, то нехай не володіє ніхто. Я вже сказав вам, що ніхто в цілому світі не має на них права, крім трьох каторжан на Андаманських островах і мене. Я знаю, що зараз я не міг би заволодіти скарбами, і вони — теж. Усе, що я зробив, зроблено й від їхнього імені. Наш "Знак чотирьох" непорушний. Я знаю, вони підтримали б те, що я зробив, отож нехай краще скарби лежать на дні Темзи, ніж дістануться дітям Шолто чи Морстена. Не заради них ми вбили Ахмета. Скарби лежать там, де ключ, там, де малий Тонґа. Коли я побачив, що ваш катер наздоганяє нас, то сховав здобич у надійне місце. Вам ця гонитва не принесла ані рупії[28].

— Ти дуриш нас, Смоле, — похмуро мовив Етелні Джонс. — Якби ти схотів викинути скарби в Темзу, їх легше було б кинути в скриньці.

— Легше кинути — то легше й знайти, — відповів він, насмішкувато глянувши на нього. — Людина, в якої вистачило кебети зловити мене, дістане скриньку й зо дна річки. Тепер це буде трохи важче — скарби розкидано на п'ять миль довкола. Моє серце трохи не розірвалось, коли я робив це. Я мало не збожеволів, коли побачив, як ви наздоганяєте нас. Але тепер нема чого шкодувати. Я стільки лиха зазнав у житті, що навчився не плакати за збіглим молоком.

— Препогано, Смоле, — сказав детектив. — Якби ти допоміг правосуддю замість того, щоб так покепкувати з нас, то мав би більшу надію на помилування.

— Правосуддя?! — скрикнув колишній каторжанин. — Добре, нівроку, правосуддя! Хіба ці скарби не мої? А ваше правосуддя хоче віддати їх людям, які не мають на них жодних прав! Хочете знати, як я заволодів ними? Двадцять довгих років у болоті, що випарює лихоманку, — цілий день орудуєш лопатою, вночі гримиш кайданами в смердючому бараці, потерпаєш від комашні, від лихоманки, слухаєш лайку чорних

наглядачів, що так люблять знущатися з білих. Ось як я став власником скарбів Аґри, а ви говорите про правосуддя, — я не хочу віддавати іншим те, за що сплатив таку ціну! Хай мене поведуть на шибеницю, хай мою шкіру проткнуть шпичаки Тонґи, але я не хочу гнити на каторзі, знаючи, що хтось інший розкошує за гроші, які повинні належати мені!

Смол скинув машкару байдужості зі свого обличчя; говорив він схвильовано, очі його палали, наручники брязкотіли, коли він люто стискав кулаки. Побачивши, яка шалена ненависть охопила цього чоловіка, я зрозумів, що страх, якого зазнав Шолто після звістки про його втечу, був цілком виправданий.

— Ви забуваєте, що ми нічого цього не знали, — лагідно мовив Холмс. — Ми не чули вашої історії і навіть зараз ще не знаємо, чи законним чином потрапили до вас ці скарби.

— Що ж, ви говорите зі мною, як із рівним, сер, хоча я й бачу, що завдячую оцими оздобами на зап'ястках вам. До вас я не маю зла. Гра була чесна. Коли хочете послухати мою історію, то мені нема чого ховати. Все, що я скажу, — правда Господня, кожне слово. Дякую, сер, я залюбки ковтну, коли в горлі пересохне.

Сам я з Вустершира, з-під Першора. Якщо заглянете туди, то знайдете там багато Смолів. Я частенько думав поїхати провідати їх, але рідня моя, правду кажучи, ніколи мною не пишалася й навряд чи зраділа б мені. То все поважні люди, селяни, що ходять до церкви й користуються пошаною в окрузі, а мене завжди вабило до лихого. Коли мені було вісімнадцять, я наробив їм клопоту через одну дівчину; урятувався лише тим, що пішов за шилінґ королеві служити — до Третього лінійного піхотного полку, що саме вирушав до Індії.

Проте служба моя скінчилася швидко. Тільки й навчився, що марширувати та з мушкета стріляти. Поніс мене дідько якось до Гангу купатися. Добре, що зі мною був у воді товариш, сержант Джон Голдер, — а він був найкращий плавець на весь полк. Випливав я на середину річки, аж там крокодил: відбатував мені праву ногу вище коліна, мов ножем. Я знепритомнів би, втративши стільки крові, якби Голдер не підхопив мене й не виніс на берег. П'ять місяців я пролежав у шпиталі і вийшов звідти на дерев'яній, не придатній ані до війська, ані до будь-якої служби.

Зазнав тоді я злигоднів, як ви й самі розумієте, — немічний каліка, та ще й у двадцять років. Проте нема того лихого, щоб на добре не вийшло. Одному чоловікові, на ім'я Ейбл Вайт, що мав там індигові плантації, знадобився наглядач, який стежив би за його кулі та їхньою роботою. А він, на щастя, був другом нашого полковника, — той відтоді турбувався про мене. Полковник мене залюбки відрекомендував йому, а те, що наглядач увесь час на коні їздить, мені не завадило; кульша в мене була досить довга, щоб у сідлі триматися. Я повинен був верхи об'їжджати плантації, наглядати за робітниками й доповідати про ледачих. Платня була добра, житло — теж добряче, і я вже думав, що зостанусь на тих індигових плантаціях назавжди. Містер Ейбл Вайт був чоловік добрий, частенько заходив до моєї хижки викурити люльку, бо тамтешні білі люди живуть у великій приязні один з одним, — не те, що тут.

Та не судилося мені зазнати там щастя. В країні раптом спалахнув заколот. Ще за місяць до того ми жили собі тихо, спокійно, наче в Сурреї або в Кенті, а тут двісті тисяч чорних дияволів перетворили Індію на пекло. Ви краще, звичайно, знаєте про це, джентльмени, — більше, ніж я, бо про це багато написано, а я до читання не дуже охочий. Я знаю лише те, що на власні очі бачив. Наша плантація була коло містечка Мутри, на межі Південно-Західних провінцій. Щоночі все небо палало від полум'я підпалених хижок, щодня через нашу садибу проходили європейці з жінками й дітьми, що тікали до Агри, де були англійські війська. Містер Ейбл Вайт був упертий чоловіча. Сидів собі на веранді, попивав віскі й курих сигари, а вся країна тим часом палала вогнем. Ми, звичайно, залишилися з ним, — я та ще Давсон, що разом з жінкою підбивав у нього рахунки та хазяйнував. Але одного разу все полетіло шкереберть. Цілий день я пробув на далекій плантації й саме повертався надвечір додому, коли раптом помітив на дні яруги якусь темну купу. Я під'їхав туди, і в мене серце захололо: то була Давсонова жінка, порізана на шматки й кинута шакалам на поживу. Трохи далі на дорозі лежав долілиць сам Давсон із вистріляним револьвером у руці, а перед ним, поряд, — четверо забитих сипаїв. Я зупинив коня, не знаючи, куди краще повернути, аж тут побачив, що з даху хижки Ейбла Вайта шугнув дим і вибухнуло полум'я. Я зрозумів, що вже нічим не зараджу господареві, лише сам загину, коли поткнуся туди. Звідти добре було видно сипаїв у червоних мундирах; їх там було кількасот, вони вигукували щось і підстрибували довкола підпаленого будинку. Хтось із них помітив мене, і повз мою голову просвистіли кулі; тоді я завернув коня, помчав через рисове поле і вночі був в Агри.

Але там було так само небезпечно. Уся країна гула, мов розтривожений вулик. Англійці збиралися в невеликі загони; вони хазяйнували тільки там, де командувала їхня зброя. На всіх інших землях вони були безпорадними зайдами. То була війна мільйонів проти сотень, і найгірше було те, що проти нас билися наші власні війська — піхота, кіннота, артилерія; ми їх вивчили, вишколили, а вони били нас нашою зброєю і сурмили наші сигнали. В Агри стояли Третій Бенгальський стрілецький полк, кілька загонів сикхів[29], два ескадрони кінноти та одна артилерійська батарея. Був ще загін добровольців із чиновників та купців; до них, незважаючи на дерев'янку, пристав і я. Ми виступили з Агри, щоб зустріти ворога біля Шахганджа на початку липня, й декілька днів стримували їх, та невдовзі в нас скінчився порох і ми повернули назад до Агри.

Лихі вісті надходили звідусіль — і це не дивно: погляньте на карту й побачите, що Агра була в самісінькому серці заколоту. Лакнау було більш ніж за сотню миль на схід, Канпур — так само далеко на південь. Куди не глянь — усюди торттури, смерть і руїна.

Агра — давнє, велике місто, повне індусів та всіляких бузувірів. Жменька нас, англійців, заблукала б серед її вузьких, кривих вуличок. Через те наш командир і наказав перейти річку й сховатися в старій фортеці. Не знаю, джентльмени, чи чув хтось із вас про ту стару фортецю. То дуже химерне місце — химернішого я й не бачив ніколи, а бачив я на своєму віку чимало. Насамперед вона досить велика —

простирається, мабуть, на кількадесят акрів. Має два форти; наш гарнізон, жінки, діти, харчі й таке інше розмістилися в новішому форті. Але він був набагато менший за старий. До того старого форту ніхто не заходив, і жили там самі скорпіони й стоноги. Там було повно величезних покинутих залів, коридорів та переходів з нескінченними поворотами, тож заблукати було неважко. Через те туди рідко хто наважувався заглядати, хоч часом цікаві й вирушали туди в похід зі смолоскипами.

Фасад фортеці виходив до річки, яка слугувала їй захистом, але в бічних та задній стінах було багато дверей, які ми мусили, звичайно ж, охороняти. Людей у нас було мало: ледве вистачало, щоб поставити до гармат і до бійниць. Тоді ми добре укріпили середину фортеці, а біля кожної брами виставили варту — по одному білому й по два-три сикхи. Мені випало охороняти ночами двері в південно-західній стіні. Мені дали двох сикхів і наказали, щоб я, коли зачую небезпеку, стріляв з мушкета, щоб покликати допомогу з центральної охорони. Але варта наша стояла аж за двісті кроків звідти, і між нами було справжнісіньке плетиво переходів та коридорів, тож я не надто йняв віри, що ця допомога надійде вчасно.

Я дуже пишався тим, що командую невеличким загonom, — адже у війську я й місяця не прослужив, та ще оця дерев'янка. Дві ночі минули без пригод. Мої панджабці були довготелесими, грізними хлопцями; звали їх Магомет Сінгх та Абдулла Хан, — вони обидва воювали проти нас під Чиліян-Валлою. По-англійському вони говорили добре, та я мало з ними розмовляв. Вони весь час ходили разом і цілу ніч балакали своєю чудернацькою мовою. А я звичайно стояв біля дверей і дивився вниз, на широку річку та вогні великого міста. Барабанний дріб, гуркіт індійських тулумбасів, крики й спів повстанців, п'яних від опію та гашишу, цілу ніч нагадували нам про небезпеку, що чатує за річкою. Кожні дві години офіцер із центральної охорони обходив усі пости, щоб дізнатися, чи все гаразд.

Третя ніч моєї варту була темна й похмура, без упину мжичило. Погана річ — стояти на варті вночі в таку негоду. Я знову й знову намагався заговорити зі своїми сикхами, але марно. О другій годині надійшов дозорець і трохи розважив мою нічну нудьгу. Побачивши, що з сикхами мені не розбалакатись, я дістав люльку, поклав на землю мушкет і тернув сірником. Тієї миті обидва сикхи кинулись на мене. Один схопив мій мушкет і заніс над моєю головою, а другий приклав мені до горла великий ніж і крізь зуби пробурмотів, що застромить його мені в пельку, коли я поворухнуся.

Спершу я подумав, що ці негідники в змові з повстанцями, і все це — початок штурму. Якби сипаї захопили ворота, фортеця здалася б і всі жінки й діти опинилися б у їхніх руках. Може, джентльмени, вам здається, що я хочу виставити себе напоказ, але присягаюся, що коли я подумав про це, то забув про ніж і розкрив рот, щоб закричати, — навіть якби то був мій останній крик. Той, що тримав мене, прочитав, мабуть, мої думки і прошепотів, побачивши мою рішучість: "Не галасуй. Фортеця в безпеці. На нашому боці нема повстанців". Голос його здавався щирим, до того ж я знав, що варто скрикнути — і мені буде кінець. Я прочитав це в темних очах того чоловіка. Отож я вирішив мовчати й подивитися, чого вони хочуть од мене.

"Послухай-но, саїбе, — мовив вищий і лютіший з них, на ім'я Абдулла Хан. — Або ти пристанеш до нас, або замовкнеш навіки. Справа ця надто вже важлива, щоб чекати. Або ти серцем і душею будеш із нами й заприсягнешся на християнському хресті, або твоє тіло цієї ночі викинуть у канаву, а ми підемо до наших братів-повстанців. Іншого вибору немає. Чого ти хочеш — життя чи смерті? Даємо тобі на роздуми три хвилини. Час минає, а нам треба все скінчити до того, як повернуться дозорці".

"Як я можу вирішити? — заперечив я. — Ви не сказали мені, чого хочете. Але якщо йдеться про безпеку фортеці, то вбивайте мене, і квит".

"Фортеці ніщо не загрожує, — прошепотів він. — Ми лише хочемо, щоб ти дістав те, заради чого твої земляки їдуть сюди. Ми хочемо, щоб ти розбагатів. Якщо ти будеш цієї ночі з нами, то ми присягаємось тобі лезом ножа і потрійною присягою сикхів — її не порушив ще жоден сикх, — що ми чесно поділимо з тобою здобич. Ти дістанеш чверть усіх скарбів. Що може бути справедливішим?"

"Що це за скарби? — спитав я. — Я так само, як і ви, не відмовився б розбагатіти, але скажіть мені, як це зробити?"

"Тоді заприсягнися, — мовив він, — прахом твого батька, честю твоєї матері, хрестом твоєї віри, що не обернеш супроти нас ні руки, ні слова — ні тепер, ні надалі!"

"Присягаюся, — відповів я, — якщо фортеці не загрозоватиме небезпека".

"Тоді ми з товаришем теж заприсягаємось, що чесно поділимо між собою скарби й ти дістанеш свою чверть".

"Але ж нас троє", — сказав я.

"Ні. Дост Акбар теж повинен дістати своє. Поки ми на них чекатимемо, я все тобі розповім. Магомет Сінгх постоїть біля брами й дасть нам знати, коли вони надійдуть. Отож, саїбе, я розповім тобі все, бо ти ференгі, а їм можна вірити. Якби ти був брехливим індусом, то міг би присягатися собі своїми богами з нечестивих храмів скільки завгодно: все одно твоя кров пролилася б, а тіло опинилося б у стічній канаві. Але сикхи вірять англіїцям, а англіїці вірять сикхам. Отож слухай, що я скажу.

На півночі живе раджа — дуже багатий, хоча землі в нього мало. Багатство він успадкував від батька, а ще більше накопичив сам, бо більше любить збирати, аніж витрачати золото. Коли почалася ця веремія, він був другом і лева, й тигра — і сипаїв, і англіїців. Аж ось до нього дійшла чутка, що білих усюди гонять і вбивають, тож він вирішив, що їм настав кінець. З обережності він зробив так, щоб уціліла хоча б половина його скарбів. Золото й срібло він сховав у льохах свого палацу, а найдорожчі камені та перли поклав у залізну скриньку й наказав своєму вірному слугі, перебраному купцем, пронести їх до фортеці в Агрі, щоб вони zostавалися там аж до замирення. Отож якщо переможуть повстанці, він матиме золото й срібло, а якщо англіїці, то буде врятовано камені. Розділивши отак свої скарби, він пристав до сипаїв, бо вони брали тоді верх. Отже, саїбе, — запам'ятай це, — його скарби мали дістатися тому, хто залишився б до кінця вірним присязі.

Цей гаданий купець, що мандрує під ім'ям Ахмета, зараз в Агрі й хоче пробратися до фортеці. З ним подорожує мій молочний брат Дост Акбар, що знає його таємницю.

Дост Акбар пообіцяв цієї ночі провести його до західної брами фортеці і обрав якраз нашу браму. Вони ось-ось надійдуть, і ми з Магометом Сінгхом зустрінемо їх. Місцина тут безлюдна, про купця Ахмета ніхто не знає. І ми потурбуємось, щоб ніхто більше й не знав, а потім поділимо між собою скарби раджі. Що ти на це скажеш, саїбе?"

У Вустерширі людське життя святе і недоторканне, але інша річ, коли довкола вогонь і кров і смерть чатує на тебе всюди. Мені було все одно, чи житиме, чи помре якийсь там купець Ахмет, але розмова про скарби зачепила моє серце; я почав думати, як добре було б повернутися додому з таким багатством, як вибалушить очі моя рідня, коли побачить свого ледацюгу з кишнями, повними золота. Отже, вам зрозуміло, що я вибрав. Однак Абдулла Хан вирішив, що я й досі вагаюся.

"Послухай-но, саїбе, — умовляв він мене, — якщо той чоловік потрапить до коменданта, його все одно повісять чи розстріляють, а скарби віддадуть до державної скарбниці, і ніхто ані рупії за це не дістане. Якщо вже ми влаштували засідку, все слід довести до кінця. А скарбам у нас буде не гірше, ніж у державній скарбниці. Ми собі розбагатіємо й запануємо. Ми тут самі, й ніхто ніколи про це не довідається. Що може бути краще? Скажи ще раз, саїбе, ти з нами чи проти нас?"

"Я з вами, всім серцем і душею", — відповів я.

"Гаразд, — відказав Абдулла Хан, повертаючи мені мушкет. — Як бачиш, ми тобі віримо, бо ти, як і ми, не можеш зламати слова. А тепер чекатимемо на мого брата й купця".

"А чи знає твій брат, що ви задумали?" — спитав я.

"Це його задум. То він усе це вигадав. Ходімо до Магомета Сінгха, почекаємо там біля брами".

Мжичка сіяла, як і раніше, бо вже почалася пора дощів. Важкі чорні хмари заволокли небо, і за кілька кроків нічого не було видно. Просто перед нами був глибокий рів, але вода там подекуди пересохла, й через нього легко було перебратись. Дивно було відчувати, що ти стоїш отут із двома дикунами-панджабцями й чекаєш на людину, що йде назустріч своїй смерті.

Аж раптом по той бік рову блиснуло світло ліхтаря. Воно зникло за купами землі, потім знову з'явилося й поволі наблизилося до нас.

"Це вони!" — вигукнув я.

"Поклич його, саїбе, як звичайно, — прошепотів Абдулла. — Хай він нічого не боїться. Пошли нас із ним, а сам стій отут насторожі. Приготуй ліхтар, щоб бачити, що то справді він".

Світло то зупинялося, то знову рухалося до нас, і я скоро побачив на тім боці рову дві темні постаті. Вони підійшли до рову, мало не навкарачки полізли вниз, потім заплюскотіли по в'язкому дну й почали дертися до мене; отут я й перестрів їх.

"Хто там?" — тихо спитав я.

"Друзі", — долинуло у відповідь.

Я засвітив ліхтар і поглянув на них. Попереду йшов велетень сикх із чорною бородою трохи не до пояса. Я хіба що в цирку бачив таких велетнів. Другий був

маленький, гладкий чоловічок у жовтому тюрбані й з вузликом. Він увесь тремтів зі страху, руки його трусилися мов у лихоманці; він позирав туди-сюди своїми темними блискучими очима, наче мишка, що виглядає з нірки. Я похолов, коли подумав, що його треба вбити, але згадав про скарби, і серце моє закам'яніло. Уздрівши моє біле обличчя, чоловічок радо закудахкав і кинувся до мене.

"Захистіть мене, саїбе, — забелькотів він, — я нещасний купець Ахмет. Щоб добратися до міцних стін Агри, я пройшов усю Раджпутану. По дорозі мене пограбували, знущалися з мене, бо я на боці уряду. Хай буде благословенна ніч, що врятувала мене... мене та мій убогий надібок".

"Що в тебе у вузлику?" — спитав я.

"Залізна скринька, — відповів він, — а в ній зо дві родинні пам'ятки, що не мають ні для кого, крім мене, ніякої ціни. Але я не жебрак, я винагороджу тебе, молодий саїбе, й твого начальника, якщо ти сховаєш мене".

Я відчув, що далі вже не витримаю. Що далі я дивився на його товсту, злякану пику, то страшнішим видавалося мені це підступне вбивство. Краще б уже все скінчилося.

"Проведіть його до центрального форту", — наказав я.

Два сикхи пішли з боків, третій ззаду; всі вони повільно марширували темним коридором. Я zostався з ліхтарем біля брами.

Я чув, як їхні розмірені кроки лунали в безлюдному коридорі. Раптом вони замовкли — долинули голоси, шум бійки, удари. А ще через хвилину я, на свій жах, почув дрібні кроки й важке дихання людини, яка біжить до мене. Я повернув ліхтар у бік коридору й побачив товстого чоловічка зі скривавленим лицем, який щодуху мчав до мене, а за ним, стрибаючи, мов тигр, гнався чорнобородий велетень сикх із ножом у руці. Я ще ніколи не бачив, щоб люди бігали так прудко, як той маленький купець. Йому зоставалося лише пробігти повз мене надвір — там він урятувався б. Мені знов на мить стало шкода його, та я згадав про скарби і знов охолов. Коли він підбіг до мене, я кинув йому під ноги мушкет, і він упав, двічі перевернувшись через голову, мов підстрелений кріль. Він не встиг підвестися — сикх був уже на ньому і два рази вдарив його ножом у бік. Ахмет не застогнав, не здригнувся, а зостався лежати там, де впав. Мабуть, падаючи, він зламав собі карк. Як бачите, джентльмени, я додержую обіцянки. Розповідаю все, як було, на користь це мені чи ні.

Він зупинився й простяг свої руки в наручниках до склянки віскі з содовою, яку налив для нього Холмс. Поглянувши на Смола, я відчув жах — і не лише тому, що цей чоловік був одним з отих підступних убивць; мене вразило, як легко, насмішкливо він розповідав про це. Яке б покарання не чекало на нього, я відчував, що мені його не шкода. Шерлок Холмс із Джонсом сиділи мовчки, склавши руки на колінах, з однаковою огидою в очах. Він, напевно, помітив це, бо коли заговорив далі, то в голосі його почувся виклик.

— Усе це, звичайно, погана річ, — мовив він. — Але я хотів би знати, чи багато є людей, що, потрапивши на моє місце, повелися б по-іншому, тобто відмовилися б від

багатства, знаючи, що за їхню добрість їм переріжуть горлянку. До того ж, коли він ступив до фортеці, йшлося вже про одне — або я, або він. Якби він утік, усе викрилося б, мене б судили й розстріляли, бо в такий час сподіватися на милість не можна.

— Розповідайте далі, — коротко сказав Холмс.

— Ми затягли його всередину — Абдулла, Акбар та я. Хоч він і був коротенький, та, нівроку, важкий. Магомет Сінгх залишився вартувати браму. Сикхи вже нагледіли місце, де його можна було сховати. Кривулястий коридор привів нас до великої порожньої зали, цегляні стіни якої поволі руйнувалися. Земляна підлога в одному місці осіла; в цій природній могилі ми й поховали купця Ахмета, закривши її цеглинами, що повипадали із стін. Зробивши це, ми повернулися до скарбів.

Вони лежали там, де він їх упустив, коли на нього вперше напали. То була та сама скринька, що зараз стоїть на вашому столі. До різьбленої ручки був прив'язаний ключ на шовковому шнурку. Ми відімкнули її, і в світлі ліхтаря замерехтіли камені, про які я читав або мріяв хлопчиськом у Першорі. Їхній блиск сліпив мене. Намилувавши свої очі, ми висипали камені і взялися лічити їх. Там було сто сорок три найчистіші діаманти, й серед них відомий "Великий могол", — здається, його прозивають так. Кажуть, нібито це другий за розміром камінь на весь світ. Іще там було дев'яносто сім чудових смарагдів і сто сімдесят рубінів, — щоправда, багато дрібних. Далі там було сорок карбункулів, двісті десять сапфірів, шістдесят один агат і безліч берилів, оніксів, "котячих очей", бірюзи та інших каменів, назв яких я тоді не знав, — тепер я краще знаюся на каменях, ніж тоді. Іще там було зо три сотні прегарних перлин — із них дванадцять знизані в чотки. Ці чотки, до речі, зникли зі скриньки, коли я нещодавно відмикав її.

Перелічивши наші скарби, ми поклали їх назад у скриньку й понесли до воріт, щоб показати Магометові Сінгху. Потім ми ще раз заприсяглися, що ніколи не зрадимо один одного й не викажемо нашої таємниці. Ми вирішили поділити скарби, коли в країні знов настане мир, а тим часом заховати їх у безпечному місці. Ділити їх зараз не було рації: якби в нас побачили камені такої ціни, це викликало б підозру, бо в фортеці всі жили разом і сховати їх від чужого ока змоги не було. Отож ми перенесли скриньку до тієї самої зали, де поховали Ахмета, і в одній стіні, що збереглася краще од інших, замурували наші скарби. Ми добре запам'ятали те місце, а наступного дня я намалював чотири карти й кожному підписав: "Знак чотирьох", бо всі ми були зв'язані непорушною присягою, і можу сказати вам, поклавши руку на серце, що присяги цієї я ніколи не ламав.

Не треба розповідати вам, джентльмени, чим скінчилося повстання в Індії. Коли Вільсон узяв Делі, а сер Колін визволив Лакнау, повстання було програно. Підійшли свіжі війська, і сам Нана Саїб[30] утік за кордон. Летючі загони полковника Грейтхеда оточили Агру й вигнали з міста всіх повстанців. У країні знов запанував мир, і ми вчотирьох уже сподівалися, що невдовзі настане день, коли ми непомітно винесемо з фортеці свої скарби. Але надії наші не справдились — нас заарештували як Ахметових убивць.

Сталося це так. Коли раджа віддав свої скарби Ахметові, він йому довіряв. Але на Сході люди підозріливі, тож раджа слідом за ним послав ще одного, довіренішого, слугу, щоб той стежив за Ахметом. Цей слуга дістав наказ ані на мить не випускати з очей Ахмета і всюди ходив за ним як тінь. Тієї ночі він дійшов за ним аж до фортеці й бачив, як того пустили всередину. Він зрозумів, що Ахмета прихистили в фортеці, й наступного дня сам пішов туди, але там не знайшов і сліду Ахмета. Це його так насторожило, що він сказав про те сержантові охорони, а той доніс начальникові. Негайно оголосили пошуки, й Ахметове тіло скоро знайшли. Ми були певні, що поховали всі кінці, і тішили себе мріями, аж раптом усіх нас заарештували й звинуватили в убивстві Ахмета: троє з нас стояли тієї ночі на варті, а четвертий, як стало відомо, супроводжував убитого. Про скарби на суді не було сказано ані слова, бо раджу позбавили титулу й вигнали з Індії, отож скарбами ніхто не зацікавився. Злочин розслідували швидко, й суд звинуватив нас у вбивстві. Сикхів засудили до довічної каторги, а мене — до смертної кари, яку потім замінили на такий самий термін каторги.

Ми потрапили в дурнувате становище. Сидіти у в'язниці, без жодної надії на звільнення, і знати, що володієш таємницею, яка могла б так високо піднести тебе, — це було занадто. Зносити знущання й палиці наглядачів, їсти поганий рис і пити воду, коли на волі тебе чекає величезне багатство, — від цього можна було збожеволіти, але я завжди був упертим і став чекати своєї години.

Нарешті вона, як здалося мені, настала. З Агри нас перевели до Мадраса, а звідти — на Андаманські острови, до Порт-Блера. В тій в'язниці було мало білих каторжан, а оскільки повадився я слухняно, то опинився невдовзі серед привілейованих. Мені дали в Гоптауні хижку: Гоптаун — це невелике містечко на схилах гори Гарієт, — і в мене навіть з'явилася вільна година. Місцина та була гидка, заражена лихоманкою, а за межею наших поселень жили тубільці-людожери, що заради розваги стріляли отруєними шпичаками у в'язнів, коли їм траплялася така нагода. Ми копали канали, працювали на бататових плантаціях і виконували ще й інші роботи, тож цілий день був у нас зайнятий, зате ввечері ми мали досить часу. Я навчився, крім усякого іншого, готувати ліки для нашого лікаря й вивчив дещо з його науки. Увесь цей час я був насторожі — чи трапиться нагода втекти, але острови ці лежать за сотні миль від найближчого суходолу, а на морі там дуже слабкий вітер, а то й нема його взагалі, отож втекти звідти було майже неможливо.

Лікар, доктор Сомертон, був молодий, жвавий хлопець; офіцери збиралися в нього вечорами і грали в карти. Його приймальня, де я зазвичай готував ліки, була поряд з вітальнею, до якої виходило віконце. Частенько, коли мені бувало сумно самому, я гасив у приймальні лампу й підходив до віконця, щоб подивитися на їхню гру й послухати розмови. Я завжди мав охоту до карт, а це було все одно, що грати самому. Там бували майор Шолто, капітан Морстен та лейтенант Бромлі Браун, що командував охороною з тубільців, лікар і ще двоє-троє тюремних чиновників — завзятих і дуже спритних картярів. Одне слово, компанія там збиралася товариська.

Досить-таки скоро я помітив, що вояки щоразу програють, а чиновники виграють. Я не скажу, що вони шахрували, ні, але так уже виходило. Ці тюремні щури, потрапивши на Андаманські острови, ні до чого, крім карт, не бралися, добре знали звички інших і грали як слід, а вояки сідали за карти хіба що задля розваги. Щовечора вони програвали все більше, а коли програвали, то хотіли, звичайно, одігратися. Найгірше доводилось майорові Шолто. Спочатку він платив банкнотами й золотом, потім став писати розписки на великі гроші. Часом він потроху вигравав — це робилося навмисне, щоб підбадьорити його, — а потім доля ще гірш оберталася проти нього. Цілий день він ходив, мов чорна хмара, й навіть пити почав на шкоду своєму здоров'ю.

Одного вечора він програв більше, ніж звичайно. Я сидів у своїй хижі, коли вони з капітаном Морстеном поверталися під чаркою додому. Вони були великі друзі, ці двоє, й ніколи не розлучалися. Майор скаржився на свої програші.

"Це кінець, Морстене, — мовив він, коли вони минали мою хижку. — Я пропав. Мені залишилося хіба що піти у відставку".

"Дурниці, друже! — сказав капітан, ляснувши його по плечу. — Я теж не розкошую, але..."

Це було все, що я тоді почув, але слова ці змусили мене замислитись.

Двома днями пізніше майор Шолто гуляв берегом моря; я вирішив поговорити з ним.

"Я хочу спитати вашої поради, майоре", — сказав я.

"Якої поради, Смоле?" — відповів він, вийнявши з рота сигару.

"Чи не знаєте ви, сер, — почав я, — якій офіційній особі я повинен доповісти про схований скарб? Я знаю, де лежать півмільйона фунтів, але сам скористатися ними не можу, то й подумав: чи не ліпше буде передати їх владі, — може, мені за це скоротять строк?"

"Півмільйона, Смоле?" — видихнув він, утупившись у мене, щоб побачити, чи правду я кажу.

"Так, сер, у коштовних каменях та перлах. Вони лежать там уже давненько. І ніхто про них не знає. Їхній справжній власник — каторжанин, тож вони дістануться тому, хто їх знайде".

"Урядові, Смоле, — пробурмотів він, — вони повинні дістатися урядові". Проте він сказав це так непевно, затинаючись, що я відчув, що він потрапив у пастку.

"То ви гадаєте, сер, що мені слід повідомити генерал-губернатора?" — спитав я простодушно.

"Ну, не треба поспішати, щоб потім не шкодувати. Розкажи мені про все це, Смоле. Всі подробиці".

Я розповів йому всю історію, дещо трохи змінивши, щоб він не здогадався, де це сталося. Коли я скінчив, він довго стояв приголомшений і думав. З того, як треміли його уста, я бачив, яка боротьба точиться в його душі.

"Це дуже важлива справа, Смоле, — сказав він нарешті. — Нікому ані слова про неї; скоро я знов прийду до тебе".

Він прийшов до мене за два дні — пізно вночі, разом з капітаном Морстеном.

"Я хотів би, щоб капітан Морстен почув цю історію з твоїх уст, Смоле", — мовив він.

Я повторив усе те, що розповідав раніше.

"Нібито правда, еге ж? — спитав він капітана. — Повірити можна?"

Капітан Морстен кивнув.

"Послухай-но, Смоле, — мовив майор. — Ми з другом поговорили й вирішили, що генерал-губернатор тут ні до чого; це врешті-решт твоя власна таємниця, й ти владен чинити, як сам вважаєш. Але я хочу спитати: яку ціну ти запропонував би за ті скарби? Ми могли б поїхати забрати їх або хоч поглянути, чи цілі вони, — якщо, звичайно, ми зійдемося". Він намагався говорити спокійно, проте очі його блищали від хвилювання та жадоби.

"От що, джентльмени, — відповів я, теж силкуючися говорити спокійно, але хвилюючись так само, як і він. — Людині в моєму становищі потрібно лише одне: допоможіть мені вийти на волю, і трьом моїм товаришам — теж. Тоді ми прийнемо вас до своєї спілки й дамо вам п'яту частину скарбів на двох".

"П'яту частину? — здивувався майор. — Це не дуже багато".

"П'ятдесят тисяч кожному", — сказав я.

"То як ми можемо звільнити вас? Ти ж чудово знаєш, що просиш неможливого".

"Аж ніяк, — відповів я. — Я обміркував усе до дрібниць. Утечі заважає лише одне — нема човна для далекої мандрівки, та ще харчів на кілька днів. У Калькутті або Мадрасі повно яхт і човнів, що якраз придалися б нам. Ви привезете човен сюди. Ми вночі сядемо в нього, і якщо ви переправите нас до будь-якого місця на Індійському узбережжі, то вважайте, що свою частку ви заробили".

"Якби ти був лише один..." — мовив майор.

"Або всі, або ніхто, — відповів я. — Ми на цьому заприсяглися. Ми вчотирьох повинні всюди діяти разом".

"Бачите, Морстене, — сказав він, — Смол — людина слова. Він не кидає своїх друзів. Гадаю, йому можна довіряти".

"Справа нечиста, — відповів капітан. — Але ви маєте рацію: гроші врятують нашу вояцьку честь".

"Добре, Смоле, — мовив майор, — ми зробимо все, як ти просиш. Але спершу, звичайно, ми повинні перевірити, чи все правда, чи ні. Скажи мені, де сховано скриньку; я візьму на місяць відпустку й попливу на вантажному судні до Індії".

"Постривайте, — сказав я, трохи заспокоюючись; він тим часом хвилювався дедалі більше. — Я повинен дістати згоду трьох своїх товаришів. Адже я вже сказав: усі четверо або ніхто".

"Дурниці! — вигукнув він. — Що цим трьом чорним пикам до нашої угоди?"

"Чорні чи сині, — відказав я, — але вони мої друзі, й ми не покинемо один одного".

Справу ми скінчили під час наступної зустрічі, де були Магомет Сінгх, Абдулла Хан і Дост Акбар. Ми ще раз поговорили про все і дійшли нарешті такої згоди: ми даємо обом офіцерам карту тієї частини фортеці в Агрі, де сховано скарби. Майор Шолто

вирушає до Індії, щоб перевірити мою розповідь. Якщо скринька на місці, він залишає її там, купує маленьку яхту й пливе до острова Ратленд, де ми чекатимемо на нього, а потім повертається до своїх обов'язків. Трохи згодом капітан Морстен іде у відпустку, зустрічає нас в Агрі, й ми ділимо скарби; він бере свою і майорову частку. Ми заприсяглися не порушувати цю згоду під страхом пекельних мук. Цілу ніч я просидів із папером та чорнилом, і до ранку були готові дві карти, підписані "Знаком чотирьох" — тобто Абдуллою, Акбаром, Магометом і мною.

Я вже зовсім утомив вас, джентльмени, своєю довгою розповіддю, а я знаю, що мій друг містер Джонс не дочекається, коли нарешті запроторить мене за ґрати. Далі говоритиму коротко. Негідник Шолто вирушив до Індії й більш ніколи не повернувся назад. Капітан Морстен показав мені його ім'я в реєстрі пасажирів одного поштового судна, що йшло до Англії. В майора помер дядько, що залишив йому спадщину, і він вийшов у відставку; він думав, що більш ніколи на побачить нас, і зрадив усіх п'ятьох. Морстен після того знов поїхав до Агри і, зрозуміло, ніяких скарбів не знайшов. Той негідник викрав їх, порушивши умови, за якими йому було відкрито таємницю. Відтоді я жив жадою помсти. Я думав про неї і вдень, і вночі. Вона стала для мене єдиною, непереборною пристрастю. Я не боявся ані суду, ані шибениці. Тікати будь-що, вислідити Шолто, перерізати йому горлянку — ось про що я тоді думав. Навіть скарби Агри потьмяніли в моїх мріях перед усвідомленням помсти Шолто.

Багато що задумував я в своєму житті, і мені завжди щастило. Але минуло ще багато похмурих років, перш ніж мій час настав. Я вже розповідав вам, що трохи навчився лікарювати. Одного дня, коли доктор Сомертон лежав у лихоманці, в'язні підібрали в лісі маленького тубільця. Він був смертельно хворий і йшов до безлюдного місця помирати. Я взяв його на руки, хоча він, мов те змієня, дихав злобою, два місяці його лікував і врешті поставив на ноги. Відтоді він заприятелював зі мною й не дуже поспішав до своїх лісів, бо цілісінький день тинявся коло моєї хижі. Я вивчив у нього кілька слів його мови, чим ще більше привабив його.

Тонґа — так він звався — був чудовий мореплавець і мав велике, просторе каное. Коли я побачив, що він відданий мені і готовий заради мене на все, то знов почав думати про втечу. Я переговорив з ним. Він мав уночі підігнати свій човен до старої пристані, яку ніколи не охороняли, і там забрати мене. Я звелів йому взяти кілька глеків з водою, бататів, кокосових горіхів і солодкої картоплі.

Він був надійний, вірний друг, мій малий Тонґа. Ніхто ніколи не мав вірнішого товариша, ніж я. Вночі він справді підігнав човен до пристані. Проте сталося так, що тієї ночі там поставили охоронця — афганця, який ніколи не проминав нагоди образити чи вдарити мене. Я давно вже хотів йому помститись, і тепер ця хвилина настала. Доля навмисне звела нас, щоб перед утечею з острова я міг поквитатися з ним. Він стояв на березі спиною до мене, з карабіном через плече. Я пошукав каменя, щоб розчерепити йому голову, але не знайшов.

Тоді на думку мені спала химерна річ — я зрозумів, що буде моєю зброєю. Я потемки сів на землю і відв'язав свою дерев'янку. Трьома довгими стрибками я

підскочив до нього. Він ледве встиг піднести карабін до плеча, як я замахнувся дерев'яною і розтрощив йому череп. Бачите, отут, де я вдарив його, на дерев'янці щербина. Ми обидва впали, бо я не втримався на одній нозі; підвівшись, я побачив, що він лежить мертвий. Я побіг до човна, й за годину ми були вже далеко в морі. Тонґа зібрав усе своє добро, всю зброю й богів. Серед інших речей я знайшов у нього довгий бамбуковий спис і кілька кокосових килимків, з яких зробив щось на кшталт вітрила. Десять днів нас носило морем; одинадцятого дня нас підібрало торгове судно, що везло з Сінгапура до Джиди малайських прочан. То була галаслива компанія, і ми з Тонґою швидко загубилися серед них. Вони мали одну дуже гарну рису — ніколи ні про що не розпитували.

Якщо я розповідатиму про всі пригоди, що їх пережив разом зі своїм маленьким приятелем, ви не подякуєте мені, бо я не скінчу й до світанку. Нас кидало по світу туди й сюди, але потрапити до Лондона нам ніяк не щастило. Увесь цей час я не забував про свою мету. Я бачив Шолто ночами уві сні. Сто разів уві сні я вбивав його. Нарешті, три чи чотири роки тому ми опинилися в Англії. Мені неважко було довідатися, де мешкає Шолто, а потім я почав з'ясовувати, що сталося зі скарбами, — чи досі вони в нього. Я затоваришував з одним його слугою — не називатиму його, бо не хочу, щоб хтось іще нидів у тюрмі, — і скоро дізнався, що скарби й досі в майора. Тоді я почав думати, як напасти на нього, але він був хитрий — завжди наймав охоронцями двох боксерів, і його ні на хвилину не залишали сини або слуга-індус.

Нарешті я довідався, що він помирає. Я кинувся до їхнього садка, мов божевільний, — невже він отак вислизне з моїх лабет? — зазирнув у вікно й побачив, що він лежить у своєму ліжку, а по боках стоять обидва сини. Я трохи не кинувся на всіх трьох, але тільки-но поглянув на нього, як щелепа в нього відвисла і я зрозумів, що йому кінець. Тієї самої ночі я все-таки пробрався до його кімнати та обшукав папери, щоб знайти хоч натяк, де сховано наші скарби. Але не знайшов нічого. Мені спало на думку, що моїх друзів-сикхів, якщо я зустріну їх коли-небудь, потішить звістка про те, що я залишив у його кімнаті знак нашої ненависті; отож я написав на папірці "Знак чотирьох", як було на картах, і пришпилив небіжчикові на груди. Нехай він і в могилі пам'ятає про тих, кого обдурив і пограбував.

На прожиток ми заробляли собі тим, що ходили по ярмарках, і я показував бідолаху Тонґу за гроші як чорного людоджера. Він їв перед людьми сире м'ясо й танцював свої бойовничі танці: це давало нам шапку пенсів під кінець дня. Як і раніше, я діставав вісті з Пондишері-Лодж, але за кілька років нічого нового не довідався; я знав лише, що сини Шолто досі шукають скарби. Аж нарешті надійшла звістка, якої ми так довго чекали. Скарби знайшлися. Вони були на горищі будинку, над хімічною лабораторією Бартолом'ю Шолто. Я негайно прийшов туди і все оглянув, але зрозумів, що з моєю дерев'яною туди не залізти. Проте я дізнався про віконце на даху, а також про час, коли містер Шолто вечеряє. Я подумав, що з допомогою Тонґи мені все вдасться дуже легко. Я взяв його з собою і обв'язав круг пояса принесеним мотузком. Тонґа лазив, як кіт, і досить скоро опинився на даху, але Бартолом'ю Шолто, на своє нещастя, досі був у

кімнаті, й це коштувало йому життя. Тонга думав, що зробив велике добро тим, що вбив його; коли я вліз по мотузку до кімнати, він походжав там гордо, як павич. І вельми здивувався, коли я відшмагав його кінцем мотузка й назвав кровожерливим бісеням. Потім я взяв скриньку зі скарбами й спустив її вниз, а далі спустився сам, написавши перед тим на папірці "Знак чотирьох" і поклавши його на стіл; я хотів показати, що скарби нарешті повернулися до тих, кому вони належать по праву. Тонга витяг мотузок, зачинив вікно й поліз через дах — так само, як прийшов.

Не знаю, про що далі розповідати вам. Я чув, як один човняр вихваляв за швидкість Смітів катер "Аврора", отож подумав, що це саме те, що треба; я домовився зі старим Смітом, найняв катер і пообіцяв добре заплатити, якщо він доведе нас до нашого корабля. Він знав, безперечно, що гра тут нечиста, але про наші таємниці не відав. Усе це правда, що я розповів вам, джентльмени, — і зробив це не заради розваги: ви недобре прислужилися мені, — а через те, що мій єдиний захист — розповісти все, як було, щоб увесь світ знав, як обдурих мене майор Шолто, і що в смерті його сина я не винний.

— Чудова розповідь, — мовив Шерлок Холмс. — Цілком гідний кінець нашої цікавої справи. В останній частині вашої розповіді я не почув нічого нового, крім того, що мотузок ви принесли з собою. Оцього я не знав. І до того ж я думав, що Тонга загубив усі свої шпичаки. А він вистрелив у нас іще одним.

— Тим, що залишився в трубці, сер. А решту справді загубив. Маєте ще якісь запитання? — люб'язно поцікавився каторжанин.

— Ні, дякую, більше не маємо, — відповів мій друг.

— Гаразд, Холмсе, — мовив Етелні Джонс, — ви з тих людей, яким треба догоджати. Всі знають, що в розслідуванні злочинів ви фахівець, але обов'язок є обов'язок, і я й так уже наробив помилок, догоджаючи вам та вашому другові. Мені буде спокійніше, коли ми відпровадимо нашого оповідача до безпечнішого місця. Кеб ще чекає, а внизу сидять двоє полісменів. Дуже вдячний вам обом за вашу допомогу. Звичайно, ви обидва повинні з'явитися на суд. На добраніч.

— На добраніч, джентльмени, — промовив Джонатан Смол.

— Іди першим, Смоле, — завбачливо сказав Джонс, коли вони виходили з кімнати. — Я не хочу, щоб ти розчерепив мені голову дерев'янкою, як отому джентльменові на Андаманських островах.

— Ось і кінець нашої невеличкій драмі, — сказав я після того, як ми кілька хвилин мовчки сиділи й палили люльки. — Боюся, що це була остання справа, що в ній я мав нагоду студіювати ваші методи. Міс Морстен зробила мені ласку, погодившись стати моєю дружиною.

Холмс аж застогнав з відчаю.

— Я так цього боявся! — вигукнув він. — Ні, я не можу вас привітати.

Мене це трохи зачепило.

— Хіба вам не до вподоби мій вибір? — спитав я.

— До вподоби. Як на мене, це найчарівніша дівчина, яка могла б стати найкращим

помічником у нашій роботі. Вона дуже зугарна до цього: згадайте, що вона привезла нам з усіх батькових паперів не що інше, як карту фортеці в Агрі. Але кохання — річ тонка й через те несумісна з чистим, холодним розумом, який я ціную найвище за все. Сам я ніколи не одружуся, щоб не втратити свого ясного розуму.

— Сподіваюся, — мовив я, засміявшись, — що мій розум витримає це випробування. Але ви знов утомилися.

— Так, почалася реакція. Тепер я цілий тиждень буду мов ганчірка.

— Дивно, — сказав я, — як у вас чергується те, що в іншої людини я назвав би лінощами, зі спалахами найдужчої енергії та жвавості.

— Так, — відповів він, — у мене є здібності і великого ледаря, і відчайдуха-забіяки. Я часто згадую слова Гете:

"Шкода, що ти один: твоєї вдачі

Й на грішника, й на праведника стало б".

До речі, ще про цю норвудську справу: вони, як я й припускав, справді мали в будинку спільника, і то був не хто інший, як ключник Лал Рао. Все-таки Джонсові вдалося спіймати одну велику рибину.

— Як химерно розділився виграш, — зауважив я. — Цю справу розплутали ви. Але дружина дісталася мені, а слава — Джонсові. Що ж залишиться вам?

— Мені? — мовив Холмс. — Хіба що пляшечка з кокаїном. — І він простяг свою довгу білу руку до футляра.

Примітки:

22

Рід Вільям Вінвуд (1838-1875) - англійський письменник і мандрівник.

23

Коро Каміль (1796-1875) - відомий французький художник-пейзажист.

24

Роза Сальватор (1615-1673) - відомий італійський художник.

25

Баларет - місто в Австралії (штат Вікторія), відоме своїми золотими копальнями.

26

Жан Поль (справж. - Ріхтер Йоганн-Пауль, 1763-1825) - німецький письменник-сатирик.

27

Бенарес (Варанасі) - місто в Індії, відоме своїми ливарними майстернями.

28

Рупія - грошова одиниця в Індії.

29

Сикхи - індійська релігійна секта, що виникла в XVI ст. на противагу офіційному індуїзму. Наприкінці XVIII ст. сикхи створили в Панджабі власну державу, яку було знищено під час англо-сикхських воєн 1845-1846 та 1848-1849 рр.

30

Нана Саїб – один з керівників визвольного повстання 1857-1859 рр. в Індії.